

МОРЕТО – ГРАНИЦА ИЛИ ВРАТА '2024

СПОДЕЛЕНО МОРЕ

Бургас, 2026

Настоящият сборник се издава благодарение и с подкрепата на
проф. д-р Маруся Любчева – учредител на Черноморски институт – Бургас.

* * *

Доклади от Национална кръгла маса „Морето – граница или врата”,
проведена през 2024 г. в Бургас, България.

Председател на Организационния комитет:
Милен Димитров, Управител на Черноморски институт

Организационен комитет:
Д-р Сабина Георгиева
Д-р Пламена Атанасова
Д-р Стела Найденова

Председател на научния комитет:
Доц. д-р Маруся Любчева

Научен секретар:
Проф. Диана Радойнова

Научен комитет:
Проф. Иван Маразов
Проф. Севдалина Турманова
Проф. Милен Балтов
Проф. дин Венелин Терзиев
Проф. Ваня Добрева
Проф. Боряна Бужашка
Доц. Дончо Керемидчиев
Георги Гюзелев

Съставители: Маруся Любчева, Диана Радойнова

ISBN 978-619-91369-4-2

Издател: „Черноморски фактор“ ЕООД
Бургас, 2026

ЗАЩО Е НУЖНА ИНТЕГРИРАНА НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА ЧЕРНО МОРЕ

Маруся Любчева

Многократните опити политиката на ЕС за Черноморския регион да се превърне в стратегическа, не доведоха до конкретен резултат. Появяваха се редица документи, които сякаш на „час по лъжичка“ поддържаха интереса и даваха продължаваща надежда, че това ще се случи някой ден. Опитите да приличаме ако не на Средиземноморския, поне на Балтийския регион по стратегическа значимост, също се оказаха неуспешни. Хронологията изброява важни, но все пак рамкови документи, без развитие в планове и програми, които да задълбочат участието на страните от Черноморския регион и да ги мотивират за изграждане на собствени национално ангажиращи стратегии и планове. 2018 година – известната Бургаска декларация, 2019 година Букурещкият „Общ дневен ред за Черно море“. Изграденият Механизъм за Черноморско взаимодействие се вмъкна между тези документи като комплекс от споразумения, инициативи и платформи, насочени към икономическо, политическо и културно сътрудничество в Черноморския регион, като основните стълбове включват Организацията за Черноморско икономическо сътрудничество (ЧИС) (BSEC) с нейните платформи като Платформата за сътрудничество (1999) и Черноморската синергийна инициатива (2007), както и декларации за енергийна сигурност, целящи мирно съвместно съществуване и развитие чрез общи проекти в транспорт, енергетика и наука, въпреки различните геополитически интереси. Основната идея на Механизма е насърчаване на мирното съжителство и сигурността чрез интеграция: развитие на икономическите връзки и търговията, създаване на общи пространства в

енергетиката и транспорта. Механизмът е сложен и се развива във времето, като отразява както общите интереси на държавите, така и техните различия, с цел превръщане на Черно море от граница в „врата“ за сътрудничество. От 2009 г. Черноморски институт в Бургас обяви своя платформа „Морето – граница или врата“, като поддържа ежегодна Национална кръгла маса със същото заглавие и много тематични направления, подчинени на превръщането на Черноморски регион и преди всичко България в стълб на мирното сътрудничество в региона. От 2009 година до момента функционира и Съвместната оперативна програма „Черноморски басейн“, която осигури европейско финансиране на множество проекти, свързани с опазването на морската екосистема и развитие на сътрудничество между институции, организации и държави от широкия Черноморски регион. Разработеният Стратегически план за иновации и син растеж също прави опити да подкрепя развитието на синята икономика и синия растеж, които се превърнаха в един от приоритетите на ЕС, вкл. за Черноморския регион. Много „меки мерки“, много проекти, цял набор от документи, но нито един национален план за развитие на черноморската политика на нито една от черноморските страни – нито от тесния, нито от широкия черноморски регион. Вероятно си струва да се замислим, защо при толкова много проведени обсъждания, форуми, конференции с различен характер и с различно институционално покритие, все още страните от Черноморския регион не отговориха на належащата нужда от национални стратегии (могат да бъдат наречени по друг начин – дневен ред, план...), чрез които да провеждат целенасочена политика за Черно море. Ако имаше такива национални стратегии вероятно нямаше да се вземат решения извън националните компетенции.

Черноморският регион се очертава като едно от ключовите стратегически пространства за Европейския съюз – регион, в който рисковете за сигурността, икономическите

предизвикателства и климатичните заплахи се преплитат с възможности за свързаност, иновации и културен обмен. В този контекст Република България, като държава – членка на ЕС от Черноморския регион, предлага засилване на европейския ангажимент чрез координиран, но гъвкав подход, основан на национални стратегии на държавите членки.

Черноморският регион е сред стратегически най-чувствителните пространства за Европейския съюз, характеризиращо се с повишени рискове за сигурността, но също така и със значителен потенциал за икономическо, научно и културно развитие.

Към момента ангажиментът на ЕС и на отделните държави членки е разпределен между различни секторни политики и инструменти, което води до фрагментация на подходите и ограничава стратегическата последователност. В този контекст България предлага по-структуриран и координиран подход, основан на национални стратегии, които да се допълват взаимно.

Разработването на национална стратегия за Черноморския регион е необходимо, за да:

- се преведат общите цели и приоритети на ЕС в конкретни национални политики и ангажименти;
- се подобри вътрешната координация между институции, сектори и инструменти на национално равнище;
- се осигури предвидимост, устойчивост и институционална памет в националните позиции;
- се засили колективната роля на ЕС чрез взаимно допълващи се и съгласувани национални подходи.

Националната стратегия следва да се разглежда като свързващ елемент между европейското и националното равнище, а не като дублиране на съществуващи документи или механизми.

Така националното и европейското равнище се превръщат във взаимно допълващи се елементи, а не в паралелни или фрагментирани политики.

ГОСТУВА НИ СДРУЖЕНИЕ „ЛУМЕН“ СЪС СВОЯТА ИНИЦИАТИВА ИЗВЪН РАМКИТЕ

Катя Съева (сдружение „Лумен“)
Жоржета Тодорова („Galera ah Gallery“)

Сдружение „Лумен“ е организация с нестопанска цел в обществена полза. Целите и дейността са насочени към: организиране и реализиране на събития и проекти в сферата на културата, изкуството, образованието, екологията, в областта на културния и специализиран туризъм на територията на град Ахтопол, Южното Черноморие и страната; популяризиране на българското културно-историческо наследство и природни забележителности в страната и чужбина.

„Извън рамките – морето като смисъл, провокация и кауза“ е темата на съвместна инициатива на сдружение „Лумен“ и „София филм фест на брега“ /2024

Идеята е, освен представяне на наградните творби в Националния литературен конкурс „Море“ и споделянето им с нови публикации, да се реализират общи проекти, да се обединяваме около смислени каузи, да се провокираме взаимно, излизайки от рамките си. Заредени и вдъхновени от съзидателната мощ и неудържима сила на морето – неопровержи-

мо и запечатано завинаги в кристала на стиха на големия Христо Фотев като „най-голямото събитие“.

В името на това МОРЕ са всички наши събития – израз на възхищение, почит, загриженост, но и осъзнатост каква огромна привилегия, отговорност е да му служиш, да го пазиш. С този порив и мисъл включихме НЛК „МОРЕТО!“ в тазгодишната програма на любимия ни бургаски кинофестивал „На брега“, а днес гостуваме на Националната кръгла маса „Морето – граница или врата“. Избираме малко по-различен подход, чрез който да покажем и разкажем за конкурса, като се опитаме да споделим и част от ахтополската и морската атмосфера на събитията ни, както наши съкровени творчески места и моменти от изминалите издания. Търсим общите каузи и обединяването около възприемането на морето като събитие, което шевства в артистични и интерактивни пространства. Разпространяваме идеите за опазване на морето и декорираме тематично с различни елементи, изработени от рециклирани материали.

Представянето ни по този начин е продължение на една инициатива на сдружение

„Лумен“ за мир и чиста планета, която нашите неизменни съмишленици от “Galera ah Gallery” в Ахтопол подкрепиха. Сега към нас се присъединиха и приятелите ни от „София филм фест на брега“. Защото живеем едно и също море и се вълнуваме с/за него. Защото наистина вярваме в това, което правим тук, на морския бряг, където морето е най-голямата сила, памет и олицетворява нашата надежда за по-добър и чист свят – отвън и отвътре. И защото искаме заедно да откриваме нови и светли хоризонти.

Избрахме чрез два от най-ярките и богати морски символа да изразим и предадем нашите послания.

Рибата е древен символ, също и един от първите християнски символи. В различни духовни и митологични контексти се свързва

с вярата, с божественото. Възприема се като демиург – творец, създател, пазител, творческа сила. Рибата е носител на знание, мъдрост, знак за личностно израстване и трансформация. Олицетворява живота, плодовитостта, късмета и благополучието.

Лодката символизира свободата, надеждата, независимостта, мечтата, както и прехода от материалния свят към духовния. Вплъщава порива за пътешествия и откривателския дух, стремежа към нови брегове, дела, идеи.

И така, пуснахме нашите хартиени риби и лодки в тазгодишните фестивални води, а тяхното пътешествие ще продължи към нови хоризонти и защо не в „Морето – граница или врата“...

Взаимното присъствие ни обогатява, създава мостове, макар те да не съществуват през морето. Творбите от различните събития – стихове, разкази, филми, научни публикации имат общи корени и си струва да бъдат споделяни, защото само споделените събития живеят. Това ни вдъхновява, с тази инициатива наистина излизама „извън рамките“.

Разбира се, че с нас, макар и само духом, винаги ще бъде най-морското сърце на НЛК „Море“ – Георги Ингилизов.

С почит и море!

Сдружение „Лумен“

Стихотворението – носител на наградата на „Черноморски институт“

ПЛАЖНИ КЛЮКИ

Вълните са претеглили живота,
не им е нужна сила да убият.
Не дишам малко, но не дишам много.
Допивам пяна от света обител.

След шепота на дълбини и ужас,
на плиткото – момичета с опашки,
пияни от любов или от лудост,
поглъщат всеки мъж, докоснал плажа.

Ще чуеш ключи, колкото живота.
Не вярвай на поверия, а виж ги!
Светът ще стане още по-огромен
след шепота на голото момиче.

Аз никога не бих избрала суша.
Най-истинското всъщност е дълбоко.
И там се крие онзи мъж, след който
дори във нищото откриваш Бог.

СМЪРТТА НА РУСАЛКАТА

Море, във теб се давех неведнъж
и неведнъж вълните ти изплаквах.
Болеше ме за недокоснат мъж.
За тъжното умиране на татко.

В ръцете ти откривах лекота.
Лекуваше ме с бяла сол и нежност.
И идвам днес във теб да изтека
с последната си шепичка човечност.

Едно „Здравей“, едно „Благодаря“ –
дали ще е достатъчно за всичко?
Опитвам пясъка да подреда,
на който не написахме „Обичам“.

Море, когато нямам даже дом,
дълбоките води са мойта къща.
А август е най-точният сезон
да се превърна в дъжд.

ВСЕЛЕНА

Морето, в което се давех, отдавна пресъхна.
И плажът му стана за други ранени постеля.
Не искам да идва нощта и денят да разсънва.
От твоето галене цялата станах на белег.

И сочат ме хората – колко по теб се забравих.
Да беше любов, да ми мине след някакво време.
А ти – като Бог – вечно жив и така необятен...
Все дишам, а въздух без теб не можах да поема.

Отминаха всичките дни на живота навъсен,
а твоите устни остават зашити по мене.
Съдбата направи така, че за всичко е късно
и рано за всичко, което ще дойде след време.

Кажи ми „Довиждане“, може би пак ще се видим.
И „Сбогом“ – със Бог да вървя, щом не мога
със тебе.

Събира се цяла вселена във твоето име.
В очите ти черни събрано е цяло море.

СОФИЯ ТОДОРОВА МИЛЕВА е родена през 1991 г. в град Хасково. Завършила е Българска филология в университета „Проф. д-р Асен Златаров“ град Бургас. Започва да твори именно там, повлияна от преподавателите си по литература.

Работи като учител по български език и литература, а през свободното си време пише поезия. Публикува в различни вестници и списания като „Ардински глас“, „Отвъд кориците“, „Везни“, „Знаци“ и др., както

и в различни алманаси за поезия. Автор е на стихосбирките „Грехопадение“ (2019), „102 минути“ (2020), „Събуди ме, когато“ (2021), „Лошо настроение“ (2023).

Носител е на над 50 национални и международни награди за поезия като „Небесни меридиани“, „Биньо Иванов“, „Горчиво вино“, „Дамян Дамянов“, „Георги Давидов“, „Дора Габе“, „Яворови дни“, „Любовта е пиянство или пиянство от любов“, „Доброглед“, „Жената – любима и майка“, „Никола Вапцаров“, „Янаки Петров“ и др.

АРХИВНИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ЧЕРНО МОРЕ

(преглед на архивни фондове в отдел
„Държавен архив“ – Бургас)

Данка Георгиева – директор на дирекция
„Регионален държавен архив“ – Бургас

Резюме: Докладът разглежда темата „Черно море“ като част от фондовете на „Държавен архив Бургас“. Разкриват се документи, части от историята на различни структури и организации, свързани с Черно море, както и материали, свързани с дейността на известни личности, съотносими с Черно море. Връзката с морето се разкрива в десетки фондове с документи. Макар и непълна, поради ограничения обем на публикацията, хронологията разкрива интересни данни за мястото на България, Бургас и региона в развитието на Черноморския регион. Изведени са много любопитни данни за дейността на местните и регионални власти относно различни регулации и действия за подобряване на състоянието на черноморското крайбрежие и качеството на живот на хората.

THE ARCHIVE DIMENSIONS OF THE BLACK SEA

(review of archival funds
in the “State Archives” department – Burgas)

Danka Georgieva – Director of the Directorate
“Regional State Archives” – Burgas

Abstract: The report examines the topic of the Black Sea as part of the funds of the Burgas State Archive. Documents, parts of the history of various structures and organizations related to the Black Sea, as well as materials related to the activities of famous personalities related to the Black Sea, are revealed. The connection with the sea is revealed in dozens of funds with documents. Although incomplete, due to the limited volume of the publication, the chronology reveals

interesting data about the place of Bulgaria, Burgas and the region in the development of the Black Sea region. Many curious data are derived about the activities of local and regional authorities regarding various regulations and actions to improve the condition of the Black Sea coast and the quality of life of the people.

За част от обществото понятието „архив“ е само понятие в миналото, в спомените за борби, победи и разочарования на българския народ, за делото на бележити българи, за началото и развитието на първите държавни институции. За други с това понятие се определят само документите, свързани с част от интересите на отделната личност и на конкретна обществена прослойка. Трети се придържат към класическата представа за документите, като мост между минало, настояще и бъдеще.

С настоящото съобщение ще направя кратък преглед на фондовете, съхранявани в Държавен архив – Бургас, които имат отношение към темата на Националната кръгла маса „Морето – граница или врата 2024“ – „Споделено море“.

България е една от шестте държави в Черноморския регион и е втора по дължина на бреговата ивица. Черноморското крайбрежие на Бургаска област е чудесно място за лятна почивка. Голяма част от плажовете са обширни, а други – малки и живописни.

Десетки са фондовете с документи в Държавен архив – Бургас, които разкриват връзката с морето.

Едни от първите документи, които дават информация за използването на плажа се намират в масива на Бургаската община. На 30 май 1901 г. кметът Христо Богоев издава заповед № 307, с която строго забранява къпането в морето от източната част на града от пристанището до образувания нос на брега до „старата болница“. Заповедта продължава със следния текст: „Позволява се къпането край морето от казаний нос нагоре към Анхиалския път и то само на възрастни лица, които обезателно трябва да носят при къпане-

то: мъжете гащички или пищемал, а жените ризи, а на децата по-малки от 15 години не се позволява къпането край морето, ако те не са придружени от родителите си или някой свой възрастен роднина“. Накрая кметът уточнява, че неспазването на разпоредбите води до налагане на глоба в размер на 25 лв.

През следващите години Бургаската община полага сериозни усилия Бургас да бъде признат за морски курорт. Основан е и Общ граждански комитет за напредъка на Бургас и околностите му. През юни 1935 г., в свое изложение до министъра на железниците, пощите и телеграфите Комитетът настоява да се отстрани „неправдата“ и летовниците в морските курорти от Южното Черноморие да ползват 50% намаление за пътуване с жп транспорт, с каквато отстъпка пътуват почиващите за Варна. Един от аргументите на Общия граждански комитет е, че броят на настанените летовници в Бургас, Обзор, Несебър, Поморие, Созопол, Приморско, Царево и Ахтопол през изминалия сезон, т.е. 1934 г. е 12670 души и, че очакванията през настоящия сезон (1935 г.) броят да се увеличи двойно.

През същата 1935 г. кметът на Бургас е уведомен от Главна дирекция на железниците и пристанищата, Бюро за международен туризъм и пропаганда, че с цел насърчаване пътуванията на чужденци туристи и летовници се въвежда 50% намаление при пътуване с влак, както и при групови пътувания, като на всеки 15 души водачите на групите пътуват безплатно.

От 1935 г. започва да се провеждат така наречените морска седмица и рибна седмица, като пътуващите за Бургас се ползват с 60 или 70% намаление по жп транспорта. През 1935 г. посетилите Бургас през морската седмица са 22600 души, през 1936 г. – 26200 души, през 1937 г. – 18212 души, а през 1938 г. – 21690 души.

През следващите години политиката и правилата за развитието на морския туризъм се променят.

С Постановление № 6 от 6 януари 1948 г. на Министерския съвет се създава Държавно стопанско предприятие за пътуване и туризъм

Членове на комитета по организиране на рибна седмица в Бургас през 6 – 14 октомври 1935 г.

„Балкантурист“ – Бургас, което през годините има различни наименования. Първоначално дейността на предприятието се изразява в експлоатация на хотели и ресторанти, а от 1962 г. същото извършва и търговска дейност, изразяваща се в продажба на сувенирни, хранителни и други стоки, за обслужване на чужденците. От 1 май 1973 г. предприятието е преобразувано в Държавен стопански комплекс „Отдых и туризъм“ – Слънчев бряг – Бургас към Комитета за отдых и туризъм – София. На този етап се извършва сливането на стопанския туризъм с този на почивното дело. Всички почивни станции преминават към комплекса, като обхваща е крайбрежната ивица от Обзор до Ахтопол и Малко Търново.

От 8 февруари 1977 г. се обособяват два отделни самостоятелни комплекса – Туристически комплекс „Балкантурист“ – Бургас и Туристически комплекс „Балкантурист“ – Слънчев бряг. Архивните документи са много добре запазени и обхващат периода от 1950 до 1998 г.

През 80-те години на 20 в. в Държавен архив – Бургас са регистриране още 7 фонда с документи на предприятия във връзка с морския туризъм.

В архива има регистрирани 19 фонда и едно Частично постъпление свързани с морската индустрия, предимно риболов и преработка на черноморска риба.

През 1927 г. е създадена Районната инспекция по рибарство в Бургас със задача да

контролира риболова в Черно море и Черноморските блатата от трите сектора – държавен, кооперативен и частен. Преди създаването ѝ риболова се е контролирал от бившите данъчни управления в крайбрежните градове.

До 1940 г. Районната инспекция по рибарство в Бургас администрира и контролира риболова в Черно море и Черноморските блатата от нос Емине до р. Резвая на турската граница.

След връщането на Южна Добруджа към Инспекцията се предават и рибните тържища в Балчик, Каварна и Шабла с райони до румънската граница.

През 1945 г. се създава Районна инспекция по рибарство – Варна, на която се предава района от нос Емине до румънската граница, а за Инспекцията в Бургас остава района от нос Емине до р. Резвая. Освен този район, след влизане в сила на закона за рибарството от 1936 г., Районната инспекция по рибарство в Бургас контролира риболова и във вътрешните води на Бургаска, Старозагорска и Хасковска области и издава наказателни постановления за нарушаване на закона за рибарството в тези райони. С влизането в сила на новия Указ за рибарството от 1953 г., Бургаски окръг е определен за район на Инспекцията по рибарство.

Главните функции на инспекцията са да: контролира риболова от трите сектора – държавен, кооперативен и частен; отдава под наем обекти на кооперативния и частния сектори; разрешава всички спорове между риболовците от трите сектора; отчита постъпленията от риболовни такси, наеми, данъци и др.; задоволява нуждите на рибните тържища в Несебър, Поморие, Бургас, Созопол, Приморско, Царево и Ахтопол; издава удостоверения за риболов; открива нови места за риболов и др.

Районната инспекция по рибарство в Бургас поддържа връзки с отдела по рибарство при Министерството на доставките, риболовните кооперации по крайбрежието, Околийските пълномощничества на Министерството на доставките, Държавно обединение „Рибна промишленост“ – Бургас, Рибен комбинат –

Участници в спортни състезания по време на рибна седмица в Бургас през 6 – 14 октомври 1935 г.

Бургас и частните стопани притежатели на риболовен инвентар.

Във фонда на Районната инспекция по рибарство – Бургас са запазени месечни сведения за уловеното количество риба по видове и по уреди за периода от 1926 г. до 1943 г. Така например през 1931 г. е уловена 1 479 523 кг риба, през 1932 г. – 3 448 765 кг, през периода от 1933 до 1938 г. уловът на риба се движи от 1 330 809 кг до 1 907 612 кг. През 1939 г. уловената риба е 2 745 028 кг, а през 1940 г. – 4 236 448 кг (1 717 686 кг – паламуд, 787 611 – скумрия, 496 141 кг – трикона, 425 274 – сафрид, 110 882 кг – карагъз и 698 854 кг друга риба).

През 1940 г. в отчета на Районната инспекция по рибарство са посочени 27 действащи пролетни даляна, 12 опитни пролетни даляна, 11 малки пролетни даляна, 18 действащи есенни даляна, 10 опитни есенни даляна или общо 78 даляна, 62 гъргъра за есенния риболовен сезон, 72 гриба за двата сезона (пролетен и есенен) и различни мрежи – скумриени, карагъзени, калкански, кефалови и др. През 1941 г. даляните са 45, грибовете – 70 и около 120 километра калкански мрежи.

Във фонда са запазени преписки с риболовни кооперации, стопанисващи през периода 1924 – 1945 г. 75 даляна и преписки с физически лица, които за същия период стопанисват 125 даляна.

В своите отчети районният инспектор анализира дейността на Инспекцията и развитието на риболова. Според него предприетите

стъпки от страна на Министерството на земеделието са довели до по-добри резултати. Доставката на безмитни мрежи и друг спомагателен инвентар увеличава възможностите на рибарите. От друга страна освобождаването на солта от общински данък и акциз превръща дребната риба, особено триционата в риба от икономическо значение и през 40-те години тя заема трето място след паламуда и скумрията. Разширяването на консервната индустрия е също елемент, влияещ положително на развитието на рибарството и увеличаването на улова.

В един от отчетите си инспекторът подчертава, че „...сафридът който в миналото се хвърляше от мрежите обратно в морето намираща широк пласмент в консервната индустрия. И така сафрида стана риба също от стопанско значение и в нашия риболов морски заема вече четвърто място“.

През октомври 1947 г. с ПМС се създава Държавно рибовъдно и риболовно стопан-

ство с център Бургас към Министерство на горите с което риболова и преработката на риба се поставя на нови позиции. Задачите на държавното предприятие са: да организира и развие активен риболов в Черно море, край морските блатата и езера, като приложи нови методи в работата и изгради големи държавни рибовъдни стопанства за произвеждане материал за изкуствено зарибяване на язовирите, рибовъдните стопанства на ТКЗС и Общините; да управлява рибните тържища в главните риболовни обекти в Бургас и Варна, като организира превоза на рибата от риболовните обекти до тръжните центрове; първичната преработка и експедиция на уловената риба.

С решение № 490 от 24 януари 1991 г. на Министерството на земеделието и хранителната промишленост, Държавна фирма „Рибно стопанство“ – Бургас прекратява своята дейност от 1 февруари 1991 г., а съставните ѝ поделения се регистрират като самостоятелни фирми.

Не на последно място трябва да посоча фондът на Държавно стопанско обединение „Нефтохим“ – Бургас. В няколко архивни единици са подредени документи на Комисията по опазване на природната среда към Осмото Народно събрание (1985 г.) във връзка с Комплексната координационна програма за опазване чистотата на водите на Черно море, екологичното възстановяване на езерото „Вая“ и премахването на окислителните езера на НХК в м. „Пода“ край Бургас.

Съхранява се и Комплексната програма за проектиране и изграждане на общ отвеждащ колектор и заустване в морето на пречистените отпадъчни води от НХК и СМК – Бургас, оперативен план за изпълнение на програмата и информация за изпълнението ѝ.

Уважаеми дами и господа, сигурна съм, че всички приемаме, че Черно море играе важна роля в обществено – икономическия живот на Бургас и региона. С този кратък преглед на архивните документи, запазени в Държавен архив – Бургас мисля, че защитих ролята на Черно море в нашето ежедневие.

Трамваи в София с реклами на Бургас като морско летище. Б. д.

ИНТЕЛИГЕНТНИТЕ СИСТЕМИ В ЖИВОТНОВЪДСТВОТО ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ

Доц. д.н. инж. Теодора Петрова
Тракийски университет – Стара Загора

Резюме: Продоволствената сигурност се превръща в един от най-важните за обществото проблеми на съвременния етап на икономическо развитие. Учени и експерти прогнозируют, че през следващите 40 години проблемът с недостига на храни ще излезе на първо място в света. Неговата актуалност нараства във връзка с устойчивия ръст на населението на Земята, което по оценки на Организацията на ООН по прехрана и земеделие до 2025 г. ще достигне 9,7 милиарда. Статията разглежда ролята на рибарската индустрия за осигуряване на продоволствена сигурност. Тази тема е особено актуална предвид нарастващото население на света.

Ключови думи: риба и рибни продукти, безпилотни летателни апарати, продоволствена сигурност

Abstract: Food security is becoming one of the most important problems for society at the modern stage of economic development. Scientists and experts predict that the problem of food shortage will emerge as the number one global issue within the next 40 years. Its urgency is increasing due to the sustained growth of the Earth's population, which, according to estimates by the United Nations Food and Agriculture Organization (FAO), will reach 9.7 billion by 2025. The article examines the role of the fishing industry in ensuring food security. This topic is particularly relevant given the world's increasing population.

Key words: fish and fish products, unmanned aerial vehicles, food security

Въведение

Решаването на проблема с осигуряване на храна за населението се свързва с развитието на селскостопанското производство. Но световната практика показва, че през последните години значението на рибностопанският комплекс съществено нараства. Освен, че осигурява прехрана, риболовът и рибовъдството са важен източник на доходи за милиони хора по света, а те се разглеждат и като ключов елемент в устойчивото развитие от икономическа, социална и екологична гледна точка.

Европейският съюз, който обединява двадесет и седем държави, формира своя собствена аграрно-продоволствена политика. ЕС подобно на много други развити страни, подхожда към проблемите на регулиране на селското стопанство от позицията на неговата многофункционалност и чрез ефективно законодателство.

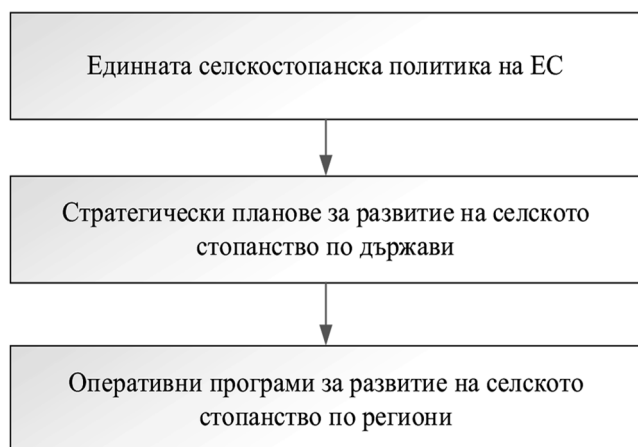
Продоволствената сигурност на страната е неразделна част от нейното икономическо и социално благосъстояние и основен вектор на нейната национална сигурност. През последните години ролята на рибата и рибните продукти като източник на храна постоянно нараства. През 60-те години на XX век около 65-67% от цялата добита и произведена риба и други хидробионти са се използвали за консумация. През 2010 г. този показател нараства до 86,5%, а към 2015 г. достига стойност 87,5%.

На 15-ата сесия (Агадир, Мароко, декември 2015 г. COFI:FT/XV/2016/3) на Организацията по прехрана и селско стопанство към ООН (FAO) се подчертава, „...че в целия свят рибата и рибните продукти са сред най-търгуваните хранителни продукти. Рибата и рибните продукти, които представляват приблизително 17% от глобалната консумация на животински протеини, играят критична роля в храненето и глобалната продоволствена сигурност. Рибата осигурява около 17% от животинския протеин в хранителния режим на население то на планетата и 6,7% от общия консумиран

протеин“. А според данни на FAO за 3,1 милиарда души тя доставя 20% от животинския протеин [3].

Теорията и практиката доказват, че нивото на продоволствена сигурност зависи пряко от степента и ролята на държавното регулиране на селското стопанство и колкото по-високо е нивото на държавно регулиране, толкова по-висока е степента на самоосигуряване на страната с продоволствия. Правилният и научно обоснован избор на методи за постигане на целите на селскостопанската политика на държавата играе изключително важна роля.

Механизмът за изпълнение на стратегията за развитие на селското стопанство на страните от Европейския съюз в рамките на Единната селскостопанска политика от 2023 г. може да бъде представен под формата на логическа схема.

Фигура 1.1. Механизъм за изпълнение на стратегията за развитие на селското стопанство на страните от Европейския съюз в рамките на Единната селскостопанска политика от 2023 г.

Стратегическите насоки за развитие на рибарството в България са опазване, възпроизводство и рационално използване на рибните запаси във водоеми с естествен произход, внедряване на най-новите ресурсо- и енергоспестяващи технологии за добив на риба в различни по произход и предназначение водоеми [4].

ИНТЕЛИГЕНТНИТЕ СИСТЕМИ В ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

Прогнозите за бъдещето се свеждат до цифровизация на селското стопанство, която ще позволи да се задоволяват нуждите на населението от селскостопански продукти, чрез промяна на връзките на селското стопанство с въвеждането на „умни“ технологии, които ще трансформират животновъдството.

През последните години почти целият прираст в доставките на риба и рибни продукти се дължи на аквакултурите, чието производство в световен мащаб за периода 2010–2016 г. е нараснало 1,3 пъти – от 59 до 77,7 млн. тона. Рибовъдството бързо разширява своите географски граници и е бързо развиващ се отрасъл (с годишен ръст от 7–10%) за производство на хранителни продукти от животински произход. Преместването на акцента в производството на храни във водна среда, от улов на риба в природна среда към отглеждане и развъждане на хидробионти се наблюдава на всички континенти.

Ако през 2010 г. делът на аквакултурите в производството на риба е бил 39,8%, то през 2014 г. този показател нараства до 43,7%, а към края на 2016 г. достига 45,5%. Според FAO тази тенденция се запазва, като делът на рибовъдството в световното производство на рибни продукти достига ниво от 51,9% през 2023 г. [2].

Концепцията за използване информационна и комуникационна техника, и интелигентни системи е насочена към получаване на устойчиво селско стопанство, като същевременно се оптимизират материалните разходи и се намали отрицателното екологично въздействие върху околната среда.

Част от приложенията на тези технологии са:

- Роботика – безпилотни летателни апарати (БЛА) – за мониторинг на определени области, цифрови сензори;

- Системи с изкуствен интелект – за контрол и обработка на данните събрани от различни сензори;

– Големи масиви от данни – за анализ на информацията от сензорите, за изработване на предварителни планове и стратегии.

БЕЗПИЛОТНИТЕ ЛЕТАТЕЛНИ АПАРАТИ ЗА УПРАВЛЕНИЕТО НА РИБОЛОВА И АКВАКУЛТУРИТЕ

Бързото и широко навлизане на дигиталните технологии, като основен модел на функциониране на икономическите системи в съвременните условия, изисква концептуално и методологично обосноваване на процеса на модернизация на селското стопанство, отчитайки особеностите на прехода към цифрова икономика, в т.ч. чрез идентифициране на степента на готовност на субектите на агробизнеса и системата за управление на индустрията за цифрова трансформация. В последните години за решаване на широк клас задачи в агропромишления и рибостопанския комплекси, екологията, мониторинг на околната среда, бедствия и аварии все по-голямо приложение намират наземни, авиационни и сателитни системи.

Използването на безпилотни летателни апарати (БЛА) са все по-често срещан и важен инструмент в съвременното рибовъдство. Тези автоматизирани устройства могат да изпълняват различни задачи и да осигурят значителни ползи за управлението на риболова и аквакултурите.

БЛА са ефективен и често незаменим начин за събиране на висококачествени данни. Основно средство за събиране на данни са телевизионният канал (цифров фотоапарат или видеокамера), термовизионен канал (термовизионна камера), геолокационен канал (GPS приемник и др.), прибори за дистанционно наблюдение (газов анализатор, лазерен дальномер и др.). Едно от основните приложения на БЛА в рибовъдството е наблюдението и контрола на риболова и аквакултурите. Могат да наблюдават състоянието на водоемите, да проверяват качеството на водата и да наблюдават здравето на рибните популации. Това позволява бързо да се идентифицират проблеми, като замърсяване на водата, болести

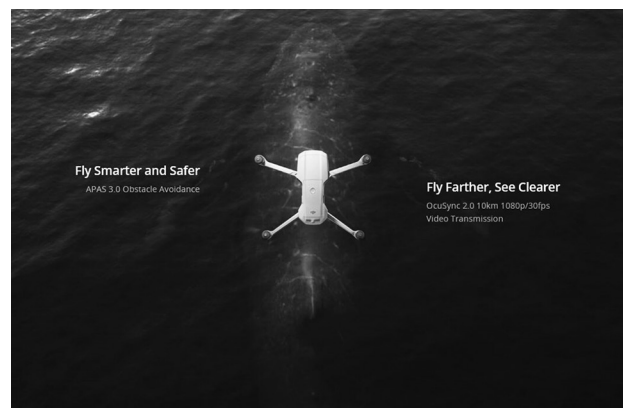
по рибите или нежелани промени в околната среда и да се вземат необходимите мерки.

Повишаване ефективността на въздушният мониторинг въз основа на въвеждане на цифрови технологии за въздушно наблюдение и управление на обекти и процеси в селското стопанство, ще доведе до подобряване на производствената сигурност чрез осигуряване на стабилност, екологичност, високо качество и количество на продукцията.

ДИГИТАЛНА СИСТЕМА ЗА НАБЛЮДЕНИЕ И КОНТРОЛА НА РИБОЛОВА И АКВАКУЛТУРИТЕ

БЛА могат да се използват и за оценка на рибните популации във водни басейни. Използвайки модерни технологии за обработка на данни, се сканират водни тела и да анализират плътността на рибните популации. Това позволява на рибовъдите да определят по-точно количеството риба, което е важно за управлението на улова и регулирането на риболовните квоти. БЛА могат да изпълняват функции за наблюдение и контрол върху инфраструктурата на рибното стопанство. Те могат да проверят състоянието на мрежи, заграждения и друго оборудване и да осигурят безопасността в рибовъдните стопанства. Това намалява риска от аварии и повишава ефективността на производството.

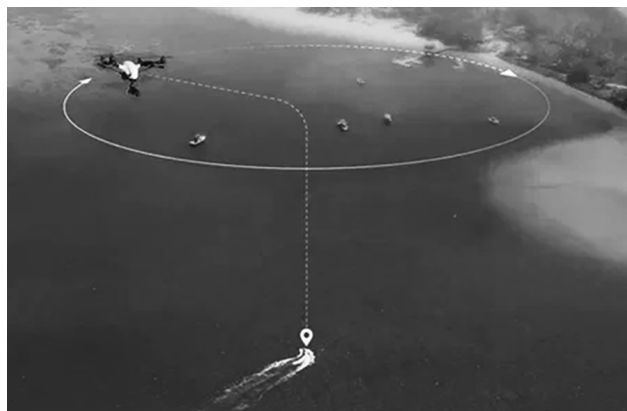
Иновативните, автономни „агророботи“ и БЛА са полезни, но това, което наистина ще направи бъдещата ферма „Умна“, е това, което ще обедини цялата тази технология: Интернет на нещата (IoT).

Важен аспект от използването на БЛА в рибовъдството е екологичната устойчивост. Те могат да помогнат за намаляване на въздействието на човешките дейности върху околната среда, като позволяват процесите в аквакултурите и рибарството да се контролират по-точно и ефикасно. Това помага за опазването на природните ресурси и поддържането на баланса в екосистемите.

Осигуряването на продоволствената сигурност зависи пряко от държавната аграрно-продоволствена политика, както и от принципите на функциониране на вътрешния и външния пазар на храни, формирани от държавата и ЕС.

Концепцията за дигитализация на селското стопанство, трябва да се разбира като въвеждане на цифрови технологии в селскостопанското производство, базирано на цифрови решения за селското стопанство, и формиране на цифрови компетенции на съответния персонал.

Заклучение

Пазарът на рибни продукти е един от най-важните елементи на световния продоволствен пазар. Търговията играе ключова роля в рибния сектор, тъй като е доставчик на хранителни продукти, източник за създаване на работни места, а също така допринася за икономическия растеж и развитието на много държави. Значението на рибостопанския комплекс за осигуряване на продоволствената сигурност на населението на планетата нараства. Резултат от работата на отрасъла риболов и аквакултура е производството на биологично пълноценни хранителни продукти, които съдържат незаменими аминокиселини, ненаситени мазнини, макро- и микроелементи, естествени витамини и биологично активни вещества. Количеството на тяхната консумация до голяма степен определя здравето и продължителността на живота на населението.

Литература

1. Состояние мирового рыболовства и аквакультуры 2016. Вклад в обеспечение всеобщей продовольственной безопасности и питания. Рим: ФАО, 2016.– 220 с.
2. Состояние мирового рыболовства и аквакультуры 2014. Возможности и проблемы. Рим: ФАО, 2014.-253 с.
3. Роль аквакультуры в обеспечении продовольственной безопасности обсуждают в штаб-квартире ФАО, https://www.fishnet.ru/news/aquaculture_news/71748.html
4. Теодора Петрова, Живо Петров, Марин Маринов, Стратегия за използване на информационна и комуникационна техника и интелигентни системи в животновъдството за осигуряване на продоволствената сигурност, Университетско издателство Тракия прес, 2024, ISBN 978-954-338-287-3

ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СОЦИАЛНИТЕ СИСТЕМИ

Венелин ТЕРЗИЕВ, професор, доктор на икономическите науки, доктор на науките (Национална сигурност), доктор на науките (Социални дейности), инженер

Резюме: Настоящата публикация има за цел да обобщи, анализира и представи един аналитичен поглед към развитието и трансформирането на социалните системи. Социалните системи имат свои собствени характеристики и не могат да съществуват сами за себе си. Въпреки факта, че в научната и популярната литература има различни определения и различни тълкувания, те формират социалните нагласи на индивидите в околната среда. Държавите могат да се разглеждат като социални системи, дори светът може да се разглежда като една такава социална система. Процесът на активно и преобладаващо влияние на обществените лидери е исторически известен. Доминиращото влияние на силните обществени лидери се проявява и след края на двете световни войни. Социалните системи са подложени на редица напрежения и настоящата форма на съществуване показва признаци на колапс. Изследването на процесите на въздействие става все по-сложно и предизвикателно, а управлението им е обект на контраинтуитивни влияния. Това предполага голямо множество и различни влияния, които водят до сходни промени в различни посоки.

Ключови думи: Управление, Кризи, Трансформации, Социално доминиращи лидери, Социални системи

TRANSFORMATIONS OF SOCIAL SYSTEMS

Venelin TERZIEV, Professor, Eng.,
D.Sc. (National Security), D.Sc. (Economics),
D.Sc. (Social Activities), Ph.D.

Abstract: This publication aims to summarize, analyze, and present an analytical view of the development and transformation of social systems.

Social systems have their characteristics and cannot exist by themselves. Even though there are different definitions and different interpretations in the scientific and popular literature, they form the social attitudes of individuals in the environment. States can be seen as social systems, even the world can be seen as one such social system. The process of active and overwhelming influence of public leaders is historically known. The dominant influence of strong public leaders was also evident after the end of the two world wars. Social systems are under a number of strains and the current form of existence shows signs of collapse. The study of impact processes is becoming increasingly complex and challenging, and their management is subject to counterintuitive influences. This suggests a great variety and different influences that lead to similar changes in various directions.

Keywords: Management, Crisis, Transformations, socially dominant leaders, Social systems

Въведение

Социалните системи са подложени на особени напрежения и това дори поставя под въпрос съществуването им като такива. Тези процеси са изключително интересни от научна и от изследователска гледна точка. Техният анализ, проучване и моделиране ще създаде условия за подходяща стратегия за управлението им.

Поставянето на цели и планирането на дейности на процеса в управлението и оттам стратегическото управление по време на криза, е сложено и многопланово. В съответствие с определенията за „криза“, в най-широк смисъл, управлението на кризи е от стратегическо значение, тъй като винаги става въпрос за спасяване и оцеляване на хора, територии, обекти и т.н. От една страна, управлението на кризи съответства на принципите на общото управление, но от друга страна, то е доста сложно, което произтича от факта на бързо и динамично променящата се среда – както национална, така и международна. Това най-често и ясно се наблюдава при кризисни обстоятелства,

които засягат много голяма част от населението на една страна, регион, континент или дори целия свят.

Управлението на процеси в такива сложни и непредвидими ситуации изисква готовността за това на лидерите от различните страни.

1. Социалните системи и тяхната социална мисия

Социалните системи имат свои собствени характеристики и не могат да съществуват сами за себе си. Въпреки факта, че в научната и популярната литература има различни определения и различни тълкувания, те формират социалните нагласи на индивидите (хората) в околната среда. Държавите могат да се разглеждат като социални системи, дори светът може да се разглежда като една такава социална система.

Социалната държава е форма на управление, при която държавата (или добре изградена мрежа от социални институции) защитава и насърчава икономическото и социално благополучие на своите граждани, въз основа на принципите на равни възможности, справедливо разпределение на богатството и обществена отговорност за гражданите, които не могат да се възползват от минималните условия за добър живот [1].

Съществуват значителни различия във формата и развитието на социалната държава в различните страни и региони [2]. Всички социални държави включват известна степен на публично-частно партньорство, при което администрирането и изпълнението на поне някои социални програми се извършват от частни организации [3]. Услугите на социалната държава също се предоставят на различни териториални нива на управление [3].

Ранните характеристики на социалната държава, като обществени пенсии и социално осигуряване, се развиват от 1880 г. в индустриализиращите се западни страни [2, 4-5]. Първата световна война, Голямата депресия и Втората световна война са характеризирани като важни събития, които инициират разширяването на социалната държава [5-6].

Най-всеобхватните форми на социалната държава са разработени след Втората световна война [2]. Германският термин *sozialstaat* („социална държава“) се използва от 1870 г., за да опише програми за държавна подкрепа, разработени от германските *sozialpolitiker* („социални политици“) и приложени като част от консервативните реформи на Ото фон Бисмарк [7].

Буквалният английски еквивалент на „социална държава“ не е пуснал корени в англоговорящите страни [8]. По време на Втората световна война обаче англиканският архиепископ Уилям Темпъл, автор на Християнството и социалния ред (1942 г.), популяризира концепцията, използвайки фразата „социална държава“ [9]. Използването на термина „държава на благоденствието“ от епископ Темпъл е свързано с романа на Бенджамин Дизраели от 1845 г. „Сибилата, или двете нации“ (с други думи – богати и бедни), където той пише: „Властта има само едно задължение и то е да осигури за социалното благополучие на НАРОДА“ [10]. По времето, когато пише Сибилата, Дизраели (по-късно министър-председател) принадлежи към Млада Англия, консервативна група от млади тори, които не са съгласни с начина, по който вигите се справят с условията на живот на индустриалните бедни. Членовете на Млада Англия се опитали да привлекат подкрепата на привилегированите класи, за да помогнат на по-малко щастливите и да признаят достойнството на труда, което според тях характеризира Англия през феодалното Средновековие [11].

Преди да разгледаме подробно текущите процеси в социалните системи, е полезно да изясним понятието социална структура.

„Социалната структура“ е термин, използван в социологията и социалните науки за обозначаване на характерно изградените социални форми, които изграждат обществото като цяло и до известна степен определят действията на индивидите, социализирани в тази структура.

Значението на понятието социална структура има различна приложимост. В макросоцио-

логията това е система от социално-икономическа стратификация, социални институции или определени взаимоотношения между големи социални групи. В мезосоциологията това е структура на социална мрежа, която създава връзки между индивиди или организации. В макросоциологията може да бъде и това – как нормите определят поведението на индивидите в една социална система.

Социалните системи работят в организация с определени правила. Тези правила са създадени, за да задоволят специфичните нужди на индивидите, които участват в дадена социална система. Развитието на социалните системи води до изкривяване на набора от съществуващи правила, което става неприемливо за индивидите. Това е една от предпоставките за промяна на социалните системи или тяхното разрушаване. Периодът на трансформация на една социална система в друга обикновено е придружен от катаклизми, които обществата преживяват.

Историците говорят за циклични промени в социалните системи. В това твърдение има само определена точност. Въпреки това трябва да се подчертае, че промените, които настъпват в социалните системи, са причинени от определени обстоятелства и фактори, които влияят на самата система. Турбулентността, предшестваща определени трансформации в социалната система, е сигнал, че скоро ще започне период на системна промяна.

Сигналите за промяна в социалните системи са голям набор от събития и действия, които се случват в определена последователност. Това могат да бъдат чести регионални военни конфликти и напрежение в определени общности, създаване на дискомфорт при съжителството на определена група хора и много други.

Налице са всички елементи на състоянието на напрежение в съществуващите социални системи. Вътрешната и външната среда работят в поредица от дефектни процеси. Това не само създава усещане за провал в тяхното съществуване, но и предвещава много предстоящи трансформации. Правилата, създадени за

нормалното функциониране на тези социални системи, са изчерпали своята същност и трябва да бъдат заменени от други правила, които задоволяват съществуването на нови социални системи.

Дори един бегъл преглед на поведението на лидерите на съществуващите социални общества ясно показва, че предстои драматична промяна, в която всички участници ще бъдат подложени на определени стресове, дори напрежения, през този период на активни трансформации.

Промените, които индивидите, участващи в тези нови публични социални системи, ще трябва да приемат, могат да бъдат непоносими за някои от тях, неприемливи за други, а за трети – обективно невъзможно физически да преживеят тази трансформация.

Те търсят създаването на нови социални системи, които ще определят нови правила на взаимодействие в тях, които ще формират и нови типове социални отношения. Несъмнено новосформираните социални лидери ще играят ключова роля в тези трансформации.

Процесът на активно и преобладаващо влияние на обществените лидери е исторически известен. Доминиращото влияние на силните обществени лидери се проявява и след края на двете световни войни. Техните решения засягат както големите, така и малките социални системи. Правилата за функциониране на трансформирани социални системи се установяват и частично оформят от нови социални лидери на историческия момент.

Неизбежността на подобен процес е почти невъзможно да се предвиди с абсолютна точност, но като се има предвид, че подобни процеси отнемат приблизително няколко години, можем да кажем, че вече сме в етап на активна социална трансформация.

Буди недоумение липсата на изследвания в тази посока и възможността за планиране и прогнозиране на тези процеси. Дори и да приемем, че някои от тях се извършват под прикритието на защита на националната сигурност, задълбочаването на изследванията в тази насока би трябвало да се случи доста

бързо и с възможност за участие на изследователи с висока експертиза в различни области.

2. Формиране на нови социални центрове

Продължаващите геополитически промени предполагат и промени в социалните системи. Много анализатори прогнозира драматични промени в социалните отношения, които ще доведат до формирането на нови сфери на влияние. Дали това ще се случи и най-вече – кога ще стане, е въпрос от гледна точка на конкретния стратегически анализ. Въпреки невъзможността да се анализира многопосочната информация в тази посока с определена точност, е възможно да се направи заключение с голяма степен на обективност за няколко основни центъра на влияние. Тези центрове имат икономически, финансов, военен, политически и културен потенциал да влияят върху социалните системи. Те имат толкова голяма сила на влияние, че дори могат да ги моделират. Това до известна степен ни дава обективна възможност за предвидимост, но от друга страна предсказва и несигурност в посоката на развитие на тези процеси.

3. Формирани световни финансови центрове

Можем да разглеждаме финансовите центрове като обърнем внимание на тези, които могат значително да повлияят на протичащите трансформации в социалните системи.

Ню Йорк запазва първото си място в класацията на глобалните финансови центрове на Z/Yen Group. Лондон и Сингапур също запазват позициите си съответно на второ и трето място в 33-ото издание на Индекса на глобалните финансови центрове (GFCI).

33-ото издание на Индекса на глобалните финансови центрове (GFCI 33) предоставя бъдещи оценки на конкурентоспособността и класации за 120 финансови центъра по света. GFCI служи като ориентир за лицата, вземащи политически и инвестиционни решения.

Китайският институт за развитие (CDI) в Шенжен и Z/Yen Partners в Лондон си сътрудничат в разработването на GFCI. GFCI

се актуализира и публикува всеки март и септември и получава значително внимание от световната финансова общност.

130 финансови центъра са изследвани за GFCI 33, от които 120 са включени в основния индекс. GFCI е конструиран с помощта на 153 инструментални фактора. Тези показатели се предоставят от трети страни, включително Световната банка, Economist Intelligence Unit (EIU), Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD) и Организацията на обединените нации. Инструменталните фактори се комбинират с оценките на финансовите центрове, предоставени от респондентите на онлайн въпросника на GFCI. GFCI 33 използва 61 449 оценки от 10 252 респонденти [12].

3.1. Утвърдени световни икономически центрове

Формираните световни икономически центрове, дори и при наличието на различни оценки за техния потенциал, идентифицират като такива: САЩ, Европейския съюз и Азия. Основният показател, който се използва предимно, е брутен вътрешен продукт на глава от населението. Това обаче показва само част от икономическата картина при идентифицирането на тези центрове.

3.2. Формирани световни военни центрове

Военната мощ на държавите се определя по редица показатели, като например високотехнологичните оръжия и бойната готовност, които дават значително предимство. Пет държави имат най-големи въоръжени сили, а именно: Китай (2 255 000), САЩ (1 420 000), Индия (1 414 000), Русия (1 120 000), Корейска народнодемократична република – 1 106 000. – Южна Корея, Пакистан, Иран, Турция, Виетнам също имат голям брой въоръжени сили [13].

3.3. Световни политически центрове

Няколко политически центъра несъмнено влияят върху формирането на обществени-

те отношения в глобален мащаб. Вашингтон (САЩ), който през последните десетилетия е безспорен лидер в почти всички отношения и има непреодолимата способност да определя до голяма степен публичната политика на много държави, дори да я променя и пренасочва към различни сфери на своето влияние. Насилственото налагане на определени политики беше част от това хегемонистично поведение. Разбира се, тя винаги е била ограничена или оспорвана от други.

Динамичното развитие на процесите обуславя обособяването на няколко основни центъра, като Москва (Руската федерация) и Пекин (Китайската народна република). Тяхното влияние в никакъв случай не може да се определи само като регионално. Поведението им през последните няколко години определя, че имат голямо политическо влияние. Трябва да се отбележи, че и двете страни са имали определено силно положение в различни исторически периоди.

Възможно е да се идентифицират още няколко политически центъра на различни континенти, чието влияние надхвърля регионалното им значение.

Това е само кратък анализ на факторите, които могат и оказват значително влияние върху идентифицирането на няколко основни центъра на влияние, които ще играят важна роля при формирането на новите социални системи. Няма съмнение, че те няма да се откажат от пълно влияние върху вече започналите обществени трансформации, като дори ще се опитат да идентифицират и подчертаят по-големи сфери на влияние.

4. Ролята на социално доминиращите лидери при възникването на кризи

Страхът от продължаващите реалности се оказва непреувеличен не само в нашите реалности, но и в съпътстващото ни съществуване. Объркването от противоречиви и двусмислени послания, ни оставят несигурни като човешки същества с ясно и последователно логическо мислене, което допълнително подклажда нашите страхове. Въпреки че сме

свикнали на половинчатите и дори понякога лирични политически послания на политическия пазар в България и Европа, напоследък усещаме все по-силна загриженост от по-балансираните и по-дипломатични политически лидери. Тяхното лично и политическо благоразумие ни постави в твърде непривлекателното положение да чакаме нещо дълго време и то на фона на публичното знание за техните лутания в търсене на определени решения, за които те са напълно неподготвени.

Личното и колективно живеене в една политическа система е изчерпало смисъла си както за тези, които го консумират, така и за тези, които го наблюдават отвън. Неспособността да се самосъхрани и да отговори на променящия се свят е ясен отговор на факта, че тя търси своята нова и напълно различна трансформация. Тези периоди на трансформация обикновено са придружени от трудни и болезнени преходни състояния, които са придружени от множество и разнообразни конфликти. Колкото и опростено да звучи всичко това, то има сигурна и силна логическа, и не само, основа – не бива да подценяваме историческата си памет в тази насока, което би доказало тези наши твърдения с голяма степен на относителност.

Веднага възниква въпросът, как и какво се случва с политическата реалност? Следващият въпрос съвсем не е безполезен – какво се случва с нас самите? И ако отговорът на втория въпрос е относително по-прост, то отговорът на първия е много по-сложен както в материално, така и в процесуално отношение. В крайна сметка ще трябва да преминем през периоди на активна трансформация на цялата ни обществена система в една или друга степен, което ще включва промяна в политическите модели на съществуване. Ако социалната система се разбира като цялата съвкупност от взаимоотношения, тогава това ще бъде практически по-оправдано и по-реалистично.

Провалите, възходите и паденията на съществуващите политически реалности са многобройни и имат своите съществени различия. Сравняването и обяснението им е ва-

жно, тъй като може да донесе известна полза, докато вървим напред, а също така да обясни новите процеси, които се случват. Тези процеси ще донесат елементи, които познаваме добре и дори четем и обясняваме добре, но също и елементи, които ще ни изненадат и ще бъдат нови с високата си чувствителност.

Една нова политическа реалност ще се опита да запази някои от елементите си, които успешно ще пренесе в бъдещи периоди. Това, разбира се, е доста несигурно, дори малко вероятно, защото тези елементи съществуват в единна връзка с всички останали и дори ако някои от тях оцелеят под една или друга форма, те ще имат различни връзки с други, които сега съществуват.

Ако сме в позицията, че дефектите в тези политически реалности вече са преминали възможността да бъдат коригирани или ограничени в смисъл на натрупаните оплаквания на хората, то тяхното унищожаване ще настъпи лавинообразно. Последствията от неадекватната политическа реалност ще се усещат с различна сила и в различна степен. Това е съвсем реално, тъй като те ще бъдат на различни разстояния от източника на тези процеси. Тези влияния ще имат набор от колебания, които ще бъдат погрешно разбрани от участващите, тъй като са нови и непредсказуеми по своето естество и последствия.

Органични примери за тези процеси в определена конкретика като сигнали за случващото се могат да бъдат намерени и сега. Развили сме известна чувствителна толерантност към различни процеси, защото не ги познаваме и нямаме достатъчно време да ги изучаваме.

Всичко това се случва на фона на множество появяващи се сигнали от различни места. Тяхната сила се засилва от способностите на тези, които ги създават, и на тези, които ги предават. Разбира се, притежаващите най-добрия набор от активни елементи са най-добри и най-бързи в създаването и предаването на подобни сигнали. Създателите им са в процес на борба не за оцеляване, а за господство. Този процес ще формира групи, които ще се опитат да създадат нови зависимости, които

ще определят нова социална реалност. Определянето на зони на влияние ще доведе и до социалната значимост на тези, които претендират за определено лидерство в тази среда. По-важно ще бъде как новите социално доминиращи лидери ще дефинират или създадат система от социални отношения, които ще определят създаването на нови социални системи. Политическите реалности или системи ще бъдат последствията от новите социални отношения. Сътресенията в новосформираните обществени системи ще продължат много кратко от историческа гледна точка, а от гледна точка на участниците в тях – много дълго.

Тези процеси са изключително сложни и в крайна сметка непредвидими. Дори да разполагаме с информация и достатъчно данни за тяхното протичане, силата на въздействие на определени елементи не може да бъде точно и вярно определена и измерена, което ще доведе до чести и непредсказуеми промени. Фактът, че социалната система се променя под натиска на много социални дефекти, е видим и се усеща от почти всеки в определена и различна степен. Много по-интересно е как ще успеем да преминем през този дълъг и доста непредсказуем труден период, който можем ясно да определим като процес. Малко вероятно е да имаме такава готовност, която да ни постави в достатъчно изгодна позиция, за да може всичко да протече до известна степен на приемливост за всички участници. Тревожността расте с постоянната многопосочност на сигналите и с последователността на възникващите социални дефекти в системата.

Знаем, че една система – каквато и да е тя – трябва да има определена ефективност, която е свързана и с определена финансова стойност. Трудно е да се предвиди дали тези, които се опитват да станат водещи елементи в създаването на нова социална система, имат знанието и желанието да приемат съществуващите досега зависимости. Очевидно тази система на социална ефективност също създава проблеми в своето съществуване. Проблемите, които могат да бъдат идентифицира-

ни, са поведенчески. Колкото и неприемливо да звучи всичко това, твърде често моделите на поведение на конкретен човек са променяли до такава степен определена социална система, че тя продължава да съществува достатъчно дълго без интерес към каквито и да е ефективни взаимоотношения. Възможно е определени поведенчески елементи отново да повлияят чувствително на вече започналия процес и да го доведат до определен етап, при който новите реалности ще имат различно значение.

Най-лесния начин би бил да изчакаме и да видим какво ще се случи накрая. Но ще имаме ли такава възможност и дали ще можем ние като преки участници да оценим този процес? Най-добре е да положим определени усилия, за да осигурим известна готовност за всичко това. Дори ако разбираме и оценяваме, че сигналите, които ще създаваме и предаваме, ще бъдат относително слаби по сила, може би трябва да помислим, че те ще бъдат много по-силни, ако има значително съдържание, което е реакция на тези протичащи процеси.

Историците, с известна степен на авторитетна академична убеденост, твърдят, че историята винаги върви напред. Има известна плахост в настоящите им съобщения, съчетана с неволното усещане, че историята може да се повтаря под една или друга форма. Ако отговорим поне на някои от зададените въпроси или поне се замислим дълбоко и безпристрастно върху тях, това може да ни предпази от онези повторения, които не бихме искали [14-20].

От историческа гледна точка има достатъчно примери, в които трансформациите и промените в социалните системи са настъпили главно под влиянието на нови социални лидери. Това коренно променя самите социални системи и създава качествено нови и различни условия за тяхното съществуване и развитие. Друг въпрос е устойчивостта им във времето. Типичен пример е социалната система на социализма. Въпреки познаването на неговите теоретични основи, неговите лидери в Съюза на съветските социалистически републики

упражняват голямо влияние. Това са Владимир Илич Ленин, председател на Съвета на народните комисари на Съюза на съветските социалистически републики, Йосиф Висарионович Сталин – генерален секретар на ЦК на РКП (б), председател на Съвета на министрите на Съюза на социалистическите републики (от 15 март 1946 г.), Никита Сергеевич Хрушчов – първи секретар на ЦК на КПСС, Леонид Илич Брежнев – генерален секретар на ЦК на КПСС и др.

Социализмът е политическа философия и движение, обхващащо широк спектър от икономически и социални системи [21], които се характеризират с публична собственост върху средствата за производство (Busky, 2000a), за разлика от частната собственост [22-24]. Като термин той описва икономическите, политическите и социалните теории и движения, свързани с прилагането на такива системи [25]. Социалната собственост може да бъде обществена, колективна, кооперативна [26-28] или наемна [22, 29]. Въпреки че нито едно определение не обхваща всички видове социализъм [30], като обществената собственост е общ елемент [23-24]. Социализмът традиционно се намира на левата част на политическия спектър [31]. Различните видове социализъм варират в зависимост от ролята на пазарите и планирането в разпределението на ресурсите, структурата на управление на организациите и подходите отдолу нагоре или отгоре надолу, като някой от тях прилагат партиен, държавен или технократски подход. При социалистите има декларирано съгласие, че правителството, особено съществуващото, е правилното средство за промяна [32-33].

Социалистическите системи прилагат непазарни и пазарни форми [34]. Непазарният социализъм заменя факторните пазари и често парите представляват част от интегрирано икономическо планиране с инженерни или технически критерии, базирани на изчисление, направени в натура, като по този начин се създава различен икономически механизъм, който работи според различни икономически закони и динамика от тези, които съществуват

в капитализма [35]. Непазарната социалистическа система се стреми да елиминира възприеманата неефективност, ирационалност, непредсказуемост и кризи, които социалистите традиционно свързват с натрупването на капитал и системата на печалба в капитализма [36]. Пазарният социализъм запазва използването на пазарните цени, факторните пазари а в някои случаи и мотива за печалба във връзка с функционирането на обществените предприятия и разпределението на капиталови блага между тях. Печалбите, спечелени от тези предприятия, се контролират директно от работната сила на всяко едно от тях или ще се натрупват от обществото като цяло под формата на социални дивиденди [29, 37-38].

Социалистическите партии и идеи остават политическа сила с различна степен на власт и влияние на всеки континент, ръководейки национални правителства в много страни по света. Социалистическата политика е както интернационалистическа, така и националистическа; организирани чрез политически партии и противопоставени на партийната политика; понякога се припокриват със синдикатите, а понякога са независими и критични към тях и присъстват както в индустриализираните, така и в развиващите се страни [39].

Социалдемократията се появява от социалистическото движение [40], подкрепяйки икономически и социални интервенции за насърчаване на социалната справедливост [41-42]. Докато поддържа социализма като дългосрочна цел [43], от следвоенния период социалдемократията възприема смесена икономика, основана на кейнсианството в рамките на преобладаващо развита капиталистическа пазарна икономика и либерално демократично устройство, което разширява държавната намеса, включително доходите, както и тяхното преразпределение, регулиране с цел общото държавно благосъстояние [28]. Икономическата демокрация предлага един вид пазарен социализъм с по-демократичен контрол върху компаниите, валутите, инвестициите и природните ресурси [44]. Социалистическото политическо движение включва набор от по-

литически философии, възникнали от революционните движения от средата до края на 18-и век и от загриженост за социални проблеми, които социалистите свързват с капитализма [30]. До края на 19-и век, следвайки трудовете на Карл Маркс и неговия колега Фридрих Енгелс, социализмът започва да означава антикапитализъм и насърчаването на посткапиталистическа система, основана на някаква форма на обществена собственост върху средствата за производство [45-46]. До началото на 20-те години на миналия век комунизмът и социалдемократията се превръщат в двете доминиращи политически тенденции в международното социалистическо движение [47], а самият социализъм се превръща в най-влиятелното светско движение на 20-и век [48]. Много социалисти също възприемат идеи от други социални движения като феминизъм, екологизъм и прогресивизъм [49].

Появата на Съветския съюз като първата социалистическа държава в света доведе до широко разпространено свързване на социализма със съветския икономически модел, някои учени смятат, че на практика този модел функционира като форма на държавен капитализъм [50-52]. Някои учени, политически коментатори и изследователи отбелязват, че някои страни в Западна Европа са били управлявани от социалистически партии или са имали смесени икономики, които понякога се наричат „демократични социалисти“ [53-54]. След края на Студената война и промените от 1989 г. много от тези страни се отдалечиха от социализма, тъй като неолибералният консенсус замени социалдемократическия консенсус в развития капиталистически свят [54], докато много бивши социалистически политици и политически партии възприеха „третия път“ политики, като остават ангажирани с равенството и благоденствието, като същевременно отхвърлят публичната собственост и класовата политика [55]. Социализмът преживя скок на популярност най-вече под формата на демократичен социализъм [56-57]. Ярък пример за нов обществен лидер, който с личните си възгледи променя и дори помага за прекра-

тяването на съществуването на социалната система, е Михаил Сергеевич Горбачов – генерален секретар на ЦК на Комунистическата партия на Съветския съюз и председател на Върховния съвет на Съюза на съветските социалистически републики. Изпълнявайки своята вътрешна политика, Михаил Горбачов се опита да осъществи икономически реформи, които биха помогнали за промяна на стандарта на живот. Това е така наречената политика на „перестройка“. Неговите реформи бяха неефективни и не успяха да постигнат значителни преки резултати и да променят съществуващата система на планова и командна икономика.

Съществуването на социалистическа обществена система се характеризира със свои собствени характеристики. Специфичната архитектура на социализма, както и пропагандните плакати имат свои специфични послания.

Би било важно да се изследват текущите съвременни процеси, които изискват бързи и навременни промени в социалните системи. Ако в близкото минало имаше определени признаци на текущи промени, които можеха да бъдат изследвани и анализирани, сега промените се случват внезапно и бързо. Появата на нови социални лидери създава условия чрез тяхното поведение, идеи, интереси и дори набор от ирационални възгледи за трансформиране на съществуващите социални системи. Влиянието на новите социални лидери може да се представи като чувствително и в много случаи решаващо за протичащите трансформации. Необходимо е да се идентифицира нов критериален апарат, който достатъчно обективно и бързо да ни дава вярна и точна информация. Надеждността на това начинание е доста трудно за осъществяване.

Социалните процеси по време на тежки кризисни ситуации са съпроводени с висок темп на развитие. Тяхното подробно и систематично описание и последващ анализ са практически невъзможни. Намирането на конкретни изследователски подходи е нало-

жително в тези ситуации. От особено значение е изследването на моделите на поведение на доминиращи социални лидери. Тук всеки изследовател ще се сблъска с две групи проблеми. Първият е свързан с получаване на достатъчно точна и достоверна информация, която се набавя с помощта на статистически методи за анализ, както и социологически методи. Това ще създаде особена трудност при използването им. Наличието на такава информация и данни е трудно да се събере, но дори и някъде да е възможно, то ще бъде филтрирано по специален начин от съответните държавни служби за сигурност. Втората група проблеми ще възникнат при оценката на развитието на поведенческия модел на съответния индивид, придобил ролята на социално значим и доминиращ лидер. Знанията и характеристиките на неговата личност ще претърпят различни трансформации по време на неговото управление, а именно тези характеристики няма да бъдат достатъчно публични и информацията, която ще получим, ще бъде от медиите или други публични източници.

Преодоляването на двете групи трудности в определени ситуации може да се окаже непреодолимо и използването на подобни подходи за извършване на изследователска дейност може да се окаже невъзможно.

Независимо в каква изследователска ситуация се намираме, необходимо е да се търсят възможности за изследване на влиянието на социално доминиращите лидери върху социалните процеси.

Подобни и аналогични примери от историческа гледна точка могат да се изложат достатъчно много. Дори условно да приемем двете световни войни като такива тежки кризи, действията на лидерите, участвали в тези процеси, невинаги могат да бъдат обяснени логично и не носят свои икономически, политически и други аргументи. Условно, това също са социални процеси, които са променили посоката и скоростта си в резултат на социално доминиращи лидери. Тук трябва да се направи едно важно уточнение, а именно, че те се случиха твърде бавно, съобразно съвре-

менните обществени процеси. Факторите на външната и вътрешната среда са се променили както в същностните си характеристики, така и в количествените си измерения. Някои изследователи биха обърнали специално внимание на изследването на факторите на околната среда, които несъмнено оказват и ще продължат да влияят на текущите социални процеси. Друг е въпросът доколко те влияят върху решенията и поведението на новите социално доминиращи лидери. Това може да се установи твърде късно и едва в края на определен етап от даден обществен процес.

Социално доминиращите лидери, които са овластени да вземат решения и разполагат с достатъчно ресурси (политически, икономически, финансови и т.н.), са склонни да вземат решения от оперативен характер в кризисни ситуации, понякога тези решенията изключват съобразяването с околната среда, а по-скоро са повлияни от мотиви, различни от политическата и икономическата логика. Обикновено, когато настъпи криза, инструментите на властта се фокусират върху малка група хора, които следват и трябва да поемат тежестта на вземането на решения в екстремна ситуация.

С бърз анализ на социалните процеси, протичащи в момента в света, може да се направи сравнително правилен извод, че те се контролират предимно от нови социално доминиращи лидери. Използването на понятието „нови социално доминиращи лидери“ има относително значение, тъй като лицата, които сега определяме като такива, може да са били лидери на държави, корпорации, съюзи и т.н. в предишни периоди, но едва сега са придобили такова значение.

Заклучение

Процесите на последователни кризи води до задълбочаване на дисбалансите в социалните системи. Различният мащаб и интензитет на въздействията върху тях ги подлагат на серия от циклични тестове. Установяването на мащаба на промените, настъпващи на макро- и микрониво, е трудно, а последстви-

ята са почти непредвидими. Един стандартен набор от методи и подходи се оказва недостатъчен, за да дефинира и характеризира всичко това. Основният фактор е бързината на процесите и липсата на ефективно време за точен и обективен анализ. Това поставя нас, като участници в трансформацията на социалните системи, пред набор от предизвикателства и тестове за нашата пригодност да можем да приемем и успешно да се адаптираме към настъпващите промени. Изучаването на тези процеси изисква пълномащабни усилия и разнообразен опит. Това е необходимо и от гледна точка на прогнозиране и планиране на трансформационни процеси и ефективни решения за излизане от критичното състояние, в което се намират социалните системи (14-20; 58-65).

Литература

1. <https://www.britannica.com/money/topic/welfare-state>, Retrieved November 2, 2024.
2. Béland, D., Morgan, K.J., Obinger, H., Pierson, C. Introduction, *The Oxford Handbook of the Welfare State*, Oxford University Press, pp. 1–20, doi:10.1093/oxfordhb/9780198828389.013.1, ISBN 978-0-19-882838-9.
3. Béland, D., Morgan, K.J. Governance, *The Oxford Handbook of the Welfare State*, Oxford University Press, pp. 172–187, doi:10.1093/oxfordhb/9780198828389.013.10, ISBN 978-0-19-882838-9.
4. Skocpol, Theda *Protecting Soldiers and Mothers*, Belknap Press, 1995, ISBN 9780674717664, <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674717664>, Retrieved 09 March 2024.
5. Koehler–Derrick, G., Lee, M.M. War and Welfare in Colonial Algeria. *International Organization*. 77 (2): 263–293. doi:10.1017/S0020818322000376. ISSN 0020-8183. S2CID 256724058.
6. O'Hara, P.A., ed. *Welfare state*. *Encyclopedia of Political Economy*. Routledge. p. 1247. ISBN 978-0-415-24187-8.
7. Fay, S.B. Bismarck's Welfare State. *Current History*. XVIII (101): 1–7. doi:10.1525/curh.1950.18.101.1.
8. Smith, M. Four German Jurists. IV. *Political Science Quarterly*. 16 (4): 641–679.

9. Gough, I. *The Welfare State*, The New Palgrave Social Economics, New York: W.W. Norton, pp. 276–281.
10. Disraeli, B. Chapter 14. *Sybil*. Vol. Book 4 <https://www.gutenberg.org/files/3760/3760-h/3760-h.htm>, Retrieved November 2, 2024.
11. Alexander. M. *Medievalism*. pp. xxiv–xxv, 62, 93.
12. <https://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/global-financial-centres-index/>, Retrieved 24 August 2024.
13. <https://www.globalfirepower.com/>, Retrieved November 2, 2024.
14. Terziev, V. Strategic management in times of global crisis. 80th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Diversity, Equity and Inclusion: The Essence of Organisational Well-Being” (X. OFEL) – Dubrovnik, 01-02 April, 2022, Economic and Social Development (Book of Proceedings), Cakovec, Croatia, 2022, pp.139-143, ISSN 1849-7535.
15. Terziev, V. Strategic management in times of global crisis. Fourth International Thematic Scientific Conference “Fundamental (basic) research and its importance for the progress of the global community and the prosperous development of modern states”, 14 October 2022, Belgrade, Serbia, International Association of Methodologists of Social Sciences, Belgrade Institute for Serbian Culture, Priština – Leposavić, MB University, Belgrade, Serbian Academy of Sciences and Arts, ISBN 978-86-920023-4-2.
16. Terziev, V., Lyubcheva, M. Shared knowledge and changes in the higher education system in Bulgaria. 79th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Rabat, 25-26 March, 2022, Economic and Social Development (Book of Proceedings), Cakovec, Croatia, 2022, pp.228-237, ISSN 1849-7535.
17. Terziev, V. Academic examples in times of post crisis social isolation. 78th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Aveiro, 24-25 February, 2022, Economic and Social Development (Book of Proceedings), Cakovec, Croatia, 2022, pp.221-224, ISSN 1849-7535.
18. Terziev, V. Social dimensions of democratic changes through the eyes of Bulgarian ethnopsychology. 78th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Aveiro, 24-25 February, 2022, Economic and Social Development (Book of Proceedings), Cakovec, Croatia, 2022, pp.52-57, ISSN 1849-7535.
19. Terziev, V., Solovev, D.B. Analysis of the Management of Sector “Security” as Part of the Strategic Management of Bulgaria. In: Solovev D.B., Savaley V.V., Bekker A.T., Petukhov V.I. (eds) *Proceeding of the International Science and Technology Conference “FarEastCon 2021”*. Smart Innovation, Systems and Technologies, 2022, Vol 275. Springer, Singapore. 95-111, https://doi.org/10.1007/978-981-16-8829-4_9, ISBN978-981-16-8829-4 (Online), ISBN978-981-16-8828-7 (Print).
20. Terziev, V. Youth unemployment and providing conditions for employment and entrepreneurship in Bulgaria. 76 th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Building Resilient Society” – Zagreb, 17-18 December, 2021, Economic and Social Development (Book of Proceedings), Cakovec, Croatia, 2021, pp.56-60, ISSN 1849-7535.
21. Busky, D.F. *Democratic Socialism: A Global Survey*. Westport, Connecticut: Praeger. ISBN 978-0275968861.
22. Horvat, B. Social ownership. In Michie, Jonathan (ed.). *Reader’s Guide to the Social Sciences*. Vol. 1. London and New York: Routledge. pp. 1515–1516. ISBN 978-1135932268.
23. Arnold, N. Scott. *The Philosophy and Economics of Market Socialism: A Critical Study*. Oxford University Press. ISBN 978-0195088274.
24. Hastings, A., Mason, A., Pyper, H. *The Oxford Companion to Christian Thought*. Oxford University Press. p. 677. ISBN 978-0198600244.
25. *The Free Dictionary*. Retrieved 24 August 2024, <https://www.thefreedictionary.com/>.
26. Sherman, H. J., Zimbalist, A. *Comparing Economic Systems: A Political-Economic Approach*. Harcourt College Pub. p. 7. ISBN 978-0-15-512403-5.
27. Rosser, M.V., & Rosser, J.B. *Comparative Economics in a Transforming World Economy*. MIT Press. (23 July 2003), p. 53. ISBN 978-0-262-18234-8.
28. Badie, B., Berg-Schlosser, D., Morlino, L., eds. *International Encyclopedia of Political Science*. SAGE Publications. doi:10.4135/9781412994163. ISBN 978-1-4129-5963-6.
29. O’Hara, P. *Encyclopedia of Political Economy*. Vol. 2. Routledge. p. 71. ISBN 978-0415241878.
30. Lamb, P., Docherty, J.C. *Historical Dictionary of Socialism* (2nd ed.). Lanham: The Scarecrow Press. ISBN 978-0810855601.
31. “Left”. *Encyclopædia Britannica*. (Retrieved 24 August 2024). <https://www.britannica.com/topic/left>.
32. Nove, Alec. “Socialism”. *New Palgrave Dictionary of Economics* (Second ed.). Palgrave Macmillan.

33. Docherty, J.C., Lamb, P., eds. *Historical Dictionary of Socialism. Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements. Vol. 73* (2nd ed.). Lanham, Maryland: Scarecrow Press. pp. 1–3. ISBN 978-0810855601.
34. Kolb, R. *Encyclopedia of Business Ethics and Society, First Edition*. SAGE Publications, Inc. p. 1345. ISBN 978-1412916523.
35. Bockman, J. *Markets in the name of Socialism: The Left-Wing origins of Neoliberalism*. Stanford University Press. ISBN 978-0804775663.
36. Nove, A. *The Economics of Feasible Socialism Revisited*. Routledge. ISBN 9780044460152.
37. Marangos, J. *Social Dividend versus Basic Income Guarantee in Market Socialism*. *International Journal of Political Economy*. Taylor & Francis. 34 (3): 20–40. doi:10.1080/08911916.2004.11042930.
38. Pierson, C. *Socialism After Communism: The New Market Socialism*. Pennsylvania State University Press. p. 96. ISBN 978-0271-014784.
39. Newman, M. *Socialism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. ISBN 978-0192804310.
40. Ely, R.T. *French and German Socialism in Modern Times*. New York: Harper and Brothers. pp. 204–205.
41. Merkel, W., Petring, A., Henkes, C., Egle, C. *Social Democracy in Power: The Capacity to Reform*. Routledge Research in Comparative Politics. London: Routledge. ISBN 978-0415438209.
42. Heywood, A. *Political Ideologies: An Introduction* (5th ed.). Basingstoke, England: Palgrave Macmillan. p. 128. ISBN 978-0230367258.
43. Roemer, J.E. *A Future for Socialism*. Harvard University Press. ISBN 978-067433946-0.
44. Smith, J.W. *Economic Democracy: The Political Struggle for the 21st century*. Radford: Institute for Economic Democracy Press. ISBN: 1933567-015.
45. Gasper, P. *The Communist Manifesto: A Road Map to History's Most Important Political Document*. Haymarket Books. p. 24. ISBN 978-1931859257.
46. Giddens, A. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics* (1998 ed.). Cambridge, England, UK: Polity Press. p. 71.
47. Newman, M. *Socialism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. ISBN 978-0192804310.
48. Kurian, G.T., ed. *The Encyclopedia of Political Science*. Washington, D.C.: CQ Press. p. 1554.
49. Sheldon, G.W. *Encyclopedia of Political Thought*. Facts on File. Inc. p. 280.
50. Chomsky, N. *The Soviet Union Versus Socialism. Our Generation*. Spring–Summer 1986, (Retrieved 10 June 2020 – via Chomsky.info).
51. Howard, M. C., King, J.E. *State Capitalism' in the Soviet Union*. *History of Economics Review*. 34 (1): 110–126. doi:10.1080/10370196.2001.11733360.
52. Fitzgibbons, D.J. *USSR strayed from communism, say Economics professors*, (11 October 2002).
53. Barrett, W., ed. *Capitalism, Socialism, and Democracy: A Symposium. Commentary*. (1 April 1978). Archived from the original on 19 October 2019. Retrieved 14 June 2020.
54. Sanandaji, N. *Nordic Countries Aren't Actually Socialist*. (27 October 2021). *Foreign Policy*.
55. *Socialism*. *Encyclopedia Britannica*. (Retrieved 25 November 2023)
56. Judis, J.B. *The Socialist Revival*. *American Affairs Journal*. (20 November 2019).
57. Cassidy, J. *Why Socialism Is Back*. *The New Yorker*. ISSN 0028-792X. (18 June 2019).
58. Terziev, V., Georgiev, M., Ivanov, I. *Model of overcoming the crisis in Bulgaria caused by the pandemic*. 76 th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Building Resilient Society” – Zagreb, 17-18 December, 2021, *Economic and Social Development (Book of Proceedings)*, Cakovec, Croatia, 2021, pp.318-323, ISSN 1849-7535.
59. Terziev, V. *COVID-19 pandemics and its impact on Bulgarian universities in the context of the new challenges to social system and labour market policies*. *Internauka Publishing House CUL, Kyiv*, 2022, 138 p., ISBN 978-611-01-2647-2.
60. Terziev, V. *Higher education system and labour market policies in Bulgaria in COVID-19 crisis and post-crisis periods* – *Internauka Publishing House CUL, Kyiv*, 2022, 168 p., ISBN 978-611-01-2645-8.
61. Terziev, V. *Innovation Development of Industrial Business Organizations. Optimizing Energy Efficiency During a Global Energy Crisis*, 2023, DOI: 10.4018/979-8-3693-0400-6, ISBN13: 9798369304006, EISBN13: 9798369304013.
62. Terziev, V. *Strategic Management in the Conditions of Global Crises and the New Social Leaders*. 17 th SCF International Conference on “Sustainable Development in a Global Perspective”, October 6-7, 2023, Istanbul, Turkiye, 2023, pp. 162-170, ISBN: 978-605-72639-6-4 (e-book).
63. Terziev, V., Georgiev, M. *Challenges to active social policies in Bulgaria*, *gabriell-e-lit, Sofia, Bulgaria*, 2023, 356 p., ISBN: 978-619-7705-20-1.
64. Terziev, V., Georgiev, M. *The Labor Market Policies and Social Development in Bulgaria. Optimizing Energy Efficiency During a Global Energy Crisis*, 2023, DOI: 10.4018/979-8-3693-0400-6, aISBN13: 9798369304006, EISBN13: 9798369304013.
65. Terziev, V. *Global transformations and formation of new social systems*. *Revista Gestão e Secretariado (GeSec)*, São Paulo, SP, v. 15, n. 1, 2024, p. 1109-1127, ISSN 2178-9010.

„ДА ПОГЛЕДНЕМ
КЪМ МОРЕТО“
МОРСКАТА ТЕМАТИКА
В НЯКОЛКО ГРЪЦКИ
ПЕСНИ ОТ ПИРГОС

Диана Радойнова,
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“

“LET’S LOOK AT THE SEA”
THE MARITIME THEME IN SOME
GREEK SONGS FROM PYRGOS

Diana Radoinova,
University “Prof. Dr. Asen Zlatarov”

Abstract: *The purpose of this text is to present several sources unknown in Bulgarian ethnology, which testify to the thalassocracy – one of the most stable ontological cores of the Greek ethnic communities – both those who inhabited the Bulgarian ethnic territory and those who, for one reason or another, left it and settled in the territory of present-day Greece. This text represents a case study option, because it interprets the inextricable connection with the sea – a theoretical-postulative and empirically proven thesis in ethnology, through several songs, “carried over” by settlers from Burgas/Pyrgos to Komotini.*

Целта на настоящия текст е да представи няколко неизвестни в българската етнология източника, които свидетелстват за таласократията – едно от най-устойчивите онтологични ядра на гръцките етнически общности – както тези, населявали българското етническо землище, така и онези, които по една или друга причина са го напуснали и са се заселили на територията на днешна Гърция. Този текст представлява опция case study, защото интерпретира неразривната връзка с морето – една теоретико-постулативна и емпирично доказана теза в етнологията, чрез

няколко песни, „пренесени“ от преселници от Бургас/Пиргос в Комотини.

Емиграцията на българските черноморски гърци също е една трагедия, за която българската етнология е глуха. Много силно експлоатирана в нашата история и етнология е темата за нерадостната съдба на българите, населяващи Беломорието, които в условията на постоянно променящи се държавни граници са принудени да напуснат родните си места и да потърсят закрила, препитание и перспектива в пределите на новоосвободена България от края на 19 в. до към първите три десетилетия на 20 в. Обратна по посока, но фактически инспирирана от почти същите политически тласъци е и съдбата на българските гърци, населяващи най-вече българското черноморско крайбрежие, които с пресиране от страна на българската държава и на част от местното население с българско самосъзнание, са принудени да напуснат територии, които за тях са също родни места. И едните, и другите, са всъщност невинни жертви на балканските политически игри при формирането на новата карта на полуострова след Балканската, Междусъюзническата и Първата световна войни.

Съвременната историография твърди, че около 500 хиляди българи поемат пътя от Егейска Македония и Беломорска Тракия към България, към чиято нация смятат, че принадлежат, а около 50 хиляди гърци извършват по същата причина обратното движение. „През първите петдесет години на XX в. жителите на България и Гърция се сблъскват с реалността на нестабилната националност, тъй като техните съответни държави се стремят да придобият нови земи или да хомогенизират населението на територии, които те или са отделили от Османската империя или са откъснали една от друга.

Това е период на нестабилна връзка между националност и териториалност. Хората на Балканите успяват някак да се справят с насилствената национализация и разселването и, въпреки националните напрежения между държавите, намират алтернативни начини

да избягат от „тиранията на националното“ в ежедневието им, като запазват спомените и културните модуси от старите си родини, приобщавайки се към новите“ (Dragostinova 2011:3).

Съдбата и най-вече културата на тези преселнически маси, изселили се от България и заживяли в Гърция почти не са изследвани, което не прави чест на българската наука, поради факта, че ментално тези хора и техните родове запазват ярки спомени за „Старата Родина“ и се опитват да поддържат връзка с нея чрез свои роднини, които са останали тук. От настоящия текст става ясно, че тези хора пренасят от старите си земи не само спомени, но и културни образци, които съхраняват и предават като наследство на своите потомци. Едно такова наследство са народните песни, на които случайно попаднах като изследовател и които са записани от виден гръцки етнограф от деца, преки потомци на изселници от Бургас/Пиргос.

Тези фолклорни образци се появяват съвсем случайно в полето на етнографията, благодарение на рвението на един буден гражданин от Комотини – Д. Лукатос. Той получава песните записани от негов колега и съгражданин – учителя Николаос Дзуганатос, който пък на свой ред прилежно ги е записал от свои ученици – деца на преселнически семейства от Бургас/Пиргос. Съответно Лукатос е свързан с прочутият издател на най-известното и мастито гръцко издание за етнографски материали – Археон Тракикон, Папахристодулос. Последният ги публикува в Том 1 на издавания от него „Архив на тракийското фолклорно и езиково съкровище“ (1943-44 г.)¹, като прилага и писмото.

Ето текста му: „Драги г-н Папахристодулос, през 1934 година моят колега и съгражданин г-н Николас Дзуганатос е бил учител по гръцки език в средното училище в Комотини и е получил в ръкопис следните пет песни, които Ви изпращам за публику-

ване. Изключително интересно е мястото, от където те произхождат. Учениците на г-н Дзуганатос В. Катеринакис и Д. Дзанидис произхождат от град Пиргос (Бургас) в Северна Тракия и твърдят, че са записали тези песни точно както са ги пяли и танцували там техните предци, преди да дойдат като бежанци в Южна Тракия.

С уважение и благодарност, Д. С. Лукатос“.

Песните са обвързани стриктно с регионалната топонимия на Старата Родина и не оставят съмнение в автентичността си. Естествено, те са на гръцки език, а тук аз привеждам превода на три от тях:

Падането на Константинопол

Да бях птиче да летя, да бях лястовичка,
да отида на българските черни планински
върхове,

да седна да гледам пристанището на
Константинопол,
където се люшкат ветроходите и пристигат
корабите.

Шейсет кораба турски и дващест и два ромейски
започнаха сражение от сутрин до здрач
и турските кораби победиха малкото ромейски.
Едно ромейче-девойче извика от стъклена кула:
– Я излез навън, царю и господарю Константине,
да видиш своя град в пламъци, как горят
монастирите,
да видиш турците как колят християните
като кози.

Как да излезе царят и господар Константин? –
Вчера заранта го прободоха, на разсъмване.

Живот в морето, гроб в земята

Четиресет клефти² бяхме, четиресет паликари³
всички клетва дадохме над светото Евангелие,
ако един се разболе – другите да го пазят.
Мина време и разболя се първият капитан,
няма си майчица да го види, няма кой да го
сжжали,

оплака го боцманът, най-пръв мореплавател:
– Я стани ми, Коста, стани бре, Константине,

¹ Αρχεῖον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού, Τόμος Ι', εν Αθήναις 1943-44, σ. 208-220.

² Клефти – хайдути, разбойници

³ Паликари – волнонаемни войници

да видиш накъде влачи времето
и накъде дърпа вятъра,
там ще отидем да хвърлим котва, там ще постоим,
да излязат лодките за вода и лодките за дърво,
да излязат гемиджиите да изкопаят гроба –
един човешки бой – и отляво да оставят прозорец
да влизат и излизат птиците, да чуруликат
славеите.

Морският капитан – най-желаният жених

– Дъще моя, ще те омъжа, ще ти доведе земеделец,
ще ти доведе земеделец, красив юнак.
– Падам, майко, и умирам, аз земеделец за мъж
не взимам,
по цял в хармана и на хляб не се наяжда.
– Дъще моя, ще те омъжа, ще ти доведе чобан,
ще ти доведе чобан, красив юнак.
– Падам, майко, и умирам, аз чобан за мъж
не взимам,
да си пасе овцете, да си чупи коленете.
– Дъще моя, ще те омъжа, ще ти доведе градинар,
ще ти доведе градинар, красив юнак.
– Падам, майко, и умирам, аз градинар за мъж
не взимам,
по цял ден наведен над чесъна, зелето и праса.
– Дъще моя, ще те омъжа, ще ти доведе бербер,
ще ти доведе бербер, красив юнак.
– Падам, майко, и умирам, аз бербер за мъж
не взимам,
по цял бръсне, а вечер мърмори.
– Дъще моя, ще те омъжа, ще ти доведе дюлгер,
ще ти доведе дюлгер, красив юнак.
– Падам, майко, и умирам, аз дюлгер за мъж
не взимам,
по цял ден трака-чука по скърпени потури.
– Дъще моя, ще те омъжа, ще ти доведе бакалин,
ще ти доведе бакалин, красив юнак.
– Падам, майко, и умирам, аз бакалин за мъж
не взимам,
по цял ден мери на кантара, а вечер сметки прави.
– Дъще моя, ще те омъжа, ще ти доведе капитан,
ще ти доведе капитан, красив юнак.
– Ах, майчице, къде го намери? – В сърцето ми
надникна,
на кораба да се кача – да отида до Кешан,
да се разходя, да отида и до Константинопол
да видя къщата ми, прилична на градина.

Близостта с морето, привързаността към него, сакрализирането му като център на икономиката и културата са същностни характеристики на представата за света на гръцката черноморска диаспора от древността до днес. Морето е просмукано във всички елементи на тяхната култура: като се започне от всекидневните битови практики на поминък (рибулуване, строене на плавателни съдове, морска търговия), хранене (основно с риба), организиране на домашното и селищното пространство – винаги до морския бряг, премине се през празничността и свързаната с нея обредност (ритуалите почти винаги са ситуирани край морето).

Един от българските интелектуалци, живял дълго в крайбрежна среда и опознал менталитета на черноморските гърци, отбелязва в записките си: „Когато гъркът се откъсне от родните си скали и от морето, вижда се удивен... Гърците се задържали пак само по бреговете на моретата – около своите стари колонии, които са съществували и съществуват в свръзка чрез морето с племенната база...” (Страшимиров 1918 : 45).

Традиционното словесно наследство на гърците, в т.ч. и на бургаските гърци-преселници, очевидно също задължително обиграва обживяването на морето – феномен, който твърде точно и сполучливо се обозначава като „живеее чрез морето“.

Тези песни заслужават да се върнат отново на бургаския бряг, където са били родени. Независимо, че преселниците са ги отнесли със себе си, те са част от приморската култура на едно население, което чрез спомени продължава да е свързано с тази земя и с това море, които са били неговите някогашни родни места.

Литература

Страшимиров, Антон. 1918. Българи, гърци и сърби. Народоведска студия. София.

Dragostinova, Theodora. 2011. Between Two Motherlands. Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949. Cornell University Press.

ЗЕЛЕНИЯТ ОАЗИС НА БУРГАС – МОРСКАТА ГРАДИНА

доц. д-р Мария БРОЩИЛОВА
НПО „Клуб жени в науката – Бургас“

Резюме: Публикацията проследява създаването на емблематичната за Бургас Морска градина и нейното значение като зелена система. Съществено място е отделено на приноса на първия ѝ паркостроител Георги Духтев. Началото се поставя с генералния градостроителен план на Бургас още в далечната 1891 година. През 1908 г. местната управа взема решение за увеличаване площта на градината, отчуждава терени и утвърждава суми за устройване и поддръжка на „общинска Приморска градина“. Оформянето на Морската градина от 1910 г. е възложено на ландшафтният архитект Георги Духтев, който превръща някога пустеещото пространство между града и морето в един от най-красивите паркове в България със статут на паметник на парковото изкуство. С неговото основополагащо дело Морската градина става сърцето на Бургас, неговият зелен оазис и най-голямата забележителност на града. Благотворното влияние на Морската градина като зелена система е неоспоримо и неоценимо. Известно е, че всяка съвкупност от дървесна и храстова растителност влияе благоприятно върху всички климатични и екологични фактори. Зелените системи създават собствен микроклимат, много по-мек и благоприятен за човека и имат неоценими здравеопазващи функции. Дърветата са най-доброто депо за въглероден диоксид, лаборатория за кислород, биологично активни вещества и фитомаса. Зелените системи поглъщат шума и пречистват водата, създават тишина и прохлада. Пречистват въздуха от прах, автомобилни газове, тежки метали и др. Зелените листа отделят биологично активни вещества, които убиват болестотворните микроорганизми. Дървесната растителност е най-добрият очистител, озонатор и пастъризатор на

въздуха и влияе положително на човешкия организъм. Намалява пулса и температурата на кожата на човека, действа на зрението, обонянieto и слуха и тонизира централната нервна система.

Ключови думи: Морска градина, Георги Духтев, здравеопазващи функции, зелен оазис

Abstract: This publication traces the creation of the emblematic Sea Garden of Burgas and its importance as an urban green system. Special attention is given to the contribution of its first landscape designer, Georgi Duhtev. The Sea Garden began its existence with the general urban development plan of Burgas back in 1891. In 1908, the local government passed a resolution to increase the area of the garden, expropriated land, and allocated funds for the arrangement and maintenance of the 'Municipal Seaside Garden.' The design of the Sea Garden in 1910 was entrusted to landscape architect Georgi Duhtev, who transformed the once desolate space between the city and the sea into one of the most beautiful parks in Bulgaria, today recognized as a monument of park art. Thanks to his pioneering work, the Sea Garden became the heart of Burgas – its green oasis and the city's biggest attraction. The beneficial influence of the Sea Garden as an urban green system is undeniable and invaluable. It is well known that any combination of trees and shrubs has a positive effect on all climatic and ecological factors. Green systems create their own microclimate, which is much milder and more favorable for humans, and perform invaluable healthcare functions. Trees are the best repository for carbon dioxide, and a living laboratory for oxygen, biologically active substances, and phytomass. Green systems absorb noise and purify water, creating silence and coolness. They clean the air of dust, car exhaust, heavy metals, etc. Green leaves release biologically active substances that kill pathogenic microorganisms. Tree vegetation is the best purifier, ozonator, and pasteurizer of air and exerts many health benefits to the human body like slowing the pulse, lowering skin temperature, improving sight, smell, and hearing, and toning the central nervous system.

Key words: Sea Garden, Georgi Duhtev, healthcare functions, green oasis

Още в първия генерален план за развитие на Бургас от 1891 година на най-високата източна част на брега е включена малка градина, около която се ширят изоставени лозя и пустеещи земи. На това място по-рано имало турска табия, обградена с ровове и валове, които местното население използва за хвърляне на боклук. В тази все още неустроена приморска градина с разрешение на общината бургаският предприемач Митко Ангелаков изгражда бюфет. Решено е за срок от 7 години той да стопанисва обекта, със задължението да построи и морски бани. Вменено му е при това да поддържа градината като засади дървета, да постави пейки и осветление. Назначен е градинар, който да се грижи за нейното устройване и опазване. Така се слага началото на днешната Морска градина (1).

През 1893 г. започва изграждането на пристанище Бургас, което налага да се отнеме площ от приморската градина. Това не се приема твърде благосклонно от местната управа. Общинският съвет настоява за изграждане на обширен градски парк. На 14 март 1907 г. съветът решава „да се тури началото за устройването, предвидено по градския план, на градина при приморския булевард“. Отпуснати са средства и се въвежда постоянно дежурство за опазването ѝ. Във връзка с разрастването на града, още през следващата 1908 г. се взема решение за увеличаване на площта на градината, като се промени и генералният план на Бургас. Разширяването е свързано с отчуждаването на терени и постройки. През 1909 г. се утвърждават суми за устройване и поддръжка на „общинска Приморска градина“, внася се посадъчен материал от реномирана унгарска фирма, както и от Цариград. Урегулирани са 20 декара и са предоставени на търг за стопанисване. Тогавашният кмет Атанас Славов аргументира разширяването на градината с важното ѝ възпитателно значение за жителите на града. Подчертава се нейното естетическо значение, голямата „душевна наслада и успокояване“ от нея, и не на последно място, значението ѝ за хигиенизи-

рането на града. Благодарение на упоритостта и настойчивостта на кмета, общинският съвет взема решение за разширяване на Приморската градина и определя допълнителна площ от 88 декара, като собствениците на терените са парично обезщетени през 1910 г. (2).

Оформянето на Морската градина е възложено на Георги Михайлов Духтев, роден през 1885 г. във Варна. Останал сирак на 10 години, той израсва в царския дворец Евксиноград, където работела неговата майка. Заобиколен от красотата и вълшебството на цветя и дървета, Георги от ранна възраст натрупва много знания за растенията и заживява с любов към природата. Интересът на момчето към естествената среда и неговите разностранни знания били забелязани и оценени от самия цар Фердинанд, който му осигурява специално образование. След като успешно завършва гимназия, младежът учи немски и заминава за Айсгруб, Австрия, като личен стипендиант на монарха. През 1909 г. завършва с отличие института по паркоустройство и цветарство.

Въпреки че е подготвян да управлява парка и цветарниците на двореца Евксиноград, Георги Духтев не остава във Варна. По негово искане е назначен за управител-градинар към община Бургас. Мечтата му е да създаде и осъществи изцяло нова концепция за развитието на Приморския парк, която включва залесяване и оформянето на уникална флора и декоративни елементи. Започва работа с голям ентузиазъм, прилагайки творчески проекта на забележителния за времето си паркостроител Данаил Гюлеметов (автор на разширената Градска градина в Плевен, Скобеловия парк, Мавзолея костница и Къщата музей на Александър II).

С дейността си Георги Духтев превръща дотогава пустеещото пространство между града и морето в един от най-красивите паркове в България. През 1912 г. градината е оградена, а теренът облагороден. Започва изграждането на алеи, засаждането на цветя и залесяване с дървета по абсолютно новаторски за тогавашните времена проект. Засадени са едроразмерни широколистни и вечнозеле-

ни дървета, декоративни храсти, оформени са цветни фигури.

Първите дървета в района на морската градина са посадени от войниците на 24-ти пехотен черноморски полк. Германска фирма от Дрезден изгражда модерен за времето си цветарник, известен сред жителите на града като „Парника“. Там разполага работното си място Георги Духтев.

Цветарникът и Зоологическата градина, 1961 г. Източник: Фейсбук група „Старият Бургас“ <https://oldburgas.com/bg/gallery>

В стъкления павилион, наподобяващ дворец от приказките, той експериментира – създава нови растения чрез кръстоски, и работи със завиден успех, за гордост на австрийските си професори. Негово дело е и създаването на разсадник в Минералните бани. Със съдействието на тогавашния управител на Бургаската митница Матей Попов, Духтев внася семена и разсад от цял свят – цветя от Унгария, Цариград, Италия, Франция, Мадагаскар, дървета от Сирия и Ливан и др. Градината все повече „оживява“, за да разцъфне в свое величие от аромати и да се превърне за бургазлии в „Парфюмерийната градина“. Монтират се множество пейки, изгражда се нощно осветление и различни декоративни елементи – чешми фонтани.

Общината предоставя на Духтев възможност да заживее в парка, като му построява дом, за да е по-близо до растенията, които създава. През 1923 г. Георги Духтев сключва брак с Елена Калпакчиева. Младото семей-

ство е настанено в новата къща, построена специално за управителя на парка. В нея са родени двете деца на семейството – Димитър и Лиляна.

Къщата на Духтев, Снимка: Мария Броцилова

Днес в сградата се помещава хидрометеорологичната станция. Паркът е напълно завършен през 1924 година.

Морската градина, 1929 г. Източник: Фейсбук група „Старият Бургас“ (Радко Попов) <https://oldburgas.com/bg/gallery>

През 1934 г. Георги Духтев заминава за София, спечелил конкурс за управител на „Градини и паркове“. Отговарял е за цялата зелена система на столицата. Залесява над 800 декара градски площи. Изгражда квартални градини, както и детските площадки в тях. Разширява и модернизира Борисовата градина до днешния ѝ изглед и размери. Негова е идеята за построяването на обществената къпалня „Мария Луиза“. Приятелството му с японския посланик му осигурява внос на първите японски вишни

и рози в София, като така поставя и началото на японския кът в Борисовата градина.

През 1937 година е награден от цар Борис III с кавалерския кръст на Народния орден за гражданска заслуга – с корона. Международно признание получава от сръбския крал Александър II, защото превръща голото поле около гарата, на която пристига кралят, в живописно пространство с величествени дървета и цветни алеи, и то само за една нощ.

Носталгията по любимия Бургас се оказва непреодолима и през 1943 г. Духтев се завръща край морето. Основава своя фирма за градинарство и цветарство и активно подпомага общината в озеленяването на града. Умира от инфаркт през 1955 г., на 70 години. Преди да почине, създателят на Морската градина завещава къщата си на общината. Делото му остава безсмъртно. Благодарните бургазлии поставят мемориал – каменна колона, на този значим творец-озеленител на видно място в Морската градина.

Морската градина е сърцето на Бургас, неговият зелен оазис. За поколения местни жители и за милионните гости тя е най-голямата забележителност на града. Обявена е за паметник на парковото изкуство.

Ако тръгнем от нейната южна страна, откъм жп гарата, ще минем по алея, от дясно граничеща с красиви стари къщи. От ляво ще ни впечатли фасадата на хотел „Приморец“, построен през 1959 г. Стигаме до Морското казино – един от символите на града, дело на талантливата архитектка Виктория Ангелова.

Морското казино, 1938 г. Източник: bg.wikipedia.org/wiki/

ва-Винарова, която по времето, когато жените у нас дори още нямат право да гласуват, печели мащабни архитектурни конкурси.

Казиното, приличащо на кораб, врязъл се в сушата, е официално открито през 1938 г. на мястото на някогашния морски бюфет. На събитието присъствал целият български държавен елит. Постройката е уникална сама по себе си, повлияна от европейския модернизъм, изградена върху сложен терен с изключителни усилия и запазила ценностите на предците ни.

След мащабна реставрация през 2011 година Морското казино стана основен културен център на Бургас и знаково място за жителите на града. Днес сградата е дом на много дейности, като концерти, театрални спектакли, кино прожекции, рецитали, обучения и др.

Морското казино, 2022 г. Снимка: Петьо Цинцарски

Откъм улица „Богориди“ с навлизането в парка се открива невероятна гледка от терасата, известна като „Парапета“. От тук можем да видим и „Света Анастасия“ – един от петте острова по българското черноморие. Парапетът е създаден преди повече от 80 години, а негов проектант е светилото в българската архитектура – арх. Делчо Сугарев. През 2010 г. терасата пред казиното е възстановена. След издирване на малкото останали оригинални елементи, експерти създават матрица за частите на съоръжението в първоначалния им вид и пропорции. От кариера в Русенско пристига същият бял варовик, от който е бил автентичният парапет. Детайлите са израбо-

тени от майстори каменоделци по технологията от времето, когато е била създадена балюстрадата. Специално са наети строителни работници от Сандански, които да монтират култовото съоръжение.

Терасата „Парапета“ пред Морското казино, 2024 г. Снимка: Мария Броцилова

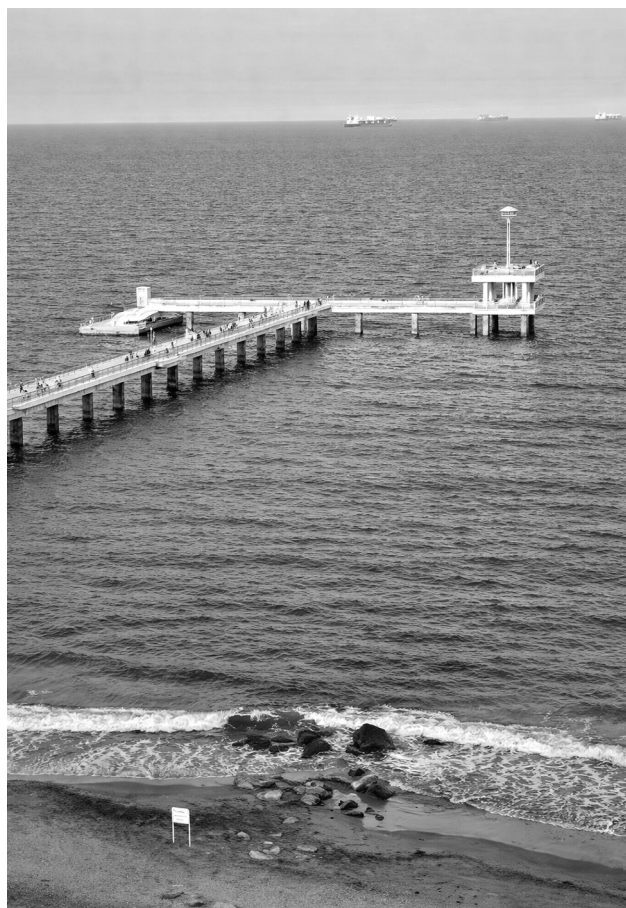
Непосредствено до Морското казино има малка сцена, която всички наричат „Охлюва“. През лятото това е едно от най-прохладните места в града, заради високите дървета и двата фонтана наоколо. Основният фонтан е изграден още през 1937 г., оборудван с фантастичните за времето си светец водоскок и подводни прожектори (2).

Мостът – или „Мостикът“, както още го наричат, е един от символите на Бургас. Построен е през 1936 година точно до новите по онова време общински морски бани. Навлиза 300 метра в морето. Първоначално е направен с метална конструкция и дървен гредоред за платформата.

На плаж до моста, 1960 г. Източник: Фейсбук група „Старият Бургас“ <https://oldburgas.com/bg/gallery>

През 1975 година се изгражда нов мост със стоманено-бетонна конструкция.

Мостът, 2023 г. Снимка: Йоан Митов

На централната алея на градината се издига забележителен паметник на Пушкин, открит на 24 февруари 1952 г. Творческо дело на Петко Задгорски, скулптурата се приема за един от най-красивите паметници на поета в света. Съвсем близо до него се намират паметниците на големите бургаски поети Христо Фотев и Петя Дубарова, балерейфът на полския поет Адам Мицкевич и много др.

Гордо издигащ се от брега, Паметникът на моряка пък представлява моряшки възел, с оформено като котва стълбище. Открит е в края на юни 2007 година по проект на скулптора Михаил Николов и на архитект Йордан Иванов и с красотата и величествеността си буди гордост във всяко бургаско сърце.

Продължавайки по алеите на север, ще стигнем до красив фонтан, обграден от уни-

Цветна алея, 2024 г. Снимка: Мария Броцилова

кална цветна алея, пленяваща с форми и цветове.

В края на тази цветна алея се намира Летният театър, построен през 1957 година. Следва „Стената на приказките“, декорирана с керамични фигурки, оформящи сцени с известни детски персонажи. Преди много години тук е имало и зоопарк пред оранжерията на Георги Духтев (Снимка 1).

Още по на север ще се озовем до Пантеона – величествен монумент от времето на тоталитаризма. Следва Бургаската флора. Всяка пролет тук се провежда традиционно международно изложение на цветя „Флора Бургас“. В продължение на няколко дни това място се превръща в цветна приказка. Изградена е целогодишна експозиция за цветя, зали и ресторант. През 2024 година изложението се проведе за 39-ти път.

Морската градина е осеяна със стотици каменни пластики, произведения на български и европейски автори от ежегодните (1974 – 1988 г.) международни симпозиуми по скулптура от камък, организирани от Община Бургас и СБХ в местността „Отманли“ – сега парк „Росенец“.

Морската градина предлага много кафенета, няколко дискотеки и прословутите „капани“, разположени по крайбрежната алея. В края на старата част на парка са няколко тенис корта и конна база. Навсякъде има поставени пейки, детски люлки, пързалки и фитнеси на

открито, на които всеки може да тренира безплатно.

В по-новата част са емблематичните за Бургас „Пясъчни фигури“. За първи път направени през 2008 г., авторите им всяка година поднасят на деца и възрастни много емоции и формират любов към изкуството.

Новата част на Морската градина вече се разпростира на север до колелото на пътя за Варна. През територията ѝ преминават множество велоалеи. По брега на Атанасовското езеро е изградена пешеходна алея с наблюдателници за птици. Осъществена е връзка с алейната мрежа на „Екологично-образователен център с конен спорт“ в парк „Езеро“. Автовлакче ни кара до солниците. Има идеи старата жп линия до солниците да се превърне в градска атракционна железница, която да свързва Приморския парк, крайбрежната зона и квартал „Сарафово“, да се изгради детски атракцион, да се обособи курортно-балнеоложка зона с богата паркова среда и др.

Благотворното влияние на Морската градина като зелена система е неоспоримо и неоценимо. Всяка съвкупност от дървесна и храстова растителност влияе благоприятно върху всички климатични и екологични фактори: влага (вода), въздух (вятър), топлина, светлина, почва. Зелените системи създават собствен микроклимат, много по-мек и благоприятен за човека, като понижават екстремните температури – летни и зимни (3). Дърветата засенчват почвата и намаляват физическото изпарение, а кондензацията на водни пари става по-голяма и влажността по-висока. Така в Морската градина температурата на въздуха през зимата и пролетта е по-висока с 1-2°C, а през лятото е по-ниска с 3-4°C от тази на открито. През лятото тук се образува лек допълнителен бриз, а през зимата вятърът се намалява. Благотворното микроклиматично влияние се пренася и в съседните прилежащи територии.

Неоценими са екологичните и здравеохранителните функции на зелените системи, в случая – на Морската градина. Дърветата са най-доброто депо за въглероден диоксид. Лаборатория за кислород, биологично актив-

ни вещества и фитомаса. Три-четири дървета произвеждат кислорода за дишането на 1 човек в продължение на 70 – 80 години (4). За една година само едно дърво охлажда колкото 10 климатика, работещи непрекъснато; абсорбира 3412,5 литра дъждовна вода и филтрира 39,47 кг замърсители във въздуха (6,7).

Зелените системи поглъщат шума, пречистват водата. Затова и нашата Морска градина създава тишина и прохлада. Тя пречиства въздуха от прах, автомобилни газове, тежки метали и др. антропогенни газове с техногенен произход (5).

Зелените листа отделят фитонциди – биологично активни вещества, които убиват болестотворните микроорганизми. Според скоростта, с която фитонцидите на различните дървесни и храстови видове умъртвяват микробите, причинители на болести, се делят на 5 групи. Най-силно фитонцидни са дъбът и кленът; силно фитонцидни – брезата, борът, смърчът, трепетликата и др.; средно фитонцидни – ясен, липа, елша, акация, люляк и др.; слабофитонцидни – бряст, чашкодрян и др.; най-слабо фитонцидни – черен бъз, рамнус и др. (6)

Дървесната растителност е най-добрият очистител, озонатор и пастьоризатор на въздуха. Така въздухът се очисти от болестотворни бактерии. В един кубичен метър въздух в Морската градина например има само 300-900 бактерии, а в градска среда – 30-40 000, като в голям магазин могат да стигнат до 4 милиона.

Зелените системи влияят положително на човешкият организъм. Например честотата на пулса намалява с 4 – 8 до 14 – 18 удара в минута, а температурата на кожата на човека се понижава с 1°C, а в дни с пряка слънчева радиация с 1,3°C – 2,2°C. Не е за подценяване и тяхното естетическо и психологическо влияние. Факторите, които възбуждат и дразнят нервната система – ярките слънчеви лъчи, градският шум, силният вятър, в зелените насаждения и край тях отслабват или липсват.

Окраската на листата и цветовете в Морската градина, техните аромати, светлините и сенките, тихото шумолене на листата, пеенето на птиците действат приятно на нашето зрение, обоняние и слух, тонизират централната нервна система и влияят благотворно върху целия организъм (3).

Зелените системи с всичките техни функции са и най-сигурната превенция срещу промените в изменението на климата.

Морската градина с нейните стотици видове дървета, храсти и цветя е най-голямото и неопценимо богатство на града ни. За да изпълнява обаче своята екологична роля, растителността в нея трябва да се опазва, стопанисва и обича.

Емоция, море, любов, спокойствие, свежест – всеки, докоснал се до Морската градина на Бургас, намира в нея онова, от което има нужда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостолов А., Зелената система на Бургас. 2008, Бургас, 320 с.
2. Апостолов А., Морската градина на Бургас. Природата, 2020, № 3, 88 – 97.
3. Брощилова М., 1979. Гората извор на здраве. Защита на природата, № 4, 10 -11.
4. Брощилова М., 1979. Кислородопроизводителни функции на някои крайселищни горски насаждетния. – Горско стопанство, № 8, 13 -18.
5. Брощилова М., Ц. Цанков, Я. Найденов, 1981. Върху някои средообразуващи функции на горите в селищна система Свищов. – Междunarодна научна конференция „СВИЕКО 81“, Свищов, т. II, 1035 -1051.
6. Брощилова М., 1993. Количество и сезонна динамика на фитонцидите под склопа на горските насаждения. – Гора, № 3, 15 -16.
7. Станчева Й., С. Бенчева, К. Калмуков, М. Брощилова, 2002. Крайбрежни буферни зони. Гора, № 1, 26-28

ФАРОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ В МАРКОИЗДАВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ

Д-р Бела Бенова

Abstract: *The creation of the postage stamp in XIX century, together with the following fast development of the postal services, cause Bulgaria to appear on the philatelic Globe straight after the country's Liberation in 1878. Although the depiction of lighthouses on stamps dates back to the end of XIX century, in Bulgaria it only started at the beginning of the XXI. Altogether, 5 emissions of 8 separate stamps, some of those being part of blocks, represent only 6 of the several dozen navigation lights along the Bulgarian Black Sea coast. In favor of making the lighthouses known as important elements of the country's maritime heritage, in 2023, invited by the Headquarters of the Ministry of Defense, the author of this paper has granted personal visual material for the creation and emission of a postage block-stamp with max-card and envelope, commemorating "140 years Hydrographic Service of the Navy" in Bulgaria.*

Въведение

Маркоиздаването обслужва голяма част от дейностите на пощите, както и обуславя възникването на едно от най-големите колекционерски общества – филателното. Морските фарове са значима тема в маркоиздаването на много държави. България притежава достатъчно навигационни светлини, които са привлекателни и значими обекти, подходящи за изображения върху пощенски марки. При все това, малко от фаровете по Българското Черноморие имат филателно присъствие и то едва от началото на XXI век.

Важна стъпка в дългогодишната дейност на автора на настоящия доклад д-р Бела Бенова за популяризиране на българските морски фарове като част от културното наследство на страната, е участието в създаването на пощенска марка, изобразяваща фара на о-в Света Анастасия. В края на 2023 г., по покана на Генералния Щаб на Министерство на Отбраната, Б. Бенова предостави своя авторска фотография, по която бе изработена и пусната в обращение пощенска марка в блок на тема „140 години от създаването на Хидрографска служба на Военноморските сили“.

История на пощенските услуги, маркоиздаването и филателния в България

Освен монетите и банкнотите, пощенските марки са най-популярното общодостъпно средство за идентифициране на символите на една държава и нейния народ. Подобно на голяма част от морските фарове [3], построени на българска територия от Османската фарова компания и преминали впоследствие във владение на България, първите марки, използвани за пощенски услуги по нашите земи, не са български, а издадени от Османската империя през 1863 г. [7], близо четвърт век след 1840 г., когато в Обединеното кралство е пусната в обращение първата залепваща се пощенска марка – „Черното пени“, с лика на 19-годишната кралица Виктория [6].

Самостоятелната история на Българската пощенска служба започва през 1879 г., когато Временното руско управление предава на българските власти 41 пощенски и телеграфни станции с целия им инвентар и съоръжения, България става член на Всемирния пощенски съюз и в употреба влизат първите български пощенски марки, с номинали във франкове и сантими – разплащателната единица на Всемирния пощенски съюз. От 1881 г. започва издаването на пощенски марки с номинали в левове и стотинки. През 1893 г. в Пловдив е създадено първото филателно дружество в България. През 1938 г. е проведен Учредителният конгрес на Съюза на българските марколюбителски дружества, чийто приемник

става Съюзът на българските филателисти [4], който съществува и досега. През 1965 г. е създадено Държавно търговско предприятие „Българска филателия“ при Министерството на транспорта и съобщенията. На 14.05.2004 г. е учредена Българската филателна академия.

В наши дни, „Българска филателия и нумизматика“ е специализирано поделение на „Български пощи“, под юрисдикцията на Министерството на транспорта и съобщенията, с основен предмет на дейност – печат на български пощенски марки, пощенски ценни книжа, акцидентии, филателни и други рекламни материали, както и търговия с български пощенски марки, филателни пособия, филателна литература и др. Сред филателистите са популярни различните колекционерски елементи – единични марки, блокове, серии, макс-карти, картички и печати.

Морските фарове в маркоиздаването по Света

Половин век дели създаването на пощенските марки от първата поява на морски фар върху тях, която се случва почти едновременно в Мексико [8] и в Нова Зеландия [9]. Морските фарове са популярна тема в маркоиздаването в световен план и през XX в. много държави, включително такива без излаз на море или собствени навигационни светлини, пускат в обращение пощенски марки с изображения на морски фарове. Освен конкретни навигационни светлини, често на пощенски марки, пликове и печати, присъства като символ, метафора или фирмен знак свободна художествена интерпретация на несъществуващ в действителност фар. В световното маркоиздаване тази тенденция, както и представянето на конкретни навигационни светлини, се проявяват още по-често през настоящия XXI в. Профилирани каталози, както и уеб сайтове и бази данни с пощенски марки с морски фарове са достъпни онлайн, в улеснение не само на филателистите, но и на любителите и изследователите на фаровете [1].

Български пощенски издания с морски фарове

В България повече от 100 години делят началото на маркоиздаването и изграждането на повечето навигационни светлини в края на XIX в. от включването на морските фарове като тема за пощенски марки или печати в началото на XXI в. Страната ни не е издавала марки с морски фарове на други държави, само 6 от българските навигационни светлини са представяни на пощенски марки, а един – на печати. От миналия век досега, в България са рядкост и пощенските картички, изобразяващи морски фарове, независимо дали представят конкретни навигационни светлини от нашата или друга държава или абстрактни художествени интерпретации по темата.

Индивидуални марки (2001) и блок (2013) „Морски фарове по Българското черноморско крайбрежие“

Български пощенски печати с морски фарове (2002, 2003, 2006)

Блок за Регион Югоизточен и индивидуална марка с изглед към о-в Св. Анастасия (2015)

Фигура 1

На 9.11.2001 г. са пуснати в обращение две пощенски марки „Морски фарове по Българското черноморско крайбрежие“, с фаровете на нос Шабла и нос Калиакра, с художник Вилиам Китанов. И двете марки са преиздадени през 2003 г., а още десет години по-късно участват в блок от 4 марки на Международния филателен салон „София 2013“. Морски фарове присъстват на три пощенски печата от първите години на XXI в. Първият изобразява метална кула серийно производство, използвана за навигационните светлини на няколко места в България – зелена и червена входна пристанищна светлина на Варна и Бургас [3], както и в други държави. Вторият е стилизирана рисунка, а последният – фарът на вълнолома във Варна. През 2015 г. е пуснат в обращение блок от 4 марки, част от поредица

„Регионите“, представящ Югоизточна България, с художник Иван Газдов. Една от марки-те изобразява поглед отгоре към остров Света Анастасия, където се откроява фарът. (Фиг. 1)

На 22.06.2017 г. е пусната в обращение серия „Морски фарове по Българското Черноморие“, във варианти 4 отделни марки и блок от тях, с фаровете на Ахтопол, нос Шабла, вълнолома в Бургас и новия фар на нос Галата. Художник на марки-те, както и на издадените по същото време макс-карти, е Тодор Варджиев. Любопитно е, че в средата на XX в. България е пуснала в обращение няколко марки със стилизирани изгледи от Черноморското си крайбрежие, където заинтересованите от морските фарове лесно ще забележат съответните навигационни съоръжения – на скалата на нос Калиакра, в края на кея в Несебър, на остров Света Анастасия (тогава – остров Болшевик). (Фиг. 2)

Изненадващо е присъствието на кули, подобни на фарове, върху две марки, изобразяващи язовирите „Александър Стамболийски“ и „Студена“, издадени по случай изграждането и пускането в експлоатация на двете съоръжения, втората – озаглавяваща българо-съветската дружба. През 2018 г. е пуснат в обращение блок с една марка по случай 80-годишнината на Съюза на българските филателисти, с художник Тодор Ангелиев. На стилизираната карта на България, макар и извън зоната на самата марка, се откроява фарът на вълнолома в Бургас. На кориците на ежегодните каталози, издавани от „Български пощи“, присъстват по няколко, обикновено най-значимите за дадената година, пощенски марки. През 2017 г. и 2018 г. там попадат именно марки-те с морски фарове. (Фиг. 3)

Най-новата българска пощенска марка с морски фар е по фотография на Б. Бенюв от 2023 г., предоставена по покана от Генералния щаб на Министерство на отбраната, по случай честването на 140 години от създаването на Хидрографска служба към Военноморските сили. Художник е Теодор Лихо. Пощенското издание, включващо марката в блок, макс-карта и пощенски плик е валидирано

Индивидуални марки 4 бр. (горе ляво), блок от 4-те марки (горе дясно) и 2 бр. макс-карти (ляво) „Морски фарове по Българското Черноморие“ (2017)

Фигура 2

на 01.12.2023 г. [5]. Любопитно е, че големият печат на плика и цветното изображение на картичката, са стари кадри на фара, датиращи от години преди ремонта на постройката и поставянето на външната облицовка (Фиг. 4)

Важна за колекционерите информация е, че с решение на министъра на транспорта от 03.03.2021 г. издадените през 2017 г. блок и отделни марки с морски фарове са извадени от употреба, а юбилейната марка от 2023 г. е изчерпана още в деня на валидирането си. Предвид неговия тираж на тези издания, филателната им стойност постоянно расте.

Пощенски марки, изобразяващи кули, подобни на фарове (ляво), от български язовири; с фара на вълнолома в Бургас, по случай 80-годишнината на Съюза на българските филателисти (в средата); Корици на каталозите на пощенските марки, от 2017 г. и 2018 г., където се виждат марките с морски фарове (долу)

Фигура 3

Пощенско издание „140 години от създаването на Хидрографска служба“ (2023), худ. Теодор Лихо: fotografia на Б.Бенова на фар о-в Света Анастасия (горе ляво); картичката с блока (горе дясно); марката на плик с печати (горе); картичката с марката-лице (ляво); специален плик с марката+печати

Фигура 4

Заклучение

В световен мащаб, морските фарове са все по-популярна тема в маркоиздаването. Освен за филателистите, пощенските марки, изобразяващи конкретни навигационни светлини, представляват интерес и за изследователите-фаролози. Юбилейната пощенска марка по случай 140 години Хидрографска служба, създадена по фотография на автора на фара на о-в Света Анастасия, макар и вече с изчерпан тираж, има принос за присъствието на морската идея в българската филателна. Изобразяването върху пощенски марки на българските навигационни светлини е още една

възможност за популяризирането им като важен елемент от морската история и културното наследство не само на България, но и на Черноморието.

Литература

[1] Асадуров, М. (2022). Датабаза марки с фарове – LIGHTHOUSE DATABASE (1891-2002). <https://www.milanasadurov.com/фарове-те-по-българския-черноморски-бряг>

[2] Бенова, Б. (2022). Морските фарове в маркоиздаването в България и по света. Ежегодна международна конференция Многоликата Наука – УниБИТ

[3] Бенова, Б. (2013). По пътя на пулсиращата светлина. Варна, изд. Сталкер.

[4] Съюз на филателистите. История на съюз. <https://philatelyunion.bg/page/history/>

[5] Филателия България – Нова Генерация <http://philatelybg.eu/news.php?extend.45.8>

[6] Bellis, M. (2021). History of Postage Stamps <https://www.thoughtco.com/history-of-stamps-1992419>

[7] Jackson, J. (2016) Classical Stamps of Turkey <http://bigblue1840-1940.blogspot.com/2016/08/ClassicalStampsOfTurkey.html>

[8] Lescano, M.G. (2009). El primer sello con la imagen de un faro, *Faros*, 2, 14-15. Retrieved from https://issuu.com/farero_uy/docs/revista-faros_n_2_issuu

[9] Walrond, C. (2012) Postage stamps – Different types of stamps, *Te Ara – the Encyclopedia of New Zealand* <https://teara.govt.nz/en/postage-stamps/page-3>

HOW TO ADDRESS THE CHALLENGES IN THE BLACK SEA REGION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE BLUE ECONOMY

Marusya Lyubcheva*, Milen Dimitrov*

Abstract: *The publication examines the challenges facing the countries of the Black Sea region and the key role of human resources in the development of the blue economy, analyzes how they can be effectively adapted to the new realities related to technologies, skills and policies. The data are based on our own researches, the reports and discussions of the annual National Round Table “The Sea – Border or Door”. They show how the challenges can be addressed in order to improve cooperation processes, ensure citizen participation in management processes, increase knowledge about marine resources and accelerate the process of blue growth in the region.*

In the context of growing awareness of sustainable development and the need to utilize water resources in an economically and environmentally responsible manner, the blue economy and blue growth are emerging as key drivers for future development. These concepts cover a wide range of activities – from maritime transport and fishing to renewable ocean energy and tourism. At the heart of the success of these sectors is the most valuable resource – human capital. The adaptation of human resources to the specific requirements and challenges of the blue economy is essential for achieving sustainable growth and innovation. This material will examine the key role of human resources in the development of the blue economy and will analyze how they can be effectively adapted to the new realities related to technologies, skills and policies.

The wide range of problem areas requires a reassessment of the situation and to consider it in the context of the preparation and adaptation of human resources for the development of the blue economy in the aspect of its modern technical, technological and social significance, as well as from the perspective of the green and digital transformations of the sector. That is, the human resource responsible for the various areas of management and protection of the marine ecosystem and its functioning as a sustainable blue zone. These responsibilities are predominantly outlined in the environmental and economic spheres, related to some of the challenges: pollution and eutrophication, monitoring of marine and coastal areas by expanding the network of research and monitoring control /which in some countries still remains incomplete/, research of risks and risk areas, for which risk assessment and analysis are necessary to take preventive measures, the participation of the civil sector in the management of HR, the low level of knowledge about the marine environment, insufficient skills for using innovative methods in the management of the marine ecosystem, digitalization, green transformations and active inclusion of scientific research in the systems for the protection of the marine ecosystem and improving the interaction between education, science, business and the civil sector.

All countries in the Black Sea region are addressees of the challenges, but respond in different ways, although subordinating their policies to the principles of the Integrated Maritime Policy and the EU's actions regarding the Black Sea.

The data cited in the publication were collected from the Black Sea Institute's own research, as well as from the discussions at the annual round table “The Sea – Border or Door” for several years [1]

A study by the Black Sea Institute Association shows that the most serious challenges facing the Black Sea region are political challenges (Fig. 1).

Obviously, the residents of the region define the situation in the Black Sea region as risky, and this means that the situation should be taken into account, i.e. to seek solutions for the development of the blue economy in the conditions of crisis.

* Black Sea Institute Association, www.blacksea.bg

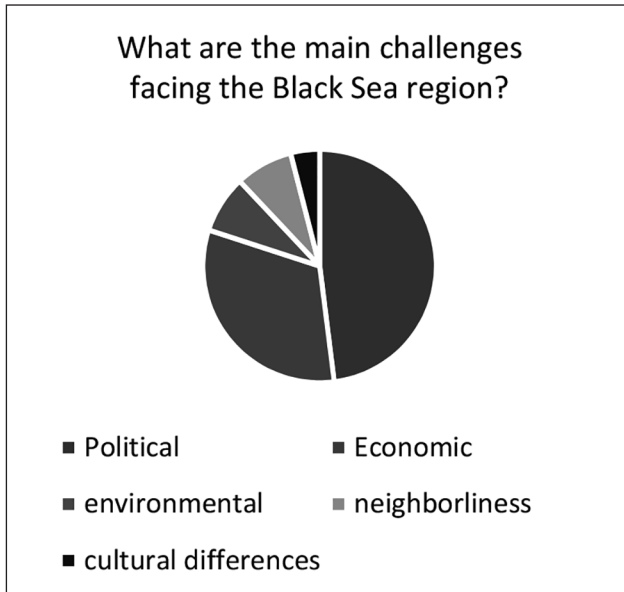

Fig. 1

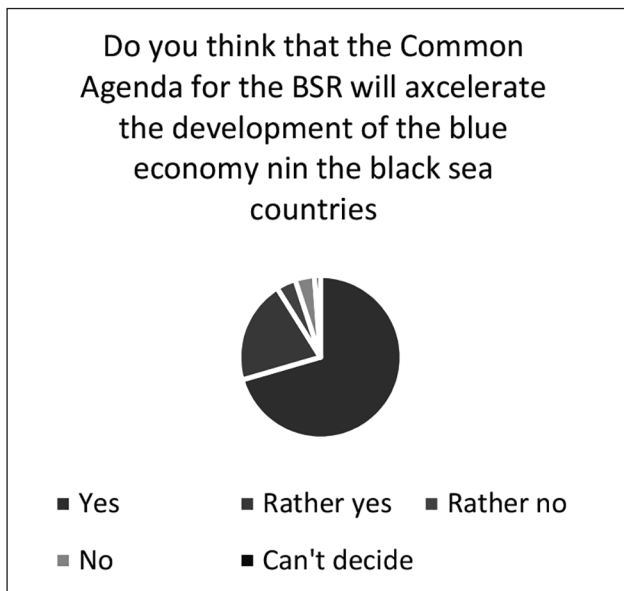

Fig. 2

The countries of the Black Sea region have always been characterized by serious differences in terms of their economic development, confirmed by the second position of the economic challenges. Even more so in the conditions of military operations that are being conducted on the shores of the Black Sea. It is interesting, that environmental challenges are almost equal to the others, because until recently they were dominant.

The need for a Common Agenda for the development of the Black Sea region is recognized,

which clearly shows that the process that began with the Black Sea Synergy has not yet yielded the necessary results. The expectations that such a Common Agenda will be created and developed by the EU indicate that the countries do not take into account the existence of their own capacity to develop national strategic guidelines and visions for the development of their own Black Sea territories, taking into account the principles of the Integrated Maritime Policy and the blue economy (Fig. 2).

The situation with the pandemic, and subsequently with military operations, showed the need for sustainable practices in the management of marine resources. The ongoing economic turmoil shows that coastal communities need to diversify their sources of income to withstand economic and social shocks. Cumulatively, several elements can be outlined that are relevant and that should be taken into account by all institutions and organizations in each of the Black Sea countries involved in the management of the blue economy (Fig. 3):

Fig. 3

All the elements mentioned are related to the human resource involved in the blue economy. The problems before the crisis manifestations increase seriously during the crises, but unfortunately there are no studies that determine the

degree of influence. As can be seen from the priorities of the blue economy, it refers to the sustainable management and use of marine resources, which can play an important role in economic recovery and sustainable development in general. With the understanding that the development of the blue economy is one of the economic potentials in its reasonable and adequate use, since it refers to the use of entirely natural resources [2].

To overcome the challenges facing the blue economy, we will pay attention and outline the necessary directions for the preparation and adaptation of human resources, as the most strategic resource for participation in achieving blue growth, emerging as an important result of the use of the planet's blue wealth. Cooperation in the management and development of the blue economy, and the participation of the civil sector in the management of maritime regions, knowledge and skills, are among the most important groups of factors that determine the participation of human resources in the blue economy, taking into account the trends of globalization, the search for synergy and economic and social transformations.

Cooperation in the blue economy

The areas for cooperation in the blue economy are quite diverse. The expectations for cooperation, according to studies by the Black Sea Institute Association, distribute this diversity as follows: tourism 97%; trade 84.2%; joint production 66.7%; information technology 54.%%; ship-building/ship repair 60.6%, fishing 54.5%; aquaculture 63.4%, agriculture 21.2%. In the hands of human resources are many opportunities that depend on the initiative, knowledge and competence of potential participants. Purely maritime areas of interest collect a high overall share of preferences, although they rank lower than tourism and trade /it should be understood that if we talk about tourism here, we mean maritime tourism/. Cooperation between institutes and organizations can optimize the use of marine resources, the sharing creates interaction and synergy. The sustainable development of the blue economy requires the involvement of local communities to

ensure that their needs and interests are taken into account, as the risk of economic losses for fishing communities affects not only trade, but also the labor market related to the blue economy, the creation of new jobs, the qualification of participants and the acquisition of knowledge and skills specific to the blue professions, as well as the quality of life along the coast. A number of European funds and programs /Maritime Affairs and Fisheries, Horizon Europe/, as well as the Joint Operational Program "Black Sea Basin" are also working towards cooperation. There are already hundreds of projects, reflecting the idea of Black sea cooperation, which have been financed under this program, there are also many cross-border partnerships created by the consortia that developed the projects, innovative technologies have been created, ideas for the development of the blue economy have been brought forward. However, in order to achieve sustainable results, it is necessary to establish post-project requirements through which partnerships can be continued, i.e. projects should not be considered as independent entities, but to seek the continuation and realization of jobs and employment. Only in this way the sustainability of the results, especially when it comes to infrastructure projects and those that would bring high added value, will become a real result and multiply blue growth. A cursory analysis of the projects financed under the OP "Black Sea Basin" shows a significant share of projects to combat plastic waste, but the real result of them is not yet available. The improvement of environmental indicators on the Black Sea coast is more likely due to reduced economic activity than to effective activity under the program.

Knowledge and skills for implementation in maritime professions

To fulfill the key role of human resources in the blue economy, technical skills (marine engineers, renewable energy specialists, marine biologists, aquaculture specialists), management and entrepreneurial skills for maritime business, skills for working with new technologies (digitalization, automation in the maritime sector), combined with environmental and conservation knowledge

are needed. Innovation and competitiveness contribute to the sustainable management of marine resources, which is why the exchange of experience and innovations between different regions can accelerate the transition to a dynamic blue economy. Different levels of education offer different opportunities for increasing knowledge about the sea and create specialists in the blue professions, but a lot of effort is needed to motivate human resources to focus on them. Ignorance of blue professions is one of the problems and obstacles for young generations to orient themselves towards them. Professional guidance and career development come to the rescue. The Black Sea Institute created promotional cards of the blue professions it works with adolescents in the process of career guidance (fig.4)

Fig. 4

The blue economy at the European level creates a constantly increasing number of jobs, generates an increasing share of revenues. A WB report on Bulgaria provides data on the good development of the blue sector “Several marine-based sectors, including coastal and maritime tourism, fishery and aquaculture, shipping, ports, ship building and repair, and oil and gas exploitation, roughly €995 million in gross value added (GVA) in 2018, which is roughly 2 percent of the national GVA of all economic sectors and accounts for 3.4 percent of all jobs” [3]. However, there is an increasingly fragmented management of coastal and marine natural resources, due to a lack of vision, national strategy and consistency in sectoral policies and market development at the regional and national

levels. It is essential to adapt human resources to the new technological realities and challenges of the blue economy. Which requires a lot of effort to master the digital and green innovations entering all spheres. Human resource adaptation is a two-way process – on the one hand, people adapt to new elements, and on the other hand, people create new technologies and innovations. That is why human resource adaptation to the blue economy means: developing specialized programs in universities and vocational schools; creating conditions for the development of blue innovations; improving the qualification and retraining of the existing workforce; developing digital and green skills; focusing on digital skills and working with data. developing soft skills (communication, teamwork, flexibility); increasing environmental and resource efficiency. The most important thing in adaptation is developing analytics, through which the necessary changes and the ways in which they are introduced are assessed, so that they correspond to the databases of processes accumulated so far, so that the transition is consistent and successful and does not have an unexpectedly destructive effect on the marine ecosystem. Mechanical adaptation to any technological transformations is dangerous for the health of the ecosystem. (The wise man adapts himself to the world, the foolish man adapts the world to himself...,Bernard Shaw)

Citizen participation in the management of marine resources

The Black Sea Institute’s own research indicates that citizens, through their civil structures, hardly find a place in the management of the Black Sea territories and the marine ecosystem, citizens know little about the use of marine resources. Citizens give a low assessment of the management of marine territories, but they turn out to be only “consumers” of the challenges and with almost minimal opportunities for influence (fig. 5, fig. 6, fig. 7). Rather, their participation is to oppose some unfavorable decisions of various types of authorities regarding the marine and coastal environment (e.g. protection of dunes, protected areas, counteraction to overdevelopment, etc.)

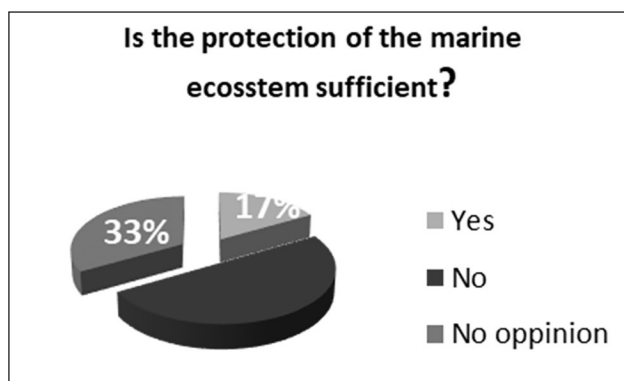

Fig. 5

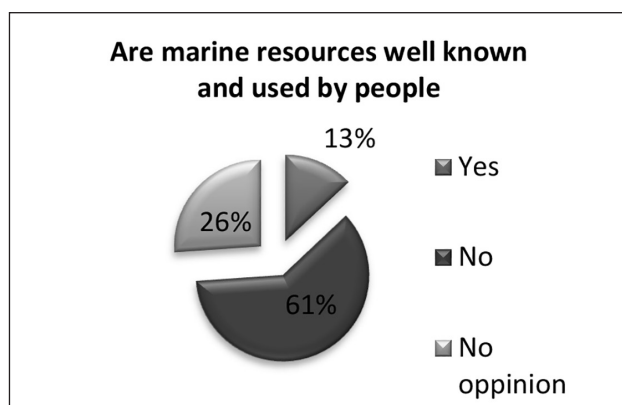

Fig.8

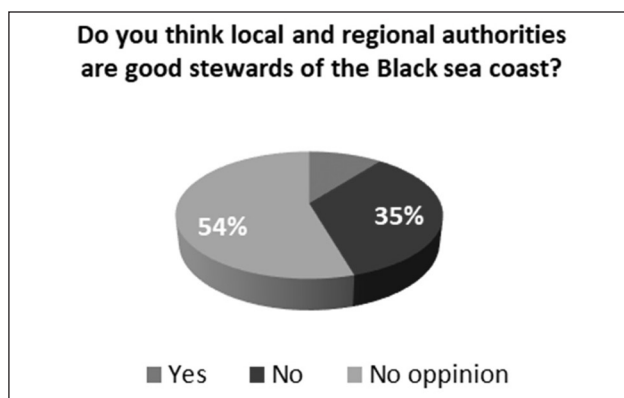

Fig. 6

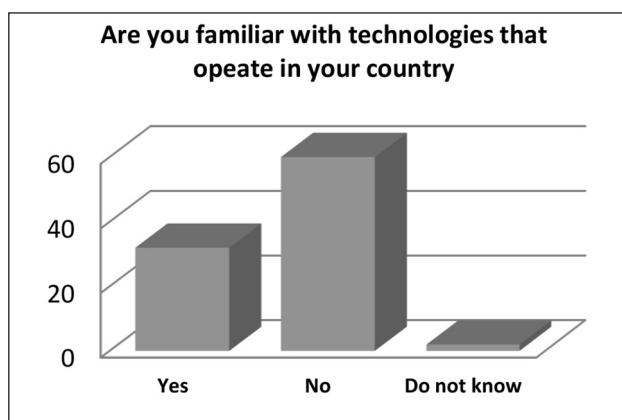

Fig. 9

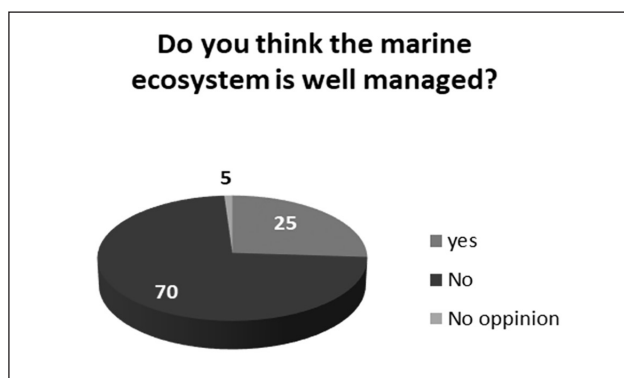

Fig. 7

Citizens do not know enough about the marine ecosystem and its features, which is why they are not well acquainted with the resources of the sea. The most acceptable use of the sea is its tourist potential, and in a simpler form – beach tourism, attractions, etc. But the resources of the sea remain hidden from view, and this is an important reason to look for ways to increase knowledge about the sea (fig. 8, fig. 9).

Although the majority of citizens have insufficient knowledge about the sea, they assess the mix of problems of the sea as serious, because the result of the manifestation of the problems actually reaches them, namely – high level of eutrophication, deteriorated water quality, change to degradation of biodiversity, strong dependence of a healthy and balanced environment on marine activities and industries such as fishing, aquaculture and tourism, offshore activities. This is the reason why they treat with extreme distrust various types of innovations such as oil and gas extraction, the placement of energy production facilities on the coast or on the shelf, etc. (fig. 10, fig. 11)

Each of the challenges needs serious analysis in order to be specifically addressed and overcome. The problem is that none of them acts independently, they are interconnected, which is why a synergistic direction must be sought to overcome them, which is difficult due to the asynchronous actions of the different types of authorities and institutions.

How do you feel about oil production in the Black Sea?

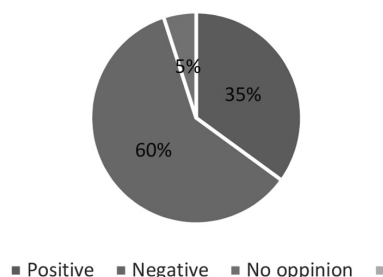

Fig. 10

Are marine industries opposed the maritime tourism?

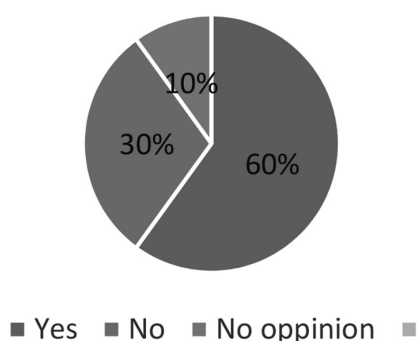

Fig. 11

The challenges cited above have been repeatedly noted in a number of EU documents concerning the Black Sea and the Black Sea region, but the development of activities over time is quite slow[4,5]. Their implementation almost exclusively on a project basis, provided by various European programs, is extremely insufficient, scattered in terms of focus and limited within the goals of each consortium implementing the project, regardless of the adopted general principles of each of the programs. Projects are developed without commitment and overlapping of results, partnerships are unsustainable, which also predetermines lower than expected results. The starting point for improving the situation is to increase the participation of the civil sector in the management of the Black Sea zones in each of the littoral countries, creating a strategic agenda for each of them, subject to the general prin-

ciples for the development of the blue economy and blue growth, with the obligatory search for synergy in actions.

Policies and solutions

Building a vision for the development of the Black Sea region, accompanied by a national integrated agenda, ensuring synergy between education, science, business initiatives, state support, public-private partnership, subordinate to the protection of the marine ecosystem and the reasonable exploitation of marine resources.

Adaptation of human resources to the challenges of the blue economy;

Education and training: Development of specialized programs in universities and vocational schools; Upskilling and reskilling of the existing workforce; Promoting lifelong learning;

Skills development: Focus on digital skills and working with data; Development of soft skills (communication, teamwork, adaptability); Increasing environmental and resource efficiency.

Supporting policies: State policies to stimulate employment and development in the blue sectors; Cooperation between business, education and the state; Promotion of entrepreneurship in the blue economy; Synchronization in the activities of different types of authorities and institutions;

References

1. Collections of reports from the National Round Table "The Sea – Border or Door", 2009 – 2025.
2. Report "Towards a Sustainable Blue Economy in the EU: The Role of the Fisheries and Aquaculture Sectors" https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0089_
3. WB Report "Bulgaria: Towards the Development of the Blue Economy", 2020 /<https://documents1.worldbank.org/curated/en>
4. Declaration on Sustainable Development of the Black Sea Coast with the Support of the European Union/ <https://ec.europa.eu/maritime-affairs/maritimeday/en/programme-schedule>
5. Common Maritime Agenda for the Black Sea/ <https://black-sea-maritime-agenda.ec.europa.eu/206/common-maritime-agenda-black-sea>

СТИХОВЕ ЗА МОРЕТО ОТ ПРИЯТЕЛИ НА ЧЕРНОМОРСКИ ИНСТИТУТ

ФРЕГАТАТА

Тъгуват тръстиките в тихия залив.
Спомнят фрегата старата.
С рефрен вълна догонва вълна
и звънва нежна китара.

Отдавна я няма –
дяволита, любима старица,
на чаша другари събрала
и пясък навял е забрава.

Бледнее с надежда Зорница,
да зърне тръстика запяла,
да връща спомен и тръпка
фрегата в душа замиляла.

ЧЕРНО МОРЕ

Черно море хоризонти разтваря,
на кораби сочи посоки далечни.
Вълна след вълна пътя превала
и стигат моряци пристани вечни.

Син небосвод, ярки звезди, водят
в чужди земи под родния флаг
моряци с очи и сърцата добри,
спасителен товар – нужен хляб.

Черно море континенти сродява,
приятели нови всеки намира
и лоши мисли в миг помирява,
с добрини светли – държави събира.

Автор: СТОЯ ВИНАР

МОРЕТО НЕ СПИ

Плисва нежна
вълна след вълна,
ръси капки,
брега освежи-
морето не спи ...
Вятър немирник
в миг сила зарежда-
прииждат вълни,
скриват крехки следи.
Солени кристали-
пясъкът приюти.
Морето не спи...

10.02 2024

СРЕДНОВЕКОВНИЯТ КРЕПОСТЕН ГРАД СОЗОПОЛИС

Захарий Дечев,
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ –
Бургас

Резюме: Настоящият текст разглежда развитието на Созополис като „средновековен християнски крепостен и пристанищен град“ притежаващ всички необходими отбранителни съоръжения. През IV в. градът е вече с променено името – Созополис, и успява няколко века след римската експанзия отново да възвърне своето предишно социално-икономическо значение. Според археологическите проучвания през ранносредновековния период полуостровът продължава да е ограден от масивна каменна крепостна стена. Предприето е допълнително укрепване на градската крепост с изграждане на втора стена „протейхизма“ по време на управлението на ромейския император Флавий Анастасий I, която днес някои изследователи наричат „Анастасиеви стени“.

Ключови думи: Созопол, Средновековие, епоха, крепост, крепостен град, бойни кули, крепостна стена, полуостров, археологически проучвания, политика, император, жители.

Abstract: This text examines the development of Sozopolis as a “medieval Christian fortress and port city” possessing all the necessary defensive facilities. In the 4th century, the city already had a changed name – Sozopolis, and managed to regain its former socio-economic importance a few centuries after the Roman expansion. According to archaeological research, during the early medieval period the peninsula continued to be surrounded by a massive stone fortress wall. Further strengthening of the city fortress was undertaken with the construction of a second “Proteichism” wall during the reign of the Roman emperor Flavius Anastasius I, which some researchers today call the “Anastasian Walls”.

Key words: Sozopol, Middle Ages, era, fortress, fortress city, battle towers, fortress wall, peninsula, archaeological research, politics, emperor, inhabitants.

Близостта до новата столица Константинопол, императорския двор и Патриаршията предопределя в голяма степен бъдещото развитие, издигане и утвърждаване на авторитета на Созополис като крепостен и пристанищен град. Издигнатото градско крепостно укрепление продължава своето съществуване и през късното Средновековие. Настоящото изследване има за цел да бъде в помощ на екскурзоводите при запознаване на туристите и гостите на Созопол като „средновековен крепостен и пристанищен град“ при извършване на пешеходна или с кораб панорама обиколка на полуостров Скамний.

Данните за Созополис (дн. гр. Созопол) през късноантичната и ранносредновековната епоха са оскъдни. Разположен на крайморския път „Виа Понтика“, градът през и след IV в. се обособява като важна крепост, град, епископия и пристанище в хинтерланда на Константинопол. Словосъчетанието „средновековен християнски крепостен град“ с пълна сила може да се каже за Созополис, понеже се покрива със същността му от миналите исторически епохи. От средновековното великолепие на християнския черноморски град са запазени руините на крепостната стена, сгради и много църковни светини.

С течение на времето Созополис се споменава като каstrum (крепост), като развито градско селище, т.е. същински град – полис (πόλις, oppidum) или цивитас (голям град). Като крепост той притежава всички необходими отбранителни и стопански постройки, снабдени със складове за храни, кладенци и цистерни с вода, както и работилници, битови съоръжения и пр., за да издържи при продължителна обсада. С помощта (или силния натиск) на Византия процесът на селищно развитие протича бавно, но непрекъснато се развива. Непосредствената близост до Визан-

тия несъмнено оказва своето пряко влияние върху икономическата база на селището. Византийските императори и патриарси полагат особени грижи за този (свой) древен елински град. Това се дължи най-вече на постоянното местоживее на населението, отличаващо се с ярко изразен национален облик.

Ранносредновековният крепостен град Созопол е разположен на същото място, на което е основан градът Аполония Понтика и е установена античната милетска колония. Днешната стара част на Созопол, разположена върху полуостров, до голяма степен се препокрива териториално с античния и средновековен град. Това е северната част на малкия полуостров Столец Скамний (Скамни), издаден в морето в северна посока, с който завършва южният край на Бургаския залив. Името си полуостровът носи заради своята форма, която се възприема и описва като седалка на трикрако столче с неговата характерна бъбрековидна форма. В Древния Рим и във Византия такова ниско сгъваемо столче е наричано „скамниона“. Неговата крайна, най-висока полуостровна част, поради силните ветрове и лошият климат през зимата, не е населяван с жилища, а там са разполагани християнски храмове (или антични светилища) и построени големи сгради, както е във всички други големи черноморски градове полуострови.

Днес на същото място на полуострова е разположен само Старият град Созопол, докато съвременната му част се простира на много други места, като Харманите, Буджака и пр.

През ранното Средновековие – V-VII в., Созопол е византийски град, обособен като административен и църковен център. Построените тук множество християнски храмове и манастири доказват духовния и културен напредък на християнската община в Созополската епархия. По територия и брой на населението градът през отделните епохи надвишава съседните морски селища (дн. с. Дебелт, гр. Бургас, Поморие, Несебър). В потока на своето историческо развитие Созопол се издига отново като укрепено средище

по важния приморски път от север на юг към Босфора. Животът на местното население е тясно обвързан със столицата и градът е добре обгрижван и защитаван от византийската аристокрация. Поради тези причини той остава столетия под нейното покровителство. Черноморското селище ще запази за дълго този статут, тъй като няма стратегическо значение и не играе особена роля и във войните между Византия и България в периода до XI в. *Доброто положение и популярност на Созопол, като крепостен и пристанищен град, се подпомага от неговото средищно (гранично) място и посредничество в търговията по море и суша между Византия и България.*

Археологическите проучвания показват, че ранносредновековният град Созопол (V-VII в.) се състои от две части – **вътрешна (в границата на крепостните стени) и външна (извън крепостта)**. Животът на народа (населението) в града – жители и чужденци, протича в тях. Началото на това своеобразно деление се поставя с изграждането на крепостта през Античността и въздигането ѝ наново през V в. от император Флавий Анастасий I (491-518 г.).

Извънкрепостната част на полуострова е основно средище на стопанска дейност (тук е открит митнически пункт), а в околността са построени жилищни постройки на заможни граждани. Прави впечатление, че няма изградено предградие за по-бедното (безимотно) население (както в по-големите средновековни градове) извън крепостта, а всички (бедни и богати, християни и друговерци) живеят заедно. „Стопанският облик на българския средновековен град се определя до голяма степен от развитието на занаятите. Археологическите разкопки показват, че във всички по-големи градове са се практикували занаяти, свързани с обработката на различни метали (желязо, бронз, сребро, злато), с изработването на земеделски сечива, оръжия, съдове, накити“.¹

¹ Ангелов, П. Българско средновековие. Лекционен курс. Изд. „Полис“. София. 1999., с. 125.

В града (крепостта) живее както господстващата класа, военните, занаятчиите, рибарите, търговците, земеделците, така и непривилегированото население. От всички занаяти преимуществено се очертава рибарството и корабостроенето. Значителното съсредоточаване на редица занаяти и оживена външна търговия в града води до тяхното отделяне от земеделския труд.

Според Р. Панова (2000) проблемът със завладяването на пространството около или в близост до периферията отвътре на стената е свързан с природата на крепостната стена и първичната цел на градското съществуване. Човек живее в града с цел да го използва за производство и/или размяна на стоки и услуги... Вътре в стените на града площта е ограничена поради наличието на крепостни стени, които ограждат цялата му територия. За това пространство се състезават два вътрешно различни интереса – частният и общественят (публичният). Това, от което индивидът се нуждае в града е пространство за производство, търговия и живеене.²

Историческите данни потвърждават, че икономическото оцеляване (извършваната търговска и стопанска дейност) на гражданите, живеещи през цялото Средновековие в Созополис е от първостепенно значение. Той има важна роля като *пристанищен град посредник в международната търговия на Европа*. Във вътрешната и външна търговия са употребявани византийски монети. Това специфично икономическо и търговско развитие налага да се поддържат градският пазар и пристанището, да се строят складове и места за отсядане (нощуване и хранене) на чужденците търговци, моряците и на тези от вътрешността, да се поддържа междуселищната инфраструктура. В селищното развитие търговският фактор и през Средновековието се оказва най-значим и дава своето отражение върху облика на черноморския град.

Морският град се отличава с риболова на созополските рибари, производството и търговията със сушена или солена риба. Градът съществува със занаятчийското производство и обмена на продукция и се развива в специфичната форма на заеманото от него средищно положение (пристанищен посредник) при търговията на стоки за търговците, идващи по море, за региона и за вътрешната континентална част.

Уникалното созополско керамично производство, износът на метал и металообработването също имат своите стари традиции в града и това е доказано чрез откритите от археолозите керамични и металургични пещи.

*Жителите на Созополис пътуват извън града по суша по древния римски западно-черноморски крайбрежен път (който минава край града). С кораби по море са придвижвани търговските стоки и товари (животът им е изведен извън затвореното натурално стопанство). Созополчани не престават през вековете да посрещат пътници, търговци и гости от други градове или да се отбраняват от нашественици. Двете градски пристанища в тихия залив до голяма степен определят развитието на *външната и вътрешна търговия* на зърно, живи животни, кожи и др. стоки. За първи път в България са установени и регламентирани търговските контакти между византийската и българската държава в подписания мирен и търговски договор (716г.) по времето на хан Тервел (700-721 г.) и император Теодосий III Адрамит (715-717 г.). Пред градските порти през този период (от VIII в.) е изграден и започва да работи специален митнически пункт (контролиращ търговията/вноса и износа на стоки, митата и акцизите), разкрит от археолозите.*

През ранносредновековния период, около V-VI в., Созополис продължава да е ограден от масивна каменна крепостна стена (строена в V в. пр.Хр.), която е поддържана през следващите векове. Нещо повече, предприето е допълнително укрепване и удвояване на градската крепост с изграждане на втора стена „протейхизма“. Благо-

² Панова, Р. Морфология на средновековния български град. – В: Исторически преглед. Бр. 1-2. София. 2000., с. 11.

дарение на специалното отношение на византийската власт към елинския град и неговата близост с Бизантион укрепителната система е подсилена в южната и югозападната част на полуострова – там, където крепостта е по-слабо защитена, най-ниска и лесно достъпна откъм сушата (провлака).

През V в. византийският (източноримски) император Флавий Анастасий I (ок. 491-518 г.) заповядва да бъдат издигнати наново и стабилно възстановени крепостните стени и стражеви кули и градът е още по-стабилно укрепен. „Именно със строителната дейност на този император се свързва изграждането на втора крепостна стена (протейхизма) в южната и югозападната стена на полуострова. Тя е построена между 6 и 9 метра отстояние от основната стена“.³ Крепостната стена на Созополис е подобрена със сложна система от фортификационни съоръжения (двустепенни крепостни стени и правоъгълни кули тип бастиони). Изградената външна крепостна стена (протейхизма) пред античната стена в края на V – нач. на VI в. в. огражда целия полуостров.

Надградени са старите и са изградени нови крепостни стени и кули (част от тях е запазена и до днес). Созополският полуостров е обграден с нова крепостна стена, която днес някои автори наричат „Анастасиева“ или „Анастасиеви стени“. Ранносредновековната созополска крепост от втората половина на V в. е запазена и поддържана в цялостния си вид до XV в. (до превземането на града от османците). След превземането на града от нахлуващите османски орди през XV в. крепостта е разрушена. На някои места е запазена, но в много тежко техническо състояние (в отделни участъци височината е запазена до 5 м). Това положение продължава и до средата на XVII в. (според откритата гравюра).

Стените на средновековните градове неизменно следват най-малкия възможен периметър. Всяко негово разширяване – всеки до-

пълнителен метър стена – означава по-големи разходи за поддръжката и по-голям гарнизон за адекватна защита.⁴ Василевсът влага сериозни средства за укрепването на Созополис с изграждането на по-мощна стена, за да запази и брани града по море и суша от нападения през епохата на т. нар. „варварски нашествия“. „Една голяма заслуга на Анастасий – пише П. Мутафчиев ((2023), че той е оценил добре значението на славянобългарските нападения, а също така разбрал и невъзможността да се бори срещу напора от север. За да запази поне близката околност на столицата си от опустошенията, той построява тъй наречената Дълга стена. Тя почвала от Мраморно море в околностите на Силимврия и достигала Черно море, близо до гр. Деркос, и била дълга повече от 70 км“.⁵ „Дългата стена – по думите на Прокопий Кесарийски, в места, които отстоят от Византион на разстояние не по-малко от четиридесет мили, така че свързвали двата бряга на морето там, где те отстоявали един от друг на около два дена път“.⁶ *Император Анастасий I изгражда тази дълга каменна стена в Константинопол през 512 г.*

Вероятно по същата причина императорът предприема действия за построяването на крепостната стена в Созополис. Здравата крепостна стена ще спомогне не само за запазване на градското население, но и за отблъскване на нахлуващите евентуални нашественици от север („варварските племена“) по море и суша. Нападателят трудно биха могли да заобиколят укреплението и да проникнат в него. Крепостният град се превръща в здраво защитена полуостровна територия, като част от черноморската граница на византийската империята.

В първата четвърт на V в. градът е нападат от хуните, след което са извършени поправки

⁴ Панова, Р. Пос. съч., с. 10.

⁵ Мутафчиев, П. Лекции по история на Византия. Изд. „Дамян Яков“. София. 2023., с. 103.

⁶ Дуйчев, Ив., Г. Цанкова-Петкова, В. Тъпкова-Заимова и др. Гръцки извори за българската история (ГИБИ). Т. II. БАН. София. 1958., с. 173; http://macedonia.kroraina.com/gibi/2/gibi_2.pdf (23.09.2019 г.)

3 Христов, Ив. Mare Ponticum. Крайбрежни крепости и пристанищни зони в провинция Хемимонт V-VII век. Изд. „UNICART“. София. 2018., с. 276.

и преустройства на укрепителната система.⁷ Твърдението, че се осъществяват военни походи по море от „варварите“ към западночерноморските граници на Империята, през този период не е необосновано. (Първото морско нападение на флотата на Византия в Черноморието е през 680 г. по време на императорския поход на Константин IV към устието на Дунав срещу българите. Императорската ескадра е подкрепена и от сухопътна войска). От друга страна, това прави пристанищния град важна военностратегическа точка. Той се превръща в изключително покровителствано от византийските императори място. Подсилената крепост и добре поддържаните съоръжения през ранновизантийския период значително стабилизират отбранителна му система. Това дава възможност Созополис да възстанови своя престиж като военноукрепен град и да се утвърди като търговско-пристанищно средоточие в западночерноморското крайбрежие на Източната империя през цялата средновековна епоха. Безспорно това се отразява и на неговото бързо социално-икономическо и културно развитие.

Построената византийска (ранносредновековна) стена в края на V в. и началото на VI в. на някои места е върху основите и следва трасето на разширената антична крепостна стена. *Стабилната созополска каменна стена*, която, като крепостно укрепление, опазва града от нашественици, обхваща над 2 км дължина, височината ѝ достига до 10 м (според византийските стандарти). Крепостната стена, като укрепена територия, е равномерно прекъсвана в строго определен ред от добре конструирани отбранителни кули. Бойните кули са високи 12 м, а широчината на зида е приблизително 2 м. Предполага се, че тези ранносредновековни стени и кули в Созополис са построени по зидовете на разширената антична стена от Аполония Понтика.

⁷ Панайотова, Кр., Ц. Дражева. Аполония Понтика – Созополис. – В: Римските и ранновизантийски селища в България. Т. 2. БАН. АИМ. Изд. „Иврай“. София. 2003., с. 218.

По цялото трасе са проучени общо 14 бойни кули в правоъгълна, полигонална и U-образна форма, всички издадени навън. Те са на различни отстояния една от друга. Пет от тях са разположени на южната страна, шест – на източната и три – на северната част на крепостната стена. Кулите с U-образна форма се намират „в южния край на стената при стеснението на шийката, разположени на 4 м разстояние една от друга. Тяхната близост и конструктивни особености дават основание да ги свържем с конструкцията на главната порта на крепостта. Получените данни показват, че тя е леко изместена на югоизток от разкритото трасе на декумануса. Така се получава по-голям обход край стената под погледа на нейните защитници. Двете U-образни кули, издадени навън, фланкират проход, който влиза във вътрешна правоъгълна надвратна кула, с долепена от източната ѝ страна стълба, водеща до бойната площадка“.⁸ Стражевите кули по цялото трасе са изградени много прецизно с лицеви квадратов градеж от едри и добре оформени варовикови квадрати (каменни блокове) със спойка от бял хоросан, примесена с малки парчета тухли (едро счукана тухла). Разширявана е навътре с ломени и грубо обработени камъни, поставени в правилни редове, с широки фуги, запълвани и подравнявани с дребни камъни и хоросанова спойка.

В източна посока от главната градска порта, на 60 м, при укрепването на града е изградена *потерна* (вторична порта). Нейното разположение при извивката на брега има важно значение за рязкото повишаване на нивото на скалния венец, т.е. тя е поставена на избрано място. Потерната е широка 1,86 м и е фланкирана от дълги успоредни стени спрямо стената на крепостта, които прокарват пътека покрай скалите, като образуват тесен и засводен проход с дължина около 10 м, който води към нивото на морето. През нея населението може да влиза и излиза незабелязано или да напуска града при обсада. В следващите векове крепостната стена се поддържа добре и става ос-

⁸ Панайотова, Кр., Ц. Дражева. Пос.съч., с. 227

новна отбранителна линия с изградените към нея бойни кули и крепостни съоръжения.

Отбраната на градовете по Черноморието е изключително важна за Империята и здраво защитавана от византийските императори. Отбранителната линия на имперските пълководци е насочена към задържане на нападателите по черноморския бряг. Затова се налага да бъдат изградени укрепени средища с предназначение да се брани и да се препречва достъпът по море към византийската столица. Вероятно такава военно-стратегическа гледна точка налага укрепяването на града през Късната античност и Ранното средновековие. Може да се каже, че възстановяването на крепостните стени на Созополис отговаря на изискванията на военната стратегия на император Анастасий I през първото десетилетие на VI в.

Неслучайно тази военно-строителна политика на Анастасий I е продължена и разширена от император Юстиниан I (527-565 г.). В средата на VI в. той засилва отбраната на балканските територии в Тракия и по Черноморието чрез строежи и подновяване на много отбранителни съоръжения и крепости. Според споменатото от един от най-видните историци на византийската епоха – Прокопий Кесарийски (края на V – началото на VI в.), „из цяла Тракия построил безбройно много укрепления, чрез които направил сега страната, изложена преди това на неприятелските нападения, напълно запазена от опустошения“.⁹ Ако император Анастасий I въздига наново разрушените стени на Созополис, то император Юстиниан I укрепява крепостните стени на Анхиало (дн. гр. Поморие). И „оградил със стени останалото от старо време неукрепено място“, което се намира „не много далеч от града, където бликат извори от естествено топла вода, които образуват сами по себе си бани за тамошните люде“ (дн. Акве Калиде Термополис – Бургаски минерални бани).¹⁰

⁹ Дуйчев, Ив., Г. Цанкова-Петкова, В. Тъпкова-Заимова и др. Пос. съч., с. 176.

¹⁰ Пак там, с. 154; 177.

В заключение ще отбележим, че през Средновековието общественото и икономическо развитие на живота в морския крепостен град се превръща в пресечна точка на политическите и териториални интереси на Византия и България. След като българите падат под византийска власт (1018 г.), земите и ресурсите им веднага са включени в стопанския живот на Империята (това се случва и по време на османското управление на града след 1453 г.). Търговската дейност в созополското пристанище през средните векове (и през Новото време) не престава, а се увеличава и осигурява добри доходи на гражданите, на владетелите и държавата. *В началото на VIII в. градът е в границите на Първото българско царство*, но доколко може да се нарече български при очертаване на етнодемографските характеристики на населението, е въпрос на исторически континуитет. Созополис, като български средновековен град, е подчинен на централната власт (духовна и царска) или е поставен под управлението на местен феодал (управител), който отговаря за няколко селища в областта. Това научаваме от декрета на хан Крум (803-814 г.), който поставя в областта Южно Черноморие кавкан/кавхан Иратаис за управител на Анхиало, Дебелт, Созопол и Ранули. *Към началото на IX-X в. Созополис започва да очертава облика си като бъдещ „феодален град“*, който е под прякото управление на българския владетел. Това положение силно ще се затвърди и през османския период, когато градът и околността стават лично владение на султана. Този град в значителна степен се оказва съдбоносна и надеждна опора за един български владетел – цар Теодор Светослав Тертер (1300-1322 г.), който подписва тук мирния договор с Византия и приема Теодора за своя царица. Градът и околностите му стават любими за тях двамата. Градът Созополис до средата на XV в. заема важно място в цялостния социален и стопански облик на средновековна България. Тази значимост се запазва и когато е отново в границите на Византия. Древният Созополис (дн. гр. Созопол) през късноантичния и

ранносредновековен период съобразно територията си се утвърждава като укрепен крепостен и пристанищен град. Той продължава своето приемствено стопанско, социално, политическо, църковно и културно развитие през цялото Средновековие.

Литература

Ангелов, П. Българско средновековие. Лекционен курс. Изд. „Полис“. София. 1999.

Дуйчев, Ив., Г. Цанкова-Петкова, В. Тъпкова-Заимова и др. Гръцки извори за българската история (ГИБИ). Т. II. БАН. София. 1958., с. 173; http://macedonia.kroraina.com/gibi/2/gibi_2.pdf (23.09.2019 г.)

Мутафчиев, П. Лекции по история на Византия. Изд. „Дамян Яков“. София. 2023.

Панова, Р. Морфология на средновековния български град. – В: Исторически преглед. Бр. 1-2. София. 2000.

Панайотова, Кр., Ц. Дражева. Аполония Понтика – Созополис. – В: Римските и ранновизантийски селища в България. Т. 2. БАН. АИМ. Изд. „Иврай“. София. 2003.

Христов, Ив. Mare Ponticum. Крайбрежни крепости и пристанищни зони в провинция Хемимонт V-VII век. Изд. „UNICART“. София. 2018.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА СОЗОПОЛСКА КРЕПОСТНА СТЕНА

Захарий Дечев

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ –
Бургас

Резюме: Настоящият текст проследява извършените археологически проучвания на средновековната крепостна стена в Созопол. В проучваните участъци от археолозите са разкрити отделни части от крепостния зид на късноантичната крепостна стена и нейните бойни кули свързани с различни строителни периоди. Направен е анализ на запазената рисунка с пейзаж от Созопол от средата на XVII в., на която е изобразена част от крепостната стена на града в развалини и нейните все още запазени фортификационните особености. Представени са някои кратки сведения на пътешественици, които посещават Созопол в периода в края на XVIII и през XIX в. и споменават за разрушената крепостна стена през периода на османското владичество.

Ключови думи: Созопол, Средновековие, крепост, крепостен зид, стена, кули, археологически проучвания, археолози, участък, гравюра, пътешественик.

Abstract: The present text traces the archaeological investigations of the medieval fortress wall in Sozopol. In the areas studied by the archaeologists, separate parts of the fortress wall of the late antique fortress wall and its battle towers related to different construction periods were discovered. An analysis was made of a preserved landscape drawing from Sozopol from the mid-XVII century, which depicts a part of the city's fortress wall in ruins and its still-preserved fortification features. Some brief reports of travellers who visited Sozopol in the late XVIII and

XIX centuries and mentioned the destroyed fortress wall during the period of Ottoman rule are presented.

Key words: archaeological research, archaeologists, Sozopol, medieval, fortress, fortress wall, wall, towers, section, traveller

Археологическите проучвания в Созопол, както и на запазените и възстановени части от крепостната стена предизвикват вниманието на всеки гост в града. И това е така, защото запазената крепост представя средновековния блясък на Созопол като крепостен град. Градът ще загуби това свое архитектурно великолепие при османското нашествие. Настоящото изследване има за цел чрез обобщените налични археологически сведения да се подпомогне работата на местните екскурзоводи при подготовката и представянето на екскурзоводската беседа за средновековната созополска крепост при извършване на градски пешеходни обиколки.

През есента на 1984 г. Д. Овчаров и Ц. Дражева извършват археологически разкопки на южната крепостна стена, която се намира до началото на градския плаж в старата част на Созопол. В проучвания участък археолозите разкриват част от средновековната крепостна стена с дължина 10,45 м, дебелина – 2,53 м и височина – 3,2 м. На 9 м зад нея е открит участък от античната стена.¹

През 2006 г. археолозите Д. Недев и К. Господинов провеждат спасителни археологически проучвания и разкриват участък от късноантичната крепостна стена на Созопол. Той се намира в УПИ XI-XII-515, кв. 27, между ул. „Милет“ и панорамната крайбрежна алея в югоизточната част, на площ от около 100 кв. м. Максимално запазената височина на крепостта е 4,80 м, дължината е 15,30, а широчината – 1,70 м. Добре разграничени са два строителни периода. Първият

¹ Овчаров, Д., Ц. Дражева. Разкопки на крепостни стени – Созопол. XXX национална конференция по археология. Археологически открития и разкопки през 1984 година. Изд. НАИМ. Сливен. 1985., с. 253.

е от края на V – началото на VI в. Градежът се характеризира със стремеж за редова зидария. Хоросанът е жълтеникав, с едро счукана тухла, фугите са измазани. Също така в североизточната част личи зазидан вход, а в южния е оформен зидан канал с дължина 3,68 м, ширина – 0,90 м и дълбочина – 0,30 м. Дъното е постлано с керемиди върху дебела хоросанова подложка. Откритите находки от насипа дават основание съоръжението да се датира в края на V – началото на VI в. Над нивото на засводяване се разграничава *вторият строителен период*. Във височина редовете са неправилни, изградени са от ломени камъни, споени с бял хоросан. *Най-общо този строителен период може да се отнесе след XIII в.* Между ул. „Аполония“ и крайбрежната алея, в УПИ XIX – 525, кв. 27, разположен на 50 м в югоизточна посока, са разкрити части от късноантичната и средновековната крепостни стени. Разкрито е външното лице на U-образна кула. Градежът е от квадрати, в основата рустицирани, свързани с розов хоросан и ломен камък.²

Д. Недев и Ц. Дражева през 2006 г. разкриват част от крепостната стена в УПИ 226, кв.18, с площ от 400 кв. м, при спасителни археологически проучвания в източната част на полуостров Скамни (старата част на гр. Созопол) между ул. „Св. св. Кирил и Методий“ и панорамната крайбрежна алея.

Към морето границата е тангенирана от *крепостната стена на Созопол от VI-XIV в.* Крепостният зид е запазен фрагментарно в участък, прилежащ към североизточния ъгъл на парцела с дължина 5,30 м, ширина -1,70 м и височина -2,80 м. Фундирането му е съобразено с наклона на основната скала – около 7° в източна посока. Конфигурацията на терена предполага по-дълбоко вкопаване на външната част на зида. Тук запазената височина достига до 4,5 м. Градежът е от ломен камък на

спойка от бледожълт едрозърнест хоросан. В основата е запазен правоъгълен отвор за оттичане на атмосферните води. Във височина се наблюдава стремеж към редова зидария. Стратиграфията на терена е нарушена в голяма степен от дълбокото вкопаване на жилищни сгради от края на XIX и началото на XX в.³

През 2008 г. в УПИ XI-XII 515 е извършено археологическо проучване в западната и югозападната част на имота. Открита е част от крепостната стена от ранното ѝ изграждане и средновековния период. При почистване на вътрешното лице на крепостния зид, върху малък варовиков блок е открит монограм на цар Михаил III Шишман (1323-1330 г.), свързан с втория етап от функционирането на крепостния зид. Обектът е проучван през 2006-2007 г.⁴

През 2009 г. археологическите проучвания продължават в участъка на ул. „Аполония“ и ул. „Кула“ и северозападната част на площад „Хан Крум“, с площ от 200 кв. м, като фронтът е по цялата дължина на ул. „Кула“ с посока СЗ-ЮИ до пресичането ѝ с площад „Хан Крум“. За изясняване на състоянието на крепостната стена и кула №2 е новоразкрит участък с дължина 24 м, широчина 1,80 м и запазена височина 3,80 м. Стената е с масивен градеж, изпълнен с добре оформено външно лице с квадрати от варовиков пясъчник, споени с бял хоросан с едро счукана тухла. Вътрешността е от плътен еднороден имплектон от ломен камък и същия хоросан. Основата стъпва върху подравнено скално легло и дълбочината ѝ варира от 0,20 до 0,40 м според нивото на основната скала. Кула №2 е едновременно строена с крепостната стена. Тя е с правоъгълна форма и размери на страните С-Ю-7 м и И-3 – 8,20 м, дебелината на

² Недев, Д., К. Господинов. Спасителни археологически проучвания на територията на старата част на Созопол (УПИ XI-XII,-515, кв.27; УПИХIX-525, кв. 27; УПИ X-393, кв.36). Археологически открития и разкопки през 2006 г. НАИМ. БАН. София. 2007., с. 354.

³ Недев, Д., Ц. Дражева. Спасителни археологически проучвания в старата част на гр. Созопол – УПИ 226, кв. 18. Археологически открития и разкопки през 2006 г. НАИМ. БАН. София. 2007., с. 356.

⁴ Гюзелев, М., К. Господинов. Созопол. Спасителни археологически проучвания в УПИ XII 515, кв. 27 – старата част на града. - В: АОР през 2008 г. АИМ-БАН. София. 2009., с. 340.

стените е 1,20 м. Квадратовата зидария от 6 реда е запазена във височина 3,20 м. Интересно е използването на по-ранен градеж от квадрати на суха спойка като платформа за нивелиране на основите на кулата. Вероятно деформиране на опорния зид на сухата спойка е причина за преустройство на кулата. Линията на челото е изтеглена назад с 1,20 м и кулата придобива квадратна форма със страна 7 м. Градежът и етапите на преустройство са аналогични с проучените участъци през 2008 г. Тяхното монолитно изграждане се датира в края на IV в. до началото на V в. В края на V в. са извършени преустройства във височината на куртината от външната страна, вероятно свързани с частични разрушения. Тогава е добавена кула №1, за да усили западния фланг и достъпа към пристанището. При разкопките са открити фрагменти от амфори и керамика от IV-XVII в. и монети.⁵

При проведени археологически разкопки в периода 2008-2009 г. е разкрита друга част от късноантичната крепостна стена на града Созопол. Тя се намира в западната част на обект „Национален археологически резерват „Аполония, Созопол“, ситуиран в южната част на полуостров Скамни по северната периферия на централния градски площад „Хан Крум“ и разделен от ул. „Аполония“ в дн. Созопол. През 2010 г. е извършена консервация и реставрация на този участък. Откритият археологически материал в културните пластове датират стената *от началото на V в., като са извършвани преустройства през VI в. до края на XIV в.* Разкритата част е с дължина на стената 48 м, ширина – 1,80 м и максимално запазена височина до 1,20 м, с основа, която следва конфигурацията на терена, фундирана върху основната скала. Външната лицева страна на стената е изградена със зидария от хоросан с едро счукана тухла и добре оформени квадрати със средна големина от ломени камъни. Разкрити са и две

правоъгълни крепостни кули, тип „бастион“, на 25 м отстояние една от друга. *Първата кула* има правоъгълна форма с размери 6,50 м на 6,00 м и запазена височина до 4,80 м. Тя се намира в западната част на разкрития участък и е долепена до стената. Във външното лице при строежа са използвани на отделни места антични споллии – надгробни надписи и бази. *Втората кула* е ситуирана на запад на 25 м разстояние от първата, с размери 8 м на 10 м и запазена височина до 3,2 м към южната фасадна част. Тя е запазена в субструкция и е изградена от суха квадратова зидария в правилни редове на средноголеми ломени камъни, а вътрешната част на плътно наредените камъни е запълнена с глина. Южната външна стена на кулата е изцяло преустроена в началото на VI в., като е запазена правоъгълната форма. Зидът на кулата е с дебелина 1,5 м, а масивните каменни квадрати са споени с розов хоросан.

В старата част на град Созопол през 2011 г., на най-високото и едно от най-красивите места (крайната част на носа на полуостров Скамни) на северния бряг, са разкрити крепост и кула. Археолозите откриват основи (каменните зидове) на т. нар. укрепена крепост „Каструм домини“ (Castrum Domini), или дом/замък на владетеля/господаря (малък укрепен замък-вътрешна крепост на феодала). Солидната късноантична крепост е построена около началото на VI в. Към укрепителната система на крепостта е разкрита голяма ъглова кула, която е преустроена, и кладенец с характерна антична зидария. Археолозите установяват, че кулата фланкира неизвестна досега входна порта на града. Частният дом крепост е изграден и позициониран неслучайно на това място. Той се вижда много добре от плаващите в морето кораби и притежава добра защита срещу вражеските флотилии. Така местният владетел (феодал) има възможност стратегически да наблюдава целия залив. Сnižеният отвесен бряг в тази полуостровна част е предпоставка за изграждането на малко пристанище в миналото. То съществува и днес и се използва от местните рибари, които

⁵ Дражева, Ц. Археологически разкопки в АРР „Созопол-Стария град“ в участъка на ул. „Кула“ 2-6 и северо-западната част на площад „Хан Крум“. – В: АОР през 2009 г. БАН. НАИМ. София. 2010., с. 542-543.

не заобикалят целия Созополски полуостров и о. Св. Кирик, а стоварват улова си на това място за по-добър достъп до купувачите. Вероятно крепостта е разрушена от османските нашественици през 1453 г.

При извършената археологическа проучвателна дейност през 2011 г. – 2013 г. е разкрит участък от средновековната крепостна стена с дължина на трасето 38 м, между ул. „Аполония” и крайбрежната алея на север от храм „Св. Св. Кирил и Методий“. Трасето може да се проследи много точно. От откритите досега части (стени, кули, входни врати) от крепостната стена, може да се предположи, че по нея има средновековни поправки и са използвани средновековни строителни материали (което подпомага изясняването на строителните етапи). Крепостната стена съчетава крепостен зид, бойни кули, бастион и порти.

Средновековната южна крепостна стена е изградена като разширение и продължение (протейхизма) на късноантичната стена на отстояние 8 -10 м южно от нея. Крепостният зид е ориентиран от северозапад на югоизток и достига до отделни частни имоти. Градежът на стената е с лицева зидария, като на места са използвани каменни квадрати с имплектон от жълтеникав хоросан. Основата на стената е фундирана върху трамбован насип, а източната ѝ част е изградена върху скала. Широчината на зида е 1,8 м, а на някои места той е запазен до 4,8 м височина. Този (открит) крепостен зид включва долна субструкция (вкопана в земята на 1-2 м) и средна суперструкция (запазена височина на зида). На изток е разкрит вход в крепостната стена с две полукръгли (U-образни) кули, тип „бастион“, широки 2,50 м, като източната кула е запазена на височина 4,80 м. Входът е трикратно преустройван. В западната част на проучваното трасе е разкрит бастион с размери 3 м на 3,50 м. През VI в. входът заема пространството между двете кули, а широчината му е 3,6 м. В началото на VII в. нивото на улицата е повдигнато с близо 0,50 м и тогава широчината на входа е намалена на 1,80 м. Непосредствено пред входния

камък е изграден уличен отточен канал. През XII в. е извършено последното преустройство, което е свързано с изместване на входната врата навътре, повдигане на нивото с 0,70 м и изграждане на нов отточен канал. През XIV в. входът е зазидан и се предполага, че е изместен в западна посока.

През 2012 г. по проект „Via Pontika“ са извършени спасителни археологически разкопки по трасето на Северната крепостна стена (м. Комулята) в северната част на Созополския полуостров с изглед към остров Св. Иван. Археологическите разкопки са проведени от Ив. Кънев, Кр. Капелкова, Ж. Кайчева и др. Културните пластове на проучвания обект обхващат периоди от времето на създаването на Аполония – VI-V в. пр.Хр. до XX в. Разкрито е външното лице (и съоръжения) на *северната кула*, свързано със средновековната крепостна стена, *построена през VI в.* върху рѣба на скалния венец за отбрана при нападения. „Археологическите разкопки започнаха северно от външното лице на крепостната стена. Там се откри контрафорс, ориентиран север-юг, като от юг завършва с бастион с размери 2,95 x 3,03 м“.⁶ В източната част на изкопа е открит *северният вход на крепостната стена с ширина 1,52 м* и маркирано от дебела хоросанова подложка ходово ниво. От вътрешната страна на крепостната стена срещу портата е открит голям калдъръмен двор. „Археологическите проучвания от външната страна на крепостната стена позволиха да се разкрие техниката на градеж, за който са били използвани големи ломени камъни, споени с бял хоросан. В градежа са били включени и квадрати от по-ранни сгради. След окончателното завършване на изследванията на този периметър се установиха и основните елементи на цялостното крепостно съоръжение, включващо три основни позиции: 1. Порта, намираща се на най-високата точка; 2. Квадратна кула, контролираща подхода към

⁶ Кънев, Ив. „Северна кула на средновековната крепостна стена“ – гр. Созопол. – В: АОР през 2012 г. БАН. НАИМ. София. 2013., с. 501.

портата и 3. Контрафорс, който се спуска към морето, с цел да се подсигури военно-стратегически кулата от изток, а от конструктивна гледна точка, да поддържа тежката масивна конструкция на кулата и портата“.⁷

От вътрешната страна на крепостната стена срещу портата (непосредствено южно от входа) има добре запазени кръгли основи на вятърна мелница (от края на XIX в.). След разчистване и демонтиране на откритите основи на вятърната мелница е открито картечно гнездо (запазено от времето на Студената война), а под него – средновековен некропол (от XII-XIV в.) с 5 християнски гроба. „На дълбочина 1,80 – 2 м от съвременното ниво на терена се откриха каменни струпвания от зърнест мрамор. След разчистването се установи, че те са част от пещи за горене на мрамор, от чиято пепел се създава хоросан, средният диаметър на пещите е 3,15 x 1,80 м, като дължината заедно с комина достига 4,80 м. В тези пещи се подготвя хоросанът за строителството на крепостната стена и след нейното построяване те са зарити и запечатани с хоросан“.⁸ Изградените две по-ранни пещи за гасене на вар, необходими на строителите при изграждането на крепостната стена, вероятно са от времето на император Анастасий. Благодарение на археологическите проучвания се потвърждава, че в подхода към града по море от север, в общия контекст на фортификация на Аполония, **има малък пристан за лодки, използван в Ранната и Късната античност.** Запазени са издяланите отвори върху скалите, които са направени след допълнителна обработка на скалата. Най-вероятно това е едно (третото) от пристанищата на антична Аполония. В тях са поставени дървени талпи, така че да има възможност за изграждане на „рампа“ за пристан, водеща към портата и северната кула, за да се влезе в града.

⁷ Кънев, Ив. Щрих от историята на късноантичната Аполония. – В: Сп. „Будител“. Бр. 3 (29). 2013., с. 68-69.

⁸ Кънев, Ив. „Северна кула на средновековната крепостна стена“..., с. 502.

В западната част на некропола е открита ранноелинистична структура (датирана по откритата луксозна древногръцка керамика от VI-V в. пр.Хр., характерна за епохата). Структурата е открита в изкопа на дълбочина 2,20 м непосредствено под крепостната стена. Тя „продължава на север (под стената) и достига до отвесните скали. Вероятно част от нея е и откритият пред лицето на крепостната стена „склад“, изграден от ломени камъни с ширина 0,50 м и дължина 1,50 м“.⁹

През 2014 г., при археологическите разкопки на северозападната кула и на средновековната крепостна стена, се установява, че градежите на двете съоръжения се различават. Крепостната стена е ориентирана изток-запад и е построена в *opus mixtum*, с розов хоросан с ширина 2,20 м. Кулата е долепена на fuga на един по-късен етап към крепостната стена. Тя има правоъгълна форма и е ориентирана север-юг по дължина. Трябва да се отбележи, че източната и южна страна, която е северното лице на крепостната стена на кулата, е запазена във височина на 4,50 м, а западната и северната, както се установява по-късно, са запазени само на височина – на юг 0,40 м до 1,20 м – в северна посока от съвременното ниво на терена. Запазени са действителните размери на кулата: север-юг между вътрешните лица е 7 м, изток-запад между вътрешните лица – 3,50 м, с ширина на зида – 1,20 м. Единствените съхранени и некомпрометирани структури в насипа на кулата се намират непосредствено до самите зидове, които са част от каменната подложка, с която е подравнен приземният етаж на кулата. Явно тези основи дават възможност за издигането на зидовете във височина над фиксираните 4,50 м.¹⁰

През 2013 г. археолозите Т. Богданова, Ал. Манев, Д. Недев, М. Попова и др., при проучване на обект „Старото кино“, разкриват участък от градската крепостна

⁹ Кънев, Ив. Пос. съч., с. 502.

¹⁰ Кънев, Ив. Северна и северозападна кули на средновековната крепостна стена на град Созопол. – В: АОР през 2014 г. БАН. НАИМ. София. 2015., с. 689.

стена от ранновизантийската епоха. Проучената част е от вътрешното лице на куртната с дължина 25 м. Фундаментът на стената пресича предходните пластове и опира в материковата скала. В суперструкция ранновизантийската стена е запазена на височина от 1 до 1,70 м. Тя е изградена от редове обработени камъни със сходни размери, със спойка от бял хоросан. Регистрирани са два отточни отвора на нивото на банкета. Стратиграфските наблюдения и *откритите материали в синхронния пласт отнасят строителството на стената след средата на V в.* Обитаването през късноантичния период приключва с опожаряване в края на VI или нач. на VII в., за което свидетелстват разчистените обгорели останки от две леки постройките. *Регистрирано е надстрояване на крепостната стена през Средновековието.* Градежът е подобен на предходния фортификационен етап, но камъните не са нивелирани в редове. От запад на изток се наблюдава постепенно изместване на по-късната стена навън и образуването на отстъп отвътре. Възможно е това да се дължи на по-късно приплъзване на надстроена куртина. В близост до стената са проучени 4 хоросанови бъркала. Те са свидетелство за сериозен ремонт на крепостната стена, чиято дата обаче не може да се прецизира, тъй като материалите от средновековния пласт маркират дълъг период на обитаване (XII-XV в.).¹¹

През 2015 г., при спасително археологическо проучване на съществуваща жилищна сграда (двуетажна фамилна къща в стил „сецесион“ известна като *Хаджиаслановата къща, построена през 1911 г.*) в УПИ VI-441, кв. 37, гр. Созопол, намираща се в южната периферия на НАР „Античния град Аполония“, с излаз към централния градски площад „Хан Крум“ е обследвана добавената от запад през 30-те години на XX в. малка едноетажна пристройка. **Южната фасада на сградата**

та застъпва частично руината на южната крепостна стена. Разкрит е фрагмент от вътрешното лице на късноантичната крепостна стена (V – VI в.), застъпен от основата на южната фасада на основния корпус на съществуващата сграда. Зидарията е в правилни редове от добре обработени каменни блокове със средни и малки размери. Градежът е псевдоизодомен, като на места са използвани и ломени камъни. Установено е, че при строежа на крепостната стена са нарушени строителни хоризонти и сгради от по-ранните епохи, а самата тя е засегната при изграждането на постройките през Възраждането и в Новото време (втора пол. на XVIII – XIX в. и нач. на XX в.).¹²

През 1963 г. българският художник Георги Бакърджиев публикува запазена гравюра от 1653 г. с пейзаж от Созопол. Тя е с размери 18 x 33 см, нарисувана от фламандски художник при пътуването му в Източна Европа, и е последното визуално историческо сведение за състоянието на градската крепост преди да бъде разрушена. Рисунката е без подпис – пише категорично авторът. По мнение на известния парижки колекционер М. Деларк, неин притежател до 1960 г. и фигурира в неговия каталог под № 606, рисунката е произведение на холандския художник Ян Петерс (1624-1677 г.). Той е един от тримата братя известни анверски художници, които произхождат от известен род фламандски майстори – пейзажисти и маринисти. След като е продадена, тя се съхранява в колекцията „Неизвестни автори“ на Шарл Стерлинг, консерватор при музея Лувър и професор по история на изкуството в Ню Йорк. *Самият художник оставя надпис на творбата си на фламандски с името Созопол с пътна бележка и пояснени и отбелязва, че градът е в България,* която е под турско владичество. Този факт говори, че името на българската

¹¹ Богданова, Т., Ал. Манев, Д. Недев. Спасително археологическо проучване на обект „Старото кино“, УПИ 67800.505.144, на територията на АР „Старинен Созопол“. - В: АОР през 2013 г. БАН. НАИМ. София. 2014., с. 262-263.

¹² Нешева, В., Д. Недев, Здр. Коркутова, Т. Богданова и др. Спасително археологическо проучване на обект в НАР „Античния град Аполония“, УПИ VI-441, кв. 37, гр. Созопол. – В: АОР през 2015 г. БАН. НАИМ. София. 2016., с. 387-390.

държава не е непознато на автора, макар че от падането на България и заличаването ѝ от картата минават повече от два века.¹³

На рисунката с пейзаж от Созопол от средата на XVII в. е изобразена част от града с някои забележителни антични и средновековни паметници в развалини, пристанищни строежи и полуостровът, на който е разположен древният град. Конфигурацията на терена също ни убеждава, че това е Созопол, с пристанищния залив и характерните очертания на островите Св. Кирик и Св. Йоан. На преден план се „представя провлакът с тогава все още запазената изцяло стена, показва, че широкият около петдесетина метра провлак е бил защитен от непрекъсната стена, усилена с една четвъртита и две кръгли кули; входът или един от входовете очевидно се е намирал някъде по северозападния бряг на полуострова. Показаното на рисунката намира потвърждение в наблюденията, които могат да се направят върху сега съществуващите останки; но при всички случаи тази рисунка показва най-много положението, което са заварили турците през 1453 г.“¹⁴ Созопол е един от последните западночерноморски градове, управлявани от византийците, които Османската империя покорява преди Константинопол. Този документ представя величието на морския град Созопол, съществуващ от Античността, по време на Първата и Втората българска държава и запазен до средата на XVII в. Изобразеното изоставено пристанище с ширещото се запустение е това, което се установява, когато градът се намира под османска власт.

Особено интересни са – пише В. Стойкова (1975), *фортификационните особености на крепостната стена*. Четвъртитата кула и досега е запазена, а основите на дясната кръгла кула са открити наскоро. Стената, която се вижда на рисунката, прегражда достъпа към

полуострова от сушата. Освен четвъртитата кула, ясно се очертават и две кръгли кули. На лявата е построена малка наблюдателница. Чрез подробно детайлизиране са изобразени и контрафорсите на стената. Това несъмнено е крепостта, която турците превземат през 1453 г. Кръглите кули, като фортификационен елемент в крепостите по нашите земи, се появяват за първи път през III в. и изчезват през ранновизантийската епоха. Това ни позволява да датираме крепостната стена на Созопол, която се вижда на рисунката и която очевидно е използвана през цялата средновековна епоха, в периода III-V в.

Рисунката – допълва авторката, позволява да бъде установена и една подробност в плана на крепостната стена на града. Съвсем ясно се вижда, че *входът на крепостта не е разположен фронтално на пътя*, идващ по провлака, както е например в Несебър. Този път, по който може да дойде евентуален неприятел, среща една непрекъсната отбранителна линия, построена по цялата ширина на провлака, завива и върви по тясната брегова ивица на полуострова. На рисунката е изобразен керван, влизащ в крепостта, който заобикаля именно лявата кръгла кула. Тази особеност осигурява по-добри условия за защита срещу неприятелите от суша, тъй като се премахва възможността да се атакува с разгърнати сили и стенобойни машини едно слабо място в отбранителната система, каквото е входната порта. Входът е отлично защитен от стената, която се пада вдясно на нападателя, т.е. откъм незащитената страна на войниците. Но тази фортификационна особеност всъщност е използвана още в тракийското крепостно строителство през I в. пр.Хр. Тя противоречи на принципите на римското, византийското и българското средновековно строителство. Заслужава да се помисли дали стената на рисунката, построена през III – V в., не следва замисъла на една построена още от траките отбранителна система на Созополския полуостров.¹⁵

¹³ Бакърджиев, Г. Един ценен документ. - В: Сп. „Изкуство“. Издание на съюза на българските художници. Кн. 5. София. 1963., с. 34.

¹⁴ Димитров, Б. Созопол. Изд. „Акшаена-2007“. София. 2009., с. 388.

¹⁵ Стойкова, В. Неизвестен документ за античната и средновековна история на Созопол. – В: Сп. „Векове“. Кн. 4. 1975., с. 58-61.

През периода на османското владичество созополската крепостна стена като цяло е разрушена и след това не търпи съответни поправки, реконструкции или промени. Това се потвърждава и от кратките сведения на пътешествениците, които посещават града в периода края на XVIII и през XIX в.

Австрийският офицер *Венцел Едлер фон Броняр* прави описание на Черноморското крайбрежие през 1786 – 1787 г. „Сезебол, със старо име Сизополис (Sisopolis) е голямо селище с около 300 къщи, разположено в края на високо възвишен нос, който има формата на полуостров и от където се открива чудесен изглед към морето. Заобиколен от десетки вятърни мелници, той се разпознава още отдалеч от тях”.¹⁶ През 1786 г. *Венцел Едлер фон Броняр*, когато посещава Сезебол (дн. гр. Созопол), посочва, че е голямо селище, заобиколено от много вятърни мелници. Той споменава за развалините и видените от него „малки остатъци“ на крепостната стена, като смята погрешно, че стената е генуезка вместо византийска. И допълва, че „остатъци и днес още се виждат от тях”.¹⁷

Френският пътешественик Ксавие д'Омер дьо Хел, който посещава Созопол в средата на XIX в., отбелязва, че „не се виждат особено много следи от Античността в Созопол. Крепостната стена, която обгражда града, е отчасти разрушена. Тук-там се откриват безформени руини на църкви и мраморни парчета с надписи (аз купих при един обущар един релеф, много важен според мен, представляващ един император на кон, следван от един паж, носещ една клонка)”.¹⁸

Французинът *Сент Сейже* посещава Созопол по време на Руско-турската война

(1828-1829 г.) и отбелязва, че на самата полуостровна територия няма запазени древни укрепления, освен няколко остатъка от тухлени стени.¹⁹

През 1883 г., когато братята Шкорпил (1891) обхождат Созопол, пишат, че от старите укрепления са запазени само незначителни остатъци; основите им се намират до гръцкото училище в североизточния край на града и на юг, между Созополския залив (на запад от града) и малкия залив на изток от града (между него и нос Кротира). Любопитни остатъци на стари укрепления се намират в югозападната част на града. Тук зидовете са още доста добре запазени.²⁰

Средновековната крепостна стена в Созополис, с издигнатите кули, извършените реконструкции, преустройства, срутвания и разрушения, според някои изследователи, продължава да съществува в това състояние до началото на XIX в., когато е евентуално доразрушена. В. Стойкова (1975) допуска, че крепостната стена е „била вероятно разрушена след 1829 г., когато градът е бил център на Странджанското българско въстание и укрепена база на т.нар. „Созополска българска дружина“, действаща по море и суша в подкрепа на руските войски и Руския черноморски флот”.²¹

Понастоящем, по протежение на Созополския полуостров е запазена на някои места добра височина и е възстановена значителна част от останките на ранносредновековната крепостната стена и кули. Видими останки от средновековния град Созополис са запазените по крайбрежната ивица (в южната, югозападната и северната част) укрепителна стена и порта (достигаща на някои места доста голяма височина). От цялостната суперконструкция има само отделни крепост-

¹⁶ ОКИ „Музеен център“ – Созопол. Извори за Созопол.; <https://sozopol-museums.bg/izvori-za-istoriata-na-apolonia/> (22.12.2023 г.).

¹⁷ Ников, П. Едно неизвестно описание на българския черноморски бряг от XVIII в. ГСУ. ИФФ. Кн. XXVIII. 1931-1932 г. Печатница „Графика“. София. 1932., с.15-16.

¹⁸ Попов, Д., Ат. Орачев. Писмени извори и картографска документация. - В: Странджа. Древност и съвремие. Изд. Международна асоциация „Древна балканска земя“. София. 1990., с. 67-68.

¹⁹ Цветкова, Б. Френски пътеписи за Балканите XIX в. Изд. „Наука и изкуство“. София. 1981., с. 193

²⁰ Шкорпилови братя. Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. (Археологически изследвания). СБНУНК. Кн. IV. Изд. МНП. Държавна печатница. София. 1891., с. 122.

²¹ Стойкова, В. Пос. съч, с. 63.

ни части, които са разпръснати на различни места в града и са единствените архитектурни останки, запазени над земята от този период. Днес те са много добре възстановени, а южната крепостна стена и отбранителната кула могат да се видят в архитектурно-историческия комплекс „Южна крепостна стена и кула“.

Литература

- Богданова, Т., Ал. Манев, Д. Недев.** Спасително археологическо проучване на обект „Старото кино“, УПИ 67800.505.144, на територията на АР „Старинен Созопол“. – В: АОР през 2013 г. БАН. НАИМ. София. 2014.
- Бакърджиев, Г.** Един ценен документ. – В: Сп. „Изкуство“. Издание на съюза на българските художници. Кн. 5. София. 1963.
- Гюзелев, М., К. Господинов.** Созопол. Спасителни археологически проучвания в УПИ XII 515, кв. 27 – старата част на града. – В: АОР през 2008 г. АИМ-БАН. София. 2009.
- Димитров, Б.** Созопол. Изд. „Акшаена-2007“. София. 2009.
- Дражева, Ц.** Археологически разкопки в АРР „Созопол-Стария град“ в участъка на ул. „Кула“ 2-6 и северозападната част на площад „Хан Крум“. – В: АОР през 2009 г. БАН. НАИМ. София. 2010.
- Кънев, Ив.** „Северна кула на средновековната крепостна стена“ – гр. Созопол. – В: АОР през 2012 г. БАН. НАИМ. София. 2013.
- Кънев, Ив.** Щрих от историята на късноантичната Аполония. – В: Сп. „Будител“. Бр. 3 (29). 2013.
- Кънев, Ив.** „Северна кула на средновековната крепостна стена“ – гр. Созопол. – В: АОР през 2012 г. БАН. НАИМ. София. 2013.
- Кънев, Ив.** Северна и северозападна кули на средновековната крепостна стена на град Созопол. – В: АОР през 2014 г. БАН. НАИМ. София. 2015.
- Недев, Д., К. Господинов.** Спасителни археологически проучвания на територията на старата част на Созопол (УПИ XI-XII,-515, кв.27; УПИХІХ-525, кв. 27; УПИ Х-393, кв.36). Археологически открития и разкопки през 2006 г. НАИМ. БАН. София. 2007.
- Недев, Д., Ц. Дражева.** Спасителни археологически проучвания в старата част на гр. Созопол – УПИ 226, кв. 18. Археологически открития и разкопки през 2006 г. НАИМ. БАН. София. 2007.
- Нешева, В., Д. Недев, Здр. Коркутова, Т. Богданова и др.** Спасително археологическо проучване на обект в НАР „Античния град Аполония“, УПИ VI-441, кв. 37, гр. Созопол. – В: АОР през 2015 г. БАН. НАИМ. София. 2016.
- Ников, П.** Едно неизвестно описание на българския черноморски бряг от XVIII в. ГСУ. ИФФ. Кн. XXVIII. 1931-1932 г. Печатница „Графика“. София. 1932.
- Овчаров, Д., Ц. Дражева.** Разкопки на крепостни стени – Созопол. XXX национална конференция по археология. Археологически открития и разкопки през 1984 година. Изд. НАИМ. Сливен. 1985.
- ОКИ „Музеен център“ – Созопол.** Извори за Созопол.; <https://sozopol-museums.bg/izvori-za-istoriata-na-apolonia/> (22. 12. 2023 г.)
- Попов, Д., Ат. Орачев.** Писмени извори и картографска документация. – В: Странджа. Древност и съвремие. Изд. Международна асоциация „Древна балканска земя“. София. 1990.
- Стойкова, В.** Неизвестен документ за античната и средновековна история на Созопол. – В: Сп. „Векове“. Кн. 4. 1975.
- Цветкова, Б.** Френски пътеписи за Балканите XIX в. Изд. „Наука и изкуство“. София. 1981.
- Шкорпилови братя.** Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. (Археологически изследвания). СБНУНК. Кн. IV. Изд. МНП. Държавна печатница. София. 1891.

ЕКСКУРЗОВОДСКИ БЕСЕДИ ЗА СТАРИНЕН НЕСЕБЪР: МЕТОДИ НА ПОДГОТВЯНЕ, ИЗТОЧНИЦИ, ПРЕЗЕНТАЦИЯ

Стефка Здравчева,
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“

GUIDED TALKS ABOUT ANCIENT
NESSEBAR: PREPARATION METHODS,
SOURCES, PRESENTATION

Stefka Zdravcheva,
University “Prof. Dr. Asen Zlatarov”

Abstract: *Preparing guided tour presentations and delivering them to modern tourists is shaped as a ‘task with increased difficulty.’ The modern tourist is not uninformed – they have access to a lot of information through various sources and do not accept what the guide presents uncritically. At the same time, they are already accustomed to a balanced combination of different types of perceptions: emotions, knowledge, and competencies. As a practicing tour guide, the author presents her sources, methods of selection, and the presentation of guided tours to tourists visiting Old Nessebar.*

Keywords: *tour guide, tourists, guided tour, emotional-cognitive perception*

Изследователите на профила и нагласите на постмодерния турист синтезират няколко основни негови характеристики:

➤ Съвременният турист не се задоволява с класическите и достатъчни допреди няколко десетилетия дадености на почивката, напр. слънце и море. Той има афинитет към натрупване на впечатления, свързани с различни аспекти на културата.

➤ За него „туризмът е серия от игри, които му осигуряват възможност за изживяване на различни роли в съкратени срокове“ (Рибов... 2008 : 13).

➤ Съвременният турист не е невежа. Той има достъп до много информация чрез различни източници и не приема безкритично представеното от екскурзовода.

Затова подготвянето на екскурзоводски беседи и тяхното представяне пред съвременните туристи се оформя като „задача с повишена трудност“. Като вид трудова дейност, всяка екскурзоводска услуга съчетава две основни групи процеси и операции: подготовка и провеждане. Подготовката включва избор на обекти, подбор и изучаване на материали, определяне последователността на етапите на работа и приложение на избраните методически способности и средства. Предаването на информация, пренасянето на туристическия субект в древни времена и пространства може да бъде разгледано също като елемент от изкуството на говоренето. Говоренето пред аудитория може да бъде сведено до един сакрален акт на връзка между древното и съвременното, между сакрално и профанно, между минало и настояще.

Подготовката за всяка една екскурзоводска беседа не се различава от подготовка за сцена в театър, а екскурзоводът е този, който също като актьор превъплъщава научното, културно-историческото, духовното и мистичното. В подготовката на екскурзоводската беседа в една неделима нишка трябва да са преплетени наука, изкуство и духовност. Науката е инструмент, изкуството-начин, а екскурзоводската беседа – продукт на едно духовно изживяване, което туристът е необходимо да изживее при туристическата разходка.

За конкретен обект на своето представяне, като практикуващ екскурзовод, съм избрала да представя източниците, методите на подбор и презентирането на екскурзоводски беседи пред туристи, посещаващи Старинен Несебър.

Множество исторически съчинения се спират на историята на този град, който е и един

от най-древните по нашите земи. Сред тях като най-авторитетен и същевременно достъпен съвременен автор се представя Васил Гюзелев. Според своите изследователи Несебър е бил тракийско селище и е колонизиран насилствено от дорийски преселници около 510 г. пр. Хр. Дори наименованието му свидетелства за значително влияние на тракийския език върху местната култура: то се превежда като съставено от името на легендарния му създател Мелса (или Мена) и тракийската дума *бриа*, което означавало *град*. Градът просъществува няколко века като гръцки полис, после в началото на I в. сл. Хр. влиза в рамките на Римската империя. През следващите векове, до падането под османско господство Месемврия многократно се предава от български във византийски ръце и обратно. (Гюзелев 1981 и Гюзелев 1995). Като византийска провинция той е една от емблемите на източното православие с множество църкви, строени през различни времеви периоди и днес неслучайно го наричат „енциклопедия на християнското църковно строителство“.

Какво може да покаже от своето славно минало Старинен Несебър днес: останки от крепостна стена, датираща от 2-3 хилядолетие преди новата ера, девет средновековни църкви, един действащ храм – „Успение на Пресветата Богородица“, уникална черноморска архитектура от 19 век, зашеметяващ изглед към пристанище с рибарски лодки и корабчета. Този сбор от ценности дава основание на ЮНЕСКО да го включи в списъка на културните ценности със световна значимост.

Тези старини изискват и достойно представяне. Като особено сполучливо хрумване бих искала да представя идеята на една моя колега, младата екскурзоводка Арина Караиванова, която е озаглавила своята беседа, посветена на Несебър “Местата на силата”. Изборът на името е свързан с целта туристите не просто да посетят обектите, но и да ги усетят като канали за връзка с потенциално възможни светове, герои и събития. Самите те да се заредят, използвайки посещението на местата

с неизчерпаема сила, устояли на времето и историческите превратности.

Обиколката започва от крепостните стени, които помнят установяването на колониистите, римската инвазия, нашествието на Крум през 812 г., когато той превзема града, та чак до падането на града под османска власт. Тези достолепни руини са устояли на толкова много нападения.

Разходката продължава из християнските храмове на средновековна Месемврия. Според легендите тук е имало около 40 църкви, строени в различни периоди. Историческата истина обаче е малко по-скромна като цифра – 27 са били те, според родения и израснал тук историк Константиинидис. А когато Константин Иречек посещава града в края на XIX в., той отбелязва съществуването на десет църкви (Иречек 1974 : 863).

Най-стари сред тях са раннохристиянската базилика „Света Богородица Елеуса“, разположена в северната част на полуострова и църквата „Света София“, известна още като Старата митрополия, и двете строени през V в. Втората е изключително красива, с полукръгла абсида и три кораба, разделени от колонада с арки. Задължителен елемент от игрошествието е пътуването във времето до тези времена, когато това е бил местен „парламент“, в който ежеседмично са се дебатирали злободневни за града теми.

През XI век е започнало строителството на т. нар. нова митрополия „Свети Стефан“, разположена днес над градското пристанище. Тук било седалището на несебърския автокефален архиепископ, който през XII в. вече бил издигнат в ранг на митрополит. От същото време се датира и кръстокуполната „Свети Йоан Кръстител“. По-малките храмове „Свети Теодор“, „Света Параскева“ и „Свети Архангели Михаил и Гавраил“ не отстъпват по изящество на по-мощните несебърски църкви. За истински шедеври на византийската архитектура от XIII – XIV в. обаче се смятат внушителната и с богата украса „Исус Пантократор“ в центъра на града и грандиозната „Свети Йоан Алитургетос“, наричана

още „Свети Йоан Неосветени“, на източния бряг. Според легендата по време на строителството била пролята кръв – един от строителите на храма загинал, това било възприето като недобър знак свише и затова църквата не е била осветена.

Всички те са обявени за паметници на културата и не функционират като храмове. Археологическите старини започват да функционират като много специфична стока: на туриста не се „продава“ самият обект, а нематериалната му стойност, която се извлича от неговото „използване“: естетическа наслада, културно обогатяване, усещане за съприкосновение с нещо свещено, за духовно пречистване и извисяване (Развитие археологического туризма, ел.изт.).

Единствено действаща днес е най-голямата и най-новата – „Успение на Пресвета Богородица“, чийто строеж е започнат в 1856 г. със средствата на местния гражданин Александър Кумбарис и окончателно завършен през 1884 г. В този храм днес се съхранява чудотворна икона на Света Богородица, наричана Черната Богородица, наричана така, поради много тъмния, почти черен цвят на изображението.

Легендата, която разказват за нея, е много интересна и задължително се пресъздава от екскурзовода: иконата долетяла само от гръцкия град Мегара, откъдето някога дошли първите заселници, и кацнала в клоните на едно дърво в центъра на града. Богородица се присънила като жива на една възрастна жена и ѝ заръчала да ѝ построят храм. Местните хора, които по онова време били много бедни, решили да ѝ построят на това място малко параклише. Но когато отсекли дървото, на което била кацнала, за да започнат градежа, намерили в корените му едно гърне със злато и разбрали, че Богородица го изпраща. В съграждането участвало цялото градско население (Радойнова 2010 : 162-166).

Според друг вариант на легендата тя била похитена от османците и качена на кораб, за да бъде отнесена в Истамбул, но корабът бил застигнат от буря и изплашените моряци я хвърлили в морето, където тя преседяла дълго

и оттук почерняла. След време иконата сама изплувала на брега край Месемврия, т.е. върнала се у дома си.

Според трети вариант на легендата, в града започнали да загиват много млади хора от катастрофи и други злополуки и Богородица се явила на една жена и заръчала да направят шествие с иконата ѝ и да поръсят улиците със захар. Това било направено и злополуките секнали.

Иконата, както и самата Божия майка се смята за покровителка на Несебър и всяка година на патронния ѝ празник се прави литийно шествие около древните градски стени и по улиците на града.

Тези легенди задължително също се пресъздават артистично пред туристите и се дава възможност да се докоснат до иконата и да се помолят за здраве и благоденствие, ако са вярващи.

Така, движейки се по свещената геометрия на „игрошествието“, както го определя Караиванова, туристът бива вплетен в историята и културата на различни епохи и нрави. При подготовката на екскурзоводската беседа за Старинния Несебър съвременният екскурзовод-водач в игрошествието черпи информация от различни източници: научни, религиозни, както и от местния фолклор. Играта е сила, която завихря време и пространство и пренарежда света на нашето въображение. Играта създава за туристите едновременно фон, маршрут и неповторим емоционален и зрителен сценарий.

Литература

Гончарова, Елена, Диана Радойнова. 2016. Експлоатация на археологическото богатство на регионите за развитието на авангарден туризъм. – В: Две култури за единен свят. Сб. под съст. на М. Терзиева. Бургас. Изд. „Проф. д-р А. Златаров“, 44-53.

Гюзелев, Васил. 1981. Несебър. – В: Български средновековни градове и крепости по Дунав и Черно море. Съст. А. Кузев, В. Гюзелев. Варна. Изд. Г. Бакалов, 325-355.

Гюзелев, Васил. 1995. Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV век). София. ИК Борина.

Иречек, Константин. 1974. Пътувания по България. С. Изд. Наука и изкуство.

Радойнова, Диана. 2010. Гърците по българското Черноморие. История и култура. Бургас. Изд. Бряг.

Рибов, Манол и колектив. 2008. Туризмът в ерата на развлекателната индустрия. С. Изд. Тракия-М.

Развитие археологического туризма [Электронный ресурс]. URL: <http://www.stavadm.ru/docs/5149/?m=12&y=2009> (28.09.2024)

СЪДЪРЖАНИЕ

ЗАЩО Е НУЖНА ИНТЕГРИРАНА НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА ЧЕРНО МОРЕ – Маруся Любчева..... 3	ФАРОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ В МАРКОИЗДАВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ – д-р Бела Бенюва 38
ГОСТУВА НИ Сдружение „Лумен“ със своята инициатива ИЗВЪН РАМКИТЕ – Катя Съева, сдружение „Лумен“ и Жоржета Тодорова, “Galera ah Gallery” 5	HOW TO ADDRESS THE CHALLENGES IN THE BLACK SEA REGION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE BLUE ECONOMY – Marusya Lyubcheva & Milen Dimitrov, Black Sea Institute Association..... 43
АРХИВНИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ЧЕРНО МОРЕ – Данка Георгиева, директор на дирекция „Регионален държавен архив” – Бургас..... 8	СТИХОВЕ ЗА МОРЕТО ОТ ПРИЯТЕЛИ НА ЧЕРНОМОРСКИ ИНСТИТУТ – Стоя Винар..... 50
ИНТЕЛИГЕНТНИТЕ СИСТЕМИ В ЖИВОТНОВЪДСТВОТО ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ – доц. д.н. инж. Теодора Петрова, Тракийски университет – Стара Загора 12	СРЕДНОВЕКОВНИЯТ КРЕПОСТЕН ГРАД СОЗОПОЛИС – доц. Захарий Дечев, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас 51
ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СОЦИАЛНИТЕ СИСТЕМИ – Венелин ТЕРЗИЕВ, професор, доктор на икономическите науки, доктор на науките (Национална сигурност), доктор на науките (Социални дейности), инженер 16	АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА СОЗОПОЛСКА КРЕПОСТНА СТЕНА – доц. Захарий Дечев, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас 58
„ДА ПОГЛЕДНЕМ КЪМ МОРЕТО“ МОРСКАТА ТЕМАТИКА В НЯКОЛКО ГРЪЦКИ ПЕСНИ ОТ ПИРГОС – Диана Радойнова, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ 28	ЕКСКУРЗОВОДСКИ БЕСЕДИ ЗА СТАРИНЕН НЕСЕБЪР: МЕТОДИ НА ПОДГОТВЯНЕ, ИЗТОЧНИЦИ, ПРЕЗЕНТАЦИЯ – Стефка Здравчева, Университет „Проф.д-р Асен Златаров“ 67
ЗЕЛЕНИЯТ ОАЗИС НА БУРГАС – МОРСКАТА ГРАДИНА – доц. д-р Мария Брошилова, НПО „Клуб жени в науката – Бургас“ 31	

Морето – граница или врата '2024

СПОДЕЛЕНО МОРЕ
Сборник доклади

ISBN 978-619-91369-4-2

Формат 60x84/8. Печатни коли: 9
Издава: „Черноморски фактор“ ЕООД
Бургас, 2026